

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

CSERES TIBOR: Két üzenet közt (dráma, II. rész) 929

*

BERTÓK LÁSZLÓ versei: Az örök jelent játssza,
Mintha jelen se volna 953

CSORDÁS GÁBOR versei: Valóságstanzák 955

NÁDAS PÉTER: Hazatérés (elbeszélés) 957

MÉSZÖLY MIKLÓS: Legyek, legyek – avagy az elmondhatóság
határa (elbeszélés) 969

BIHARI SÁNDOR versei: Történet, Öregek 975

VÁRADY SZABOLCS versei: Egy szekrény előtt, Felhők,
Kutyára dér 976

BISZTRAY ADÁM: Velük vagy nélkülük (vers) 977

KALÁSZ MÁRTON: Téli bárány (regény, XXIII. rész) 978

BÁRDOS LÁSZLÓ: Feliratok (vers) 985

KEMENCZKY JUDIT: Szárnyas cipők (vers) 987

TÜSKÉS TIBOR: Pilinszky János (tanulmány, II. rész) 989

KANTOR LAJOS: Jékely Zoltán kolozsvári testamentuma
(tanulmány, III. rész) 997

PAKOLITZ ISTVÁN versei: Mandulacsemetémhez, Gesztenyefák,
Itthon 1003

*

Európai fórum

ENYEDI GYÖRGY: Magyar urbanizáció – európai urbanizáció
(tanulmány) 1005

1985

NOVEMBER

POMOGÁTS BÉLA: Nemzetiségi valóságirodalom
(*Dobos László és Zalabai Zsigmond könyveiről*) 1017
HORKAY HÖRCHER FERENC: Márton László: Nagy-budapesti
Rém-üldözés 1020
MÁTYÁS ISTVÁN: Székely Júlia: A repülő egér 1022
BAKONYI ISTVÁN: Sobor Antal: Perelj, Uram! 1023

KÉPEK

A. TÓTH SÁNDOR íróportréi: Németh László (954), Károlyi Amy
(986), Csoóri Sándor (1024)

JELENKOR

XXVIII. ÉVFOLYAM

11. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYŐZŐ
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya Megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál
(HELIR) Budapest V., József nádor tér 1. – 1900–, közvetlenül, vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Évi előfizetési díja: 192,- Ft

85-3288 Pécsi Szikra Nyomda – F. v.: Farkas Gábor igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNKA

MARTYN FERENC műveiből rendeztek kiállítást Szekszárdon, a Művészetek Házában. Az október 1-i megnyitón Csányi László író mondott beszédet. A kiállítás december végéig látogatható.

A PÉCSI BALETT 25 ÉVES. A jubileum alkalmából *ünnepi társulati ülést* tartottak Pécssett október 26-án, s bemutatták Szokolay Sándor: Az iszonyat balladája c. táncjátékát.

CSORBA GYÖZŐ irodalmi estjét október 7-én tartották Kaposvárott, a megyei könyvtárban. A költővel Bertók László beszélgetett. Közreműködött Balázs István és Nemes Melinda.

MÁSVILÁG címmel megjelent az ELTE Bölcsészettudományi Karának Bölcsészindex-sorozatában a színházi témájú írásskat tartalmazó új szám Bóna László és Horváth Tibor szerkesztésében.

BERTÓK LÁSZLÓ irodalmi esten szerepelt október 18-án Buzsákon, az Őszi Megyei Könyvhetek Somogy megyei megnyitója alkalmából.

VALLAI PÉTER színművész október 26-án előadja Pécssett Esterházy Péter: Kis Magyar Pornográfia c. monodramáját.

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ október 18-án mutatta be a Ságvári Kamaraszínházban G. B. Shaw: Candida c. vígjátékát Vas-Zoltán Iván rendezésében. – A nagyszínházban október 26-án tartják Csehov: Ványa bácsi c. színművének bemutatóját. Az előadást Nógrádi Róbert rendezi.

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában október 22–december 1. „Les griffes de Lyon” címmel négy lyoni festőművész – Jean-Philippe Aubanel, Gilles Lecoiffre, Anne Petrequin és Alain Pouillet – képei. – A Kisgalériában október 11–november 10. Dévényi Sándor építész munkái.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Művelődési Osztálya, a Magyar Írók Szövetsége Kelet-magyarországi Csoportja és az Alföld Szerkesztősege Debrecen városra nyilváníttása 625. évfordulója tiszteletére pályázatot hirdet *szépirodalom és tanulmány* műfajokban.

A pályázat nyilvános, arra bárki elküldheti pályaművét. A tanulmányok Debrecen XX. századi irodalmából meríthetik témájukat maximum 25 flekk terjedelemmel. A szépirodalmi alkotások tematikájának valamiképpen kapcsolódniuk kell Debrecen hagyományaihoz, szellemiségéhez, jelenéhez. A pályázatokat 1986. szeptember 1-ig az alábbi címre kell elküldeni: Debrecen Megyei Városi Tanács V. B. Művelődési Osztálya Debrecen, Vörös Hadsereg útja 20. 4024.

A bírálóbizottság mindkét műfajban az alábbi díjakat adhatja ki:

I. díj	10 000,- Ft
II. díj	8 000,- Ft
III. díj	6 000,- Ft

A pályázat legértékesebb alkotásai megjelennek az Alföld c. irodalmi, művelődési és kritikai folyóiratban. Az eredményhirdetésre és a díjak átadására 1986 novemberében, a Debreceni Irodalmi Napokon kerül sor.

Debrecen Megyei Városi Tanács V. B.
Művelődési Osztálya

Magyar Írók Szövetsége
Kelet-magyarországi Csoportja

Alföld Szerkesztősege

CSERES TIBOR

Két üzenet közt

(Dráma két részben)

II.

9.

A Dembinszki házaspár szobája. Az őrnagy betegen fekszik: egészen, vagy félig elüggönyözött ágyban. Nem is szükséges látnunk, elég hallanunk közbeszólásait.

JASMAGY: Meg kell tennie.

EMÍLIA: Nem tehetem meg.

KOVÁCS PÁL: Vállalnia kell!

EMÍLIA: Nem, nem és ezerszer is nem!

JASMAGY: Mi az, hogy vállalnia?

DEMBINSZKI: (az ágyból) Ezt én sem értem.

KOVÁCS: Hogy hajlandó, hogy megteszi.

DEMBINSZKI: Hallod Emília? Vállalnia kell!

EMÍLIA: Te ilyet nekem nem parancsolhatsz.

DEMBINSZKI: Azért, mert máskor nem parancsolok?

EMÍLIA: Azért, mert kapitányból ő tett téged őrnaggyá s nélküle még kapitány sem lehetnél.

JASMAGY: Ezt az őrnagyi rangot mi is megerősíthetjük, de akár meg is semmisíthetjük.

EMÍLIA: Erről a férjemmel tárgyaljanak, ne énvelem!

KOVÁCS: Ez magát is érinti. Nem mindegy, hogy őrnagyné, vagy közlegényné.

DEMBINSZKI: Közlegény? Rólam beszélnek, hogy milyen legény vagyok?

EMÍLIA: Hogy milyen legény voltál inkább. S méginkább, hogy milyen leszel.

DEMBINSZKI: Kutya legyenek, ha értem.

JASMAGY: Ne hercigeskedjenek, inkább parancsoljon rá a feleségére, hogy tegye meg, amit tőle kérünk.

EMÍLIA: Nekem ő nem parancsol.

DEMBINSZKI: De igenis parancsolom!

EMÍLIA: Ugyan mit?

DEMBINSZKI: Amit kérnek tőled magától.

KOVÁCS: Vállalnia kell a feladatot!

DEMBINSZKI: Vállalnia kell a feladatot. Mit kell vállalnia?

KOVÁCS: Feladatot.

DEMBINSZKI: Ja igen, feladatot. Mi az a feladat?

KOVÁCS: Öméltósága azt nagyon jól tudja.

DEMBINSZKI: Ez igaz, Emília?

EMÍLIA: És éppen azért nem vállalom, mert nem árurom el azt, akit nagyon ... nagyon ...

JASMAGY: Nem ingyen kívánjuk szolgáltatást. Aranyban fizetünk.

KOVÁCS: És biztos jövővel.

EMÍLIA: Becstelenségre akarnak rávenni.

JASMAGY: Csak honleányi kötelességére figyelmeztetjük. Nemde, Ön a Monarchia állampolgára.

EMÍLIA: Lehet, hogy az vagyok, lehet, hogy csupán az voltam.

KOVÁCS: No, ezt a bizonytalanságot óhajtjuk megszüntetni: hogy méltóságos asszonyként, férje karján, emelt fővel, szabadon visszatérhessen hazájába.

JASMAGY: Gondoljon Temesvárra, szép szülővárosára s méginkább derék szüleire, akik aggódva várják Önt s mind a kettejükéről érkező híreket.

EMÍLIA: Tivadar, mért hallgatsz? Egyetlen szavad sincs védelmemre?

DEMBINSZKI: *(gúnyosan)* Mit szólhatnék védelmedre drága hűséges hitvesem?

EMÍLIA: Háborodj fel! Tiltakozzál a becstelen követelésük ellen.

KOVÁCS: Ő már túl van azon, hogy tiltakozzék.

JASMAGY: Az a száz arany, melynek felét éppen az éjjel kártyázta el, már tőlünk származik.

EMÍLIA: Nem igaz! Ez nem lehet igaz! Szólj Tivadar! Most mondd, hogy nem igaz.

DEMBINSZKI: S ha mondom, a kedvéért, mit változtat a dolgon? A dolgonkon.

EMÍLIA: Szerencsétlen, mit vállaltál ezeknek?

JASMAGY: Ő csak annyit, mindent szálalt, ami ebben a házban történik – éjjel.

EMÍLIA: Ezt mástól is megtudhatják, úgy vélem. Ennyi az egész?

KOVÁCS: Ez a kisebbik rész.

JASMAGY: A nagyobbik rész, hogy Önt szállítja nekünk.

EMÍLIA: De hát az ég szerelmére engemet miért.

JASMAGY: Hogy szállítsa nekünk a kígyó fejét.

EMÍLIA: De hát ez rettenetes. Hogy kígyó...

KOVÁCS: Mi volna ebben rettenetes?

EMÍLIA: Hogy mi itt valamennyien kígyó lennénk, egy hatalmas kígyó.

JASMAGY: Egy hatalmas és félelmes és undorító kígyó.

EMÍLIA: Nem! Nem vállalom!

KOVÁCS: No jó, jó. A Dembinszki házaspár a mai naptól fogva nem tartozik a kígyó testéhez. Annál könnyebben keríthetik kezükre ama kígyó fejét.

EMÍLIA: Értsék meg, a férjem beteges, gyöngé ember.

KOVÁCS: Aki beleegyezett abba, hogy...

EMÍLIA: Gyöngé férfi, talán becstelen is. Bár tudtam volna előbb. De engemet nem kényszeríthetnek száz arannyal s még ezerrel sem, hogy eláruljam azt, akit nagyon... aki közelebb áll hozzám, mint bárki a világon eddig.

JASMAGY: Ön elvakultságában megfedkezik szegény temesvári szüleiről.

EMÍLIA: Azok nem szegények!

KOVÁCS: De egyik napról a másikra akár koldusok lehetnek.

JASMAGY: Ha mi gondoskodunk róluk.

EMÍLIA: Nem tehetik tönkre őket. A kereskedő független ember.

JASMAGY: És ha adócsalásba keveredik?

EMÍLIA: Az én apám becsületes adófizető polgár!

JASMAGY: Hol van már az! A tönkremenés sokmindenre ráviszi a legbecsületesebb kereskedőt is.

KOVÁCS: Csak az első lépés nehéz. A koldusbottal.

EMÍLIA: Lehet még tovább is? A koldusbotnál?

JASMAGY: Nagyon nyirkos börtönökkel várja igazságszolgáltatásunk az odaválókát. Kufstein, Spielberg.

EMÍLIA: Az én szüleim nem követtek el semmi bűnhődni valót.

KOVÁCS: Ne feledje, van egy leányuk, aki megtagadja a legelemibb honfitú, honleányi kötelességet.

EMÍLIA: Én csak a becstelenséget tagadom meg!

JASMAGY: Ez itt köztünk a félreértés lényege.

KOVÁCS: A megfogalmazás. A különböző nyelveknek más és más elnevezésük van ugyanazokra a fogalmakra. Mi azt mondjuk feladat, Ön azt érti becstelenség.

JASMAGY: Ezt a csekély különbséget kell áthidalnunk.
(Emília asztalra borulva zokog)

EMÍLIA: Nem, nem, soha, nem tehetem! Nem, nem, nem... *(amazok ketten csak állnak, várnak, hallgatást intenek egymásnak: ki kell várni a zokogás végét)*

DEMBINSZKI: Mi az. Nem győzik argumentumokkal?

EMÍLIA: *(elhalóan)* Nem, nem, nem tehetem.

KOVÁCS: Gondoljon ártatlan szüleire. Nem érdemelnék meg, hogy...

JASMAGY: Havonta írhatnak majd levelet Kufsteinből, hogy beszámoljanak a kazamaták világáról.

KOVÁCS: Akármilyen egészségesek, egy-két évnél tovább nem bírnák.
(*Emília már csak sóhajtozik*)

JASMAGY: Ha nagyon kegyetlen akar na lenni hozzájuk – levélileg megmagyarázhatná nekik, hogy az Ön becstelenségének következményét szenvedik.

EMÍLIA: Kossuth kormányzó által világá kiáltom, ha ezt a gátságot elkövetik.

JASMAGY: A maga kormányzójának ahhoz sincs elég erős hangja, hogy a saját baját világá kiáltja.

EMÍLIA: Az angolok, meg a franciák majd...

KOVÁCS: Itt rohadnak rakásra, ha mi nem segítünk.

JASMAGY: Megismerik Haynau markát.

EMÍLIA: Nem tudom, ki az.

JASMAGY: A bresciai tigris!

EMÍLIA: Nem ismerem. Nem találkoztam vele.

EMÍLIA: Nem ismerem. Nem találkozték.

JASMAGY: Vérpád és kazamata!
(*hosszú csönd*)

EMÍLIA: Pontosan mi a feladatomb?

JASMAGY

KOVÁCS: (*egyszerre*) Pontosan megfogalmazzuk Méltóságos asszony.

10.

Kossuth ebédlője. Az asztal étkezéshez megterítve. Gyurmánné rendezi az evőeszközöket, amikor távozik, Kossuth és Guyon egymáshoz közelébb húzóda egy megkezdett beszélgetést folytatnak. Amint később Asbóth is megérkezik, őt is bennfenntesként kezelik, de Szöllősyvel tartózkodóbban bánnak.

KOSSUTH: Legalább 20–30 megbízható embert kell közéjük vegyíteni. Találsz annyit?

GUYON: Máris negyvenet találtam Kormányzó uram neve említésére.

KOSSUTH: Mindennek a legnagyobb titokban kell történnie. Legszívesebben magam magyaráznám meg, ügyünk fellobogtatásának lehetőségeit.

GUYON: Én egyenként beszéltem mindegyikkel a Kormányzó uram szavait elmejükbe véstem.

KOSSUTH: Szándékaimat s reményeimet is?

GUYON: Az utolsó betűig. Emlékeztetem őket...

(*Gyurmánné jön, újabb tányérokka*)

GYURMANNÉ: A magyarok ölik egymást az osztrák konzul háza előtt.

KOSSUTH: Sokan vannak Gyurmánné?

GYURMANNÉ: Százával! Mind fel akar iratkozni a hajóra.

KOSSUTH: Meg lehet érteni őket, haza akarnak menni.

GYURMANNÉ: Igen, azt hangoztatják, Kossuth Lajos helyesli a közhonvédek hazamenetelét.

GUYON: Kossuth Lajos még nem nyilatkozott.

KOSSUTH: Mert szánja a lerongyolódott, fázó, éhez, beteg katonákat.

GUYON: Én azt kiáltottam: Kossuth Lajos nem akarja, hogy a császár talpasai legyetek.

GYURMANNÉ: Oszd majd nem megverték érte.

GUYON: Néhány osztrák-bérenc! De nem ijedtem meg tőlük.

GYURMANNÉ: Hozhatom az ételt?

KOSSUTH: Megvárjuk az urakat.

GYURMANNÉ: Emília már itt van, segít nekem. Na már itt is van a mi alezredesünk.

(*Asbóth főhajításokkal tisztelkedik*)

KOSSUTH: Onnan jön?

ASBÓTH: Onnan.

KOSSUTH: Mi most a hajóra szállás árfolyama? Az ígéretek?

ASBÓTH: Szabad hazatérés. A honvédeknek pénzjutalom és...

KOSSUTH: A tiszteknek?

ASBÓTH: A rendfokozat megtartása.

GUYON: A volt császáriaknak kötél, vagy várbörtön.

ASBÓTH: Erről most nem beszélnek.

KOSSUTH: Kötél? Nem merik megtenni. Abba még talán a cár sem egyezne bele.

(*Guyonhoz*)

Negyven? Csaknem minden jelentékeny megyére egy.

ASBÓTH: A kacsintásokból ráismertem egyikre-másikra.

GUYON: Nem akartak megverni?

ASBÓTH: Nem, mert nem tiltakoztam, még akkor sem, amikor a Kormányzóelnök véleménye felől faggattak.

KOSSUTH: Helyes, hogy nem tiltakozott: nem gátolhatom meg, hogy a harcász-

ségüket veszített egyszerű emberek otthonaikba térjenek. Ha nem is adom áldásomat döntésükre.
(Gyurmán né leveles edényt hoz)
(Asbóth halkan, csak Kossuth fölénék:)
 ASBÓTH: Valami furcsát tapasztaltam a fekete sárga konzulátus előtt. Szöllősi!
 KOSSUTH: Mi van Szöllősi-sivel?
 ASBÓTH: Láttam bent, illetve: láttam amint ki akart lépni a konzulátus kapuján, de engem megpillantván visszahúzódott.
 KOSSUTH: Jól látta? Nem téved? *(Szöllősi terítéke felé int)*
 ASBÓTH: Biztos vagyok benne.
 GYURMANNÉ: Itt a finom húsleves. Kérem asztalhoz az urakat.
(Emília is hoz egy tálat, őt hódolattal üdvözlök)
 KOSSUTH: De szép aranykarikák!
 GYURMANNÉ: Sáfránnyal készült.
 KOSSUTH: Azt szeretjük!
(asztalhoz ülnek, Emília elsőnek Kossuth jobbja)
 KOSSUTH: Tivadar gróf?
 EMÍLIA: Gyöngélkedik.
 GYURMANNÉ: Mint rendesen. *(El)*
 KOSSUTH: *(Asbóthhoz)* Megtudta az osztrák tábornok nevét?
 ASBÓTH: Valami Hauslab. Nem hallottam még a nevét. Alighanem hadtápos. Nem meri elhagyni a konzulátust.
 EMÍLIA: Igen, csak kiáltványokat aggat ki. Magyarul!
 GUYON: Maga elfogulatlan Emília, mi a véleménye? Engedjük őket vagy sem?
 EMÍLIA: *(hevesen, hirtelenül)* Igen, igen! Természetesen. Nemde valamennyien.
 GUYON: Én nem! Nehányuk kivételével.
(Emília Kossuth karjára teszi kezét)
 EMÍLIA: És Ön?
 KOSSUTH: Még nem döntöttem. A megnyilatkozásig idő kell.
 EMÍLIA: Már több, mint kétezren jelentkeztek.
 ASBÓTH: Ezt honnan veszi?
 EMÍLIA: *(zavartan)* Beszélük.
 GUYON: Kormányzó uram! Az utolsó pillanat érkezett, hogy megtiltsa azok hazaáramlását, akikre a haza, a szabadság jövőjének szüksége leend. *(Gyurmán né az ajtóban, csipőre tett kézzel)*
 GYURMANNÉ: Nem izlik a főztöm?
 ASBÓTH: Amíg közénk nem ül.
 GYURMANNÉ: Én már főzés közben eltelek az ételek szagával, ízével.

(Emília halkan Kossuthnak, de Guyon is meghallja)
 EMÍLIA: Ki az a Haynau?
 GUYON: Császári tábornok, ő foglalta el tőlünk Temesvárt.
 EMÍLIA: Jaj, Istenem! Igaz, hogy bresciai hiénának is hívják? Vagy tigrisnek?
 KOSSUTH: Igaz. De hogy jut a maga szép eszébe ilyen csúnya személy?
 GYURMANNÉ: A sok beszélgetés közben éhen maradnak.
(Csönd)
(Szöllősi érkezik. Mindenki elhallgat. Kossuth int, hogy az asztalvégen foglalja el helyét. Ő kanalizni kezdi levelet, de a csönd azt mondja, neki kell kimondani a következő szót:)
 SZÖLLŐSI: Rettenetes dolog történt.
 SZÖLLŐSI: Haynau kivégeztetett 13 tábornokot.
 KOSSUTH: Görgey köztük van?
 SZÖLLŐSI: Nem tudom. Az ő nevét nem mondták.
 GUYON: Vagy nem emlékszik rá.
 SZÖLLŐSI: Vagy nem emlékszem rá.
 KOSSUTH: Egyáltalán: kitől hallotta a hírt?
 SZÖLLŐSI: *(zavartan elhallgat, Asbóth felé pillant sunyítva)*
 Hát, hm, hajósoktól. A szállító uszályokon derék magyar matrózok is vannak.
 ASBÓTH: Tehát derék magyar matrózoktól!
 SZÖLLŐSI: Igen, igen, tőlük.
 KOSSUTH: S emlékszik a nevekre?
 SZÖLLŐSI: Nevekre?
 KOSSUTH: A többi tábornok nevére!
 SZÖLLŐSI: Vagy úgy, hogyne, nézzük csak.
 GUYON: Vécsey?
 SZÖLLŐSI: Igen, őt biztosan mondták, aztán Török, Pöltenberg, talán Leininger is...
 GUYON: Nagy-Sándor József?
 SZÖLLŐSI: Úgy emlékszem, igen.
 KOSSUTH: Hogy ez mért nem jött velünk? Gyűlölte Görgeyt.
 ASBÓTH: Tovább, tovább.
 SZÖLLŐSI: Nagyon nehéz. Talán Lahner és Knézics.
 KOSSUTH: Damjanich sebesült volt, őt megkímélhették.
 SZÖLLŐSI: Nem, őt is felakasztották. És Aulichot is.
 KOSSUTH: Rettenetes! Ez mind akasztás?

SZÖLLŐSI: Igen, úgy mondják.
 GUYON: Ez eddig kilenc név. Ön 13-at említett.
 SZÖLLŐSI: Igen, tizenhármát emlegettek, de így együtt csak ezeket.
 ASBÓTH: Lehet, hogy négynek megkegyelmezték?
 KOSSUTH: Várfogság?
 GUYON: Vagy golyó.
 KOSSUTH: Igen, az is a megbecsülés jele. Nézzük csak, kik nincsenek velünk?
 ASBÓTH: Arisztid, Dessewffy Arisztid.
 SZÖLLŐSI: Igen, és jut eszembe valami Kiss.
 KOSSUTH: Kiss Ernő! Senki még ártatlanabbul nem lett tábornokká.
 ASBÓTH: Talán Schweidel, talán Lázár...
 SZÖLLŐSI: Ennyi nevet egyszeri hallásra...
 KOSSUTH: Ez a vér Ferenc József nevén fog száradni.
 SZÖLLŐSI: És Haynau kezén.
 EMÍLIA: Haynau?
 SZÖLLŐSI: Ő rendelte el a megtorlást. *(Emília Haynau nevét kiáltva elájul. – Az asztal felbomlik, mindenki az ájult nőt élesztgeti)*
 GYURMANNÉ: Így megy kárba a legfinomabb ebéd is. *(Kossuthból csak most tör fel az indulat. Emiliát Gyurmanné karján tudva, a régi kormányzói eréllyel:)*
 KOSSUTH: Megparancsolom, hogy a honvédek közül senki sem szállhat hajóra. A tiszték kötelességévé teszem, megmagyarázni az ármány életveszélyes cselvetését. Uraim! Azonnal hajtásák végre utasításaimat! *(Asbóth és Guyon megrendült komolysággal tisztelegve csinálnak kemény hátraarcot. Szöllősi is megindul, de az ajtóból:)*
 SZÖLLŐSI: Már háromezren feliratkoztak a konzulnál. A honvédek zöme. *(Kossuth, mintha Szöllősit tenné felelőssé a történetekért)*
 KOSSUTH: Megtiltom, a legszigorúbban megtiltom, hogy egyetlen emberünk is hajóra szálljon!!

11.

Ágyas szoba. Kossuth hálósobája, vagy Emília ágya. Kossuth a takaró alatt reszkető Emília mellett ül. Vagy éppenséggel

ő is a takaró alatt pihen a legitimebb aktus után. A színpadon döntendő el, a nézők ízlése szerint.
 KOSSUTH: Reszketsz.
 EMÍLIA: Reszketek.
 KOSSUTH: Fázol?
 EMÍLIA: Nem fázom. Inkább melegem van. Nem érzed?
 KOSSUTH: A boldogságtól nem így remegnek a nők.
 EMÍLIA: Igazad van, remeghetnék a boldogságtól is. Ne haragudj.
 KOSSUTH: Akkor haragudnám, ha tagadnád a valóságot.
 EMÍLIA: Te mindig tudod a valóságot?
 KOSSUTH: Már hogy tudnám. Egy aszszonyi remegés okát legfeljebb sejtetem.
 EMÍLIA: És sejtet?
(Kossuth hallgat)
 EMÍLIA: Mért hallgatsz? Nehéz kimondanod?
 KOSSUTH: Nem egyszerű, ha nem is nehéz. Mert a sejtelem mindig többágú, többretegű.
 EMÍLIA: Az egyik ága?
 KOSSUTH: Az, hogy félted magad, hogy ránknyithatnak.
 EMÍLIA: Például Szöllősi, aki úton-útfélen meg akar lepni, nyújtogatja a kezét, rámnýt.
 KOSSUTH: Csakhogy én most kulcsra zártam az ajtót.
 EMÍLIA: Tudom, legfeljebb kopoghat. De nem, ő nem kopog, hanem lopakodva lenyomja a kilincset.
 KOSSUTH: Most ő még ennyit sem merne.
(Emília sóhajt, a térthez tészkelődik)
 EMÍLIA: S a másik ága?
 KOSSUTH: *(kissé szórakozottan)* Minek a másik ága?
 EMÍLIA: Hát a sejtelkednek. Mondhatom: rossz sejtelkednek.
 KOSSUTH: A sejtelem nem rossz, de egyszerre lehet fájó is, édes is.
 EMÍLIA: S a mostani?
 KOSSUTH: Inkább édes.
 EMÍLIA: Mert?
 KOSSUTH: Mert arra gondolok, miattam remegsz, az én érdekemben. Az én jó hírem miatt. Mert tudod, érzed, egyszerre vagyok nagyon boldog, karjaimban a sors váratlan ajándékával, a pokol legmélyebb bugyrában...
 EMÍLIA: Mi ketten most a pokol tornácán?

KOSSUTH: S ugyanakkor a mennyország kapujában, ahol...

EMÍLIA: Hihetetlen. Nem merem elhinni, hogy igazán szeretsz. S, hogy ennyire.

KOSSUTH: Nem elég, hogy szóval is megerősítettem, amit tetteleg érzek?

EMÍLIA: Oly jóleső mégis újra és újra hallanom.

KOSSUTH: Körülményeimhez képest, szóban is megadtam mindent tenéked.

EMÍLIA: Más talán sokallanára már?

KOSSUTH: Tudom, a szerető szívnek semmi sem elég.

EMÍLIA: Tehát elhiszed, hogy szeretlek?

KOSSUTH: Most már igen.

EMÍLIA: Mióta?

KOSSUTH: Néhány napja.

EMÍLIA: Eleintén nem?

KOSSUTH: Sok női rajongásnak voltam tanúja s tapasztalója, ahhoz, hogy az első órában a szerelem hevével viszozzok minden közeledést.

EMÍLIA: Ne tégy feltékennyé. Sokan voltak?

KOSSUTH: Nagyon kevesen.

EMÍLIA: S mégis, annál inkább.

KOSSUTH: Gyermekeim anyjára?

EMÍLIA: Isten őrizzen, az ő státusát szívem legmélyéig tiszteletben tartom.

KOSSUTH: Most, látod, kimondhatom, szívem szerint: kívánságom, hogy örököké közelemben legyél.
(meghatott csönd)

EMÍLIA: Tehát néhány napja.

KOSSUTH: Ne zúgolódj.

EMÍLIA: Nem, nem zúgolódom, csak firtatom, az események egymást nem takarják-e.

KOSSUTH: Több esemény előzheti meg, vagy nyomósítja érzéseim valódiságát.

EMÍLIA: Inkább az én érzéseim valódiságát illenék bizonyítanom.

KOSSUTH: Úgy véltem, ezen már túljutottunk.

EMÍLIA: Egyik esemény által bizonyosan.

KOSSUTH: Tehát két esemény takarja szíved boldogságát. Legalább kettő.

EMÍLIA: Igen, kettő, de egymással feleselők.

KOSSUTH: Édesem! Megszűnt a hideglelésed! Már nem reszketsz.

EMÍLIA: Mert bátorságom gyűlt, hogy beszélni merjek róla, ami szívemet...

KOSSUTH: Takarja.

EMÍLIA: Inkább beárnyékolja. Sőt: nyomja!

KOSSUTH: S én semmit nem vettem észre.

EMÍLIA: Nem volt feltűnő, hogy három nappal ezelőtt én is biztattalak, hogy szökj hajóval lefelé a Dunán?

KOSSUTH: De hát Henningsen is, Guyon is arra ösztökél hetek óta.

EMÍLIA: És Szöllősi is.

KOSSUTH: Igen, ő is, sötétlelkű titkárom.

EMÍLIA: Addig azonban én mindig elle-ne voltam.

KOSSUTH: (kacagva) Még attól is óvtál, hogy Gyurmanné főköthőjében.

EMÍLIA: Nem volt az akkor nevetni való.

KOSSUTH: Azt hittem, csak a bajuszom félted. Hogy már a borbélyt is odarendeltem, útrakészítsen a főköthő viseléséhez.

EMÍLIA: Henningsen és Guyon biztatása a katonaké volt s máig az: a barátok biztatása. Az enyém...

KOSSUTH: Barátaimhoz csatlakoztál.

EMÍLIA: Nem, a kormányzó ellen szól-tam.

KOSSUTH: S én úgy döntöttem: nem szállok hajóra.

EMÍLIA: S már ki volt szemelve a hajó.

KOSSUTH: Én azt mondtam: hiveim közt maradok.

EMÍLIA: Ki volt szemelve a hajóskapitány is.

KOSSUTH: Nem hallottam a nevét.

EMÍLIA: Aki Szemerééket vitte Várnába.

KOSSUTH: Tehát megbízható lenne.

EMÍLIA: Lefelé a Dunán.

KOSSUTH: Arról biztos lehettem volna.

EMÍLIA: Az a hajó felfelé indult volna.

KOSSUTH: Tehát árulás.

EMÍLIA: Igen, árulás.

KOSSUTH: Henningsen is, Guyon is?

EMÍLIA: Nem, ők nem.

KOSSUTH: Hát kik?

EMÍLIA: Én és Szöllősi.

KOSSUTH: Te? Szöllőssivel.

EMÍLIA: Nem vele. Külön-külön.

KOSSUTH: Megint remegsz. Ismét lel a hideg?

EMÍLIA: Igen, mert egészen közel értem ahhoz, hogy kimondjam, mi árnyékolja lelkemet.

KOSSUTH: Mondd ki bátran, hadd mül-jék el a remegésed.

EMÍLIA: Áruló lettem, vállaltam, hogy kémkedek a Kormányzó-elnök ellen. Akit ők a kígyó fejének neveznek.

KOSSUTH: Kik.
 EMÍLIA: Egyik a Kossuth család barátja.
 KOSSUTH: Kovács Pali?
 EMÍLIA: És a másik. Az is járt itt.
 KOSSUTH: Mióta? Mikor?
 EMÍLIA: Öt napja.
(Hosszú hallgatás.)
 KOSSUTH: Édesem, miért tetted?
 EMÍLIA: A szüleim Temesvárott Haynau kezében vannak.
(Szünet.)
 KOSSUTH: S most, most hogy bevallottad nékem, mit fogsz csinálni?
 EMÍLIA: Van egy gondolatom, de okosabb tanácsra várok.
 KOSSUTH: Értem. Én azt tanácsolom, tegyünk úgy, mintha mitsem tudnánk megbízatásodról.
 EMÍLIA: Igen, én is ezt gondoltam. És bíznod kell bennem.
 KOSSUTH: Bízom és szeretlek. Szeretem a jellemedet is.
 EMÍLIA: Van még valami azonban.
 KOSSUTH: Hogy bízunk egymásban.
 EMÍLIA: Hogy ezt bátrabban tehessük, távolítsd el Szöllősit.
 KOSSUTH: Ő ellenőriz téged?
 EMÍLIA: Igen. Látod, már nem reszketek.

12.

Kossuth diszes, új elfogadó terme. Batthyány Kázmér „külgyminiszter” egy fotelben ül, Kossuth fel s alá sétálva magyaráz.
 BATTHYÁNY: Háromezren elmentek.
 KOSSUTH: Megritkultunk, de megtisztultunk.
 BATTHYÁNY: Én nem tekintem vereségnek, hogy az egyszerű honvédek hazavágyásának engedtünk.
 KOSSUTH: A maradék, és nem gyöngé emigráció a gondviselés által, mint nemzetünk szabadságának és jövőnk nemzeti státusunk életének képviselője van rendelve szenvedő hazánk megmentésének eszközeül.
 BATTHYÁNY: Akik visszamaradtunk, csatlakozunk bizakodásodhoz.
 KOSSUTH: Türelemmel kell viselnünk a szenvedést, bízom abban, hogy az sem örök, sem haszontalan nem lesz. Testvéremnek érzem honfitársaimat, a közös nagy céllal szeretetben összeforrasztva.

(Batthyány hallgat, majd a lényegre tér)
 BATTHYÁNY: Sokan leszünk? Ma dél előtt?
 KOSSUTH: Kettővel többen, mint más-kor. Bolliacról tudsz. Ő Sztambulból érkezett s belgrádi emberünk váratlanul, Carossini s vele meglepetésemre a régi vajdasági ellenfél, a szerb főkelők vezére, Sztratimirovics.
(Asbóth lép be)
 ASBÓTH: Sztratimirovics tábornok úr.
 BATTHYÁNY: Lupus in fabula.
Sztratimirovics lép be, télig szerb polgári (délvidékie), télig katonás öltözékben. Mindjárt az ajtóban meghajtja magát.
 SZTRATIMIROVICS: Uraim, mielőtt megszorítanók egymás kezét, engedjék elkiáltanom: arra a meggyőződésre jutottam, hogy a mi harcunk a magyarokkal egy rettenetes politikai baklövés volt, mert egyedül Ausztria a mi általános nemzeti fejlődésünknek a valódi akadálya.
 KOSSUTH: Örvendünk, hogy e meggyőződésére a mi ígérető agitációnk nélkül jutott.
 SZTRATIMIROVICS: Én, mint a délvidéki szerbek vezére Ausztria fennmaradását segitettem. Én nemzetemnek jogait *bona fide* védelmezvén, félreismertem fejlődésének valódi akadályait.
(Kossuth kezét nyújtja, kézfozás)
 KOSSUTH: Isten hozta, tábornok úr!
 SZTRATIMIROVICS: A szükségben Ausztria mindent ígér, de szerencséjében szőszegőleg kijátszott engem is, a délszlávokat is.
 BATTHYÁNY: Örömmel hallok, hogy kész velünk az osztrák ellen együttműködni.
(Szívélyesen, hosszan kezeltfognak)
 SZTRATIMIROVICS: Hajlandóságom józan szilárdságához sietek hozzáfűzni, miszerint én nem akarok lázongó szímben feltűnni, csakis olyan vállalkozásokhoz kívánok csatlakozni, melyek valószínű foganattal és valódi eredménnyel kecsegtetnek a délszlávokra nézve.
 BATTHYÁNY: Az Ön jövőnk közreműködése becselessé válik az Ön személyiségének súlya által és fontossá azon állás tekintetében, melyet Ön fajrokonai többségének ragaszkodásában betölt.

KOSSUTH: Kérem, tábornok úr, legyen meggyőződve, hogy az én nemzetemet azon vágy lelkesíti, hogy a szerencsétlen félreértéseket és egy viharos időnek tévedéseit elfelejtse és elfeledtesse s az idenyújtott testvéri kezét őszinte testvéri szeretettel fogadja, s Önnek és nemzetének közreműködését illőképpen méltányolja és hálásan elismerje.

(Bejelentés nélkül Henningsen lép be, maga előtt tereli Carossini)

HENNINGSSEN: Magammal hoztam Carossini urat, Kossuth Lajos belgrádi megbízottját.

KOSSUTH: Örvendek, hogy végre személyesen is találkozhatunk. Már-már arra gondoltam, hogy titokban egy-két napra Belgrádba utazom. De hát ez lehetetlen.

CAROSSINI: Annyi haszna mindenképp lett volna, hogy saját fülével hallja Garasamin belügyminiszter baráti szavait, melyekkel a magyar ügy s az Ön iránti személyes rokonszenv kifejezését tolmácsolandó engemet utamra bocsátott.

SZTRATIMIROVICS: Még mi sem ismerjük egymást.

CAROSSINI: De hírből igen, legalábbis mi Önt.

SZTRATIMIROVICS: A Carossini név sem ismeretlen köreinkben.

CAROSSINI: Ha Belgrádban időző nyugati konzulok érdeklődnek tőlem Sztratimirovics György felől, nem mondhatok egyebet, hogy hírnévre nézve a legkitűnőbb tiszt a szerbek között. S nemcsak legjelentékenyebb ember a magyarországi szerbek között, de a legnagyobb befolyással is bír az összes délszlávoknál.

BATTHYÁNY: A román urat hol hagyták?

HENNINGSSEN: Ők ott maradtak még a pasánál. Merthogy ketten jöttek. Guyon Richárd kalauzolja őket.

KOSSUTH: Ki a másik küldött?

HENNINGSSEN: Rakovica nevű, szintén részt vett a rövid román felkelésben.

KOSSUTH: Még névről sem ismerem. De ha Bolliac-kal jó, megbízunk benne.

CAROSSINI: Örömmel hallom Henningsen úrtól, hogy valami fontos megbeszélésnek leszünk részesei.

HENNINGSSEN: Esetleg egy igen fontos megnyilatkozásnak részesei.

KOSSUTH: Mindössze arról van szó, hogy a dunai konföderációra vonatkozó gondolataimat óhajtom barátaim elé tárni.

(Zamoyski lép be. Mindenki felé biccentésekkel tisztelkedik)

KOSSUTH: Vagy Zamoyski barátunk helyeslésére is számítva, nevezhetem előterjesztésem tárgyát délkelet-európai államszövetségnek is.

HENNINGSSEN: Én már nevet is találtam az új államcsoporthozuláshoz.

ZAMOYSKI: Igen?

HENNINGSSEN: Banda orientale. A dél-amerikai államszövetség mintájára.

BATTHYÁNY: A magyarban a banda szónak nincs kellemes csengése.

KOSSUTH: Tekintsük Henningsen ötletét baráti, jámbor javaslatnak.

(nevetés – Henningsen is nevet)

Már a Zamoyski mögött nyitva hagyott ajtóban megjelent Emília, háziasszonyi minőségében. Mögötte két tehérkötényes nő tálcán harapnivalót, italokat, teketekét szolgál fel. Emíliát reverenciával fogadják, aki tudja ki, azért, aki nem tudja, a jelenségnek kijáró hódolattal. Megtiszteltetés, ha kinek egy-egy talatot, egy-egy poharat saját kezűleg emel le a tálcáról. A jószemű néző a felszolgálókban könnyen felismerheti a Jasmagy által toborzott kurvákat.

ZAMOYSKI: Az elnevezésen valóban még később is töprenghetünk. Én főnökeim felhatalmazásából a lengyel nép részvételéről biztosíthatom a föderációt.

(taps)

ZAMOYSKI: S a megbízatás toldaléka, hogy a magyarok különös gonddal tekintsenek a délszláv népek részvételére.

CAROSSINI: Ez megegyezik Garasánin szerb miniszter úr törekvéseivel is.

SZTRATIMIROVICS: S a magyarországi szerbség hajlandóságával.

KOSSUTH: Mi pedig hajlandók vagyunk Magyarország határain belül minden jogot megadni a szerb nemzetiségnek, ami Magyarország állami létével összeegyeztethető. Biztosítani és támogatni fogjuk községi alapon a szerb nemzeti élet szabad fejlődését.

A „hajlandók vagyunk” szavak pillanatában, Guyon kíséretében megjelenik az ajtóban a két román küldött is: Bolliac

és Rakovica, Kossuth végszavai már feléjük szállnak.

KOSSUTH: És természetesen mindez a hajlandóságunk vonatkozik az erdélyi román testvéreinkre is.

(kitárja karját Bolliac felé, de nem lesz belőle ölelés, csupán nagyon szívélyes, hosszú kézrázás)

KOSSUTH: Néhány hete, hogy találkoztunk és egész korszakkal lettünk vénebbek.

BOLLIAC: És tapasztaltabbak.

KOSSUTH: És amennyivel tapasztaltabbak, annival szilárdabbak közös törekvéseinkben.

RAKOVICA: Ghyka János herceg sem lát más lehetőséget a kibontakozás felé, mint a konföderációt.

KOSSUTH: Eljuttottak hát hozzája szerény elgondolásaim.

A két román egymásra néz, de nem válaszol. Valamennyien helyet keresnek maguknak, ki állva, ki ülve, pohárral a kezben, vagy falatozó tányérkával. De amint Kossuth beszélni kezd, elcsöndesednek.

KOSSUTH: Az új közjogi rend a dunai tartományokban az egyes népek szabad beleegyezése volna, akár egy törvényalkotó gyűlés, akár az általános szavazat alakjában. Így például Erdély lakói általános szavazattal fognák eldönthetni, vajon hazájok egy legyen-e Magyarországgal? Vagy legyen politikailag egyesülve Magyarországgal, közigazgatásilag pedig különválva attól, vagy végre csak szövetségben legyen Magyarországgal és a többi szövetséges állammal, mint maga is autonóm állam, teljes egyenlőségi alapon?

BOLLIAC: Ghyka herceg legszívesebben ez utóbbi döntéshez csatlakozna.

KOSSUTH: Részemről csak egy föltételt kötnék ahhoz, hogy ha Erdély autonóm állam s a szövetségnek, mint ilyen kívánna tagja lenni – azt tudniillik, hogy Erdély és Magyarország között perszonális unió létezzék a közös fő személyében. E két országnak egy ura kellene, hogy legyen, bármi lenne is aztán a neve.

RAKOVICA: A két fejedelemség csatlakozásának módozatain is gondolkodni kellene.

KOSSUTH: Csakis a föderáció emelhetné ki őket a névleges török és a valóságos orosz vazallusságból.

BOLLIAC: Igen, terveink biztos megvalósítása idejére szabaddá kell tennünk, akár közös erőfeszítéssel is, Moldvát és Havasalföldet.

KOSSUTH: A jó egyetértés a magyarok és románok közt – ami az én leghőbb vágyam – jólétet és szabadságot biztosítani mindkét népnek. Remélem is, hogy el fogjuk érni ezt a nagy célt.

ZAMOYSKI: Mi úgy látjuk a határok kérdése a födolog. Ez Czartoryski Ádám herceg véleménye is.

BATTHYÁNY: Mi már eleve beleegyeztünk abba, hogy Horvát- és Szlavonországok Szerbiához csatlakozzanak.

KOSSUTH: Véleményem szerint a konföderációs javaslat elfogadása köztünk s a horvátok között minden képzelhető nézetkülönbségnek véget vetne, s alig is tudok más kérdést elképzelni, mint Fiume és a Muraköz hovatarozásának kérdését, mely azonban a konföderáció eszméje folytán fullánkját vesztené.

CAROSSINI: Garasanin úr Szerbiában a Vajdaság teljes autonómiájára gondol.

BATTHYÁNY: Mi is gondoltunk már ilyesmire, de mivel a bácskai és bánáti délszlávok nem összefüggő területen lakják a tájat, az autonómiát egy nem kontinuuus rendben képzeltük megvalósíthatónak.

KOSSUTH: Evonatkozásban Sztratimirovics tábornok úrnak is lehetnek eszméi.

SZTRATIMIROVICS: A nemzetiségi viszályok a kölcsönös méltányosság mellett igen könnyen kiegyenlíthetők, sőt kinyilatkoztatathatom, hogy midőn Szerbia függetlenné válik, nem is lesz szükség kiegyenlítési részletekről gondoskodni, mert mi, magyarhoni szerbek, ingó vagyonunk szabad elvitele s az ingatlanokérti méltányos kárpótlás mellett készek leszünk régi hazánkba visszavándorolni, oda ahonnan alig másfél százada a török vallási üldözés elől patriarkánk vezetésével menekültünk.

ZAMOYSKI: Honnan történt ez a menekülés.

SZTRATIMIROVICS: Albánia mellől, Koszovóból, Rigómezőről – magyarán.

ZAMOYSKI: És mikor?

SZTRATIMIROVICS: Az 1792-ik esztendőben.

(ez Kossuthon és Batthyányin kívül mindenki számára meglepő közlés)

KOSSUTH: Ám, hogy folytassam: a szövetségi szerződést egy törvényalkotó gyülekezet készítené. A szövetségi hatóság székhelye váltokozva Pesten, Bukarestben, majd Zágrábban, vagy Belgrádban.

(Zamoyski telé) Esetleg Krakkóban vagy Varsóban lenne. Azon államnak, ahol a szövetségi hatóság tartózkodik, feje lesz egyidejűleg a szövetségi tanácsnak és a szövetségnek is ideiglenes elnöke. Minden egyes állam otthon oly alkotmányt ad magának, amely érdekeivel leginkább megegyezik. Minden község maga határoz hivatalos nyelve fölött. Minden megye szótöbbséggel dönti el, hogy a közigazgatásban melyik nyelv használtassék. A kormány viszont szintén e nyelven válaszol s fogalmazza meg rendeleteit. Békéidőben a föderális kormány egyik státusba más státus katonaságát nem küldheti. Az ő feladata csakis a küllelenség elleni védelem. A föderációnak lesz közös lobogója, de emellett minden egyes státus is megtartja a magáét.

RAKOVICA: Erdélyre vonatkozóan mi biztosítékot remélhetünk?

KOSSUTH: Ha a szavazás oda ütne ki, hogy Erdély külön törvényhozással és közigazgatással bírjon, mint 48 előtt bírt, s ha a Dunai konföderáció eszméje megvalósíthatnák, nemcsak természetesnek, s igazságosnak, hanem különösen magyar szempontból nagyon kívánatosnak is tartom, hogy az autonóm Erdély annak tagja legyen s benne, mint egyenrangú társ képviseltesék. Magyarországnak vagy nincs jövője, vagy ha van, az hogy a szomszédos nemzetekkel föderációt képezzen, mely mindezen kisebb nemzeteknek politikai szabadságát s függetlenségét bármely hatalom túlsúlya ellen, nemzetiségét pedig a beolvasztás ellen biztosítsa. Magyarország nélkül a konföderáció nem létezhetne.

A szín nagyon lassan elsötétül s a legutóbb elhangzottak elébb halkán, majd egyre hangosabban megszólalnak egymás mellett beszélő-feleselő magnetofonokról.

ZAMOYSKI: Mi úgy látjuk a határok kérdése a földolog, ez hercegünk véleménye is.

CARROSSINI: Garasanin úr Szerbiában –

a Vajdaság teljes autonómiájára gondol.

RAKOVICA: Erdélyre vonatkozóan mi biztosítékot remélhetünk?

BATTHYÁNY: Mi már beleegyeztünk abba, hogy Horváth- s Szlavonországot Szerbiához csatlakozzanak.

SZTRATIMIROVICS: Ha Szerbia függetlenné válik, nem is lesz szükség a kiegyenlítési részletekről gondolkodni, mi ingóságainkkal... visszavándorolunk.

RAKOVICA: Ghyka János herceg nem lát más kibontakozást, mint a konföderációt, csak Havasalföld és Moldva...

BATTHYÁNY: A bácskai és bánáti délszlávok nem lakják összefüggő területen a tájat. Számukra nem kontinuus...

KOSSUTH: A jó egyetértés a magyarok és a románok között, ami az én leghebb vágyam.

BOLLIAC: Szabaddá kell tennünk akár közös erőfeszítéssel Moldvát és Havasalföldet.

KOSSUTH: Csakis a föderáció emelhetné ki őket...

SZTRATIMIROVICS: A nemzetiségi viszályok kölcsönös méltányosság mellett igen könnyen kiegyenlíthetők.

KOSSUTH: Vagy nincs jövője s ha van, a szomszéd népekkel föderációban. Magyarország nélkül nem képzelhető el.

A teljes elsötétedés után a kiürült színen csak Kossuth és Emília.

KOSSUTH: Nagyon fárasztó volt, de megérte. Nemde?

EMÍLIA: Én is nagyon kifáradtam.

KOSSUTH: Mibe, kedves?

EMÍLIA: A figyelésbe.

KOSSUTH: Nem kellett volna.

EMÍLIA: Ha nem figyelek, mit jelenthetnék.

KOSSUTH: Erről is kell?

EMÍLIA: Kell bizony.

KOSSUTH: Írásban?

EMÍLIA: Nem. Tollba mondom, felmegy Bécsbe. Meg talán Isztambulba is. *(Kossuth elgondolkozik)*

KOSSUTH: Mindent tollba mondhat, amire csak emlékszel. Jóéjszakát.

EMÍLIA: Veled megyek. Oda csak reggel várnak engemet.

Kossuth előszobája Sumlában. Két honvédtiszt kártyáztat az „őrségben”. Ilyen szavak hangzanak: Tizenkilenc. Elég. Nekem huszonkettő: tucss. Nyertél. Kint dulakodásszerű zaj. Gyurmánné hangja.

GYURMÁNNÉ: Mondom, hogy nem lehet. Ilyenkor dolgozik, nem háborgathatja. Ha bejelenti magát, talán holnap.

BÁRDY HANGJA: Semmi holnap! Sürgős a dolog. Haggyon engem, vén banya!

GYURMÁNNÉ: Vadállat!
(Bárdy előtt bevágódik az ajtó, a két tiszt lecsapja a kártyát)

1. TISZT: Mi dolog ez ember?

2. TISZT: Csak így berontani?

BÁRDY: Ha szépszerivel nem lehet!

1. TISZT: Ez nem kocsmá! Hé.

BÁRDY: Tudom, hol járok, de halaszthatatlan ügyben keresem a ...

2. TISZT: Kit keres?

BÁRDY: Magát Kossuth Lajost!
(beljebb akar lépni, de a két tiszt lefogja)

BÁRDY: Eriszenek, amíg finom vagyok!
(a dulakodásra Asbóth jön ki Kossuth szobájából)

ASBÓTH: Mi történik itt?

1. TISZT: (lihegve) A Kormányzó urat akarja.

ASBÓTH: Engedjék el.
(elengedik Bárdyt, de Asbóth állja útját)

ASBÓTH: Nevezze meg magát!

BÁRDY: Bárdy Rudolf honvédtüzér őrmester, tisztelettel.

ASBÓTH: Helyes. Igen, de azt tudnia kell őrmester, hogy itten még a tábornokoknak is be kell jelentkezniök, nem-hogy egy valamikori őrmesternek.

BÁRDY: Ne sértegessen alezredes úr. Én nem csak őrmester vagyok, de író is.

ASBÓTH: Mit írt eddig, Rudolf.

BÁRDY: Az csak ezután derül ki. De valamit szeretnék elmondani Kossuth Lajosnak. Ő már ismer engem és vár, mert Viddinben egy hajnalon már hoztam neki hírt.

ASBÓTH: És most is?

BÁRDY: Most is.

ASBÓTH: Maga nagyon erős ember. Ne birkózzék a tiszturakkal. És várjon, emlékszik-e urunk magára.

Asbóth eltűnik, majd rövidesen elsötétül az előszoba s megvilágosodik Kossuth dolgozószobája. Az asztalon gyümölcsöstálban narancshalom. Az íróasztalon iratok. Bárdy haptákba vágja magát.

BÁRDY: Bárdy Rudolf honvédtüzér őrmester –

KOSSUTH: És író ...

BÁRDY: ... tisztelettel jelentkezem.

(Kossuth kezét nyújt)

KOSSUTH: Nos hát mi járatban Bárdy barátom, most is a magyar nép üzenetét hozza?

BÁRDY: Akkor, elsírtam magam. De most boldog vagyok: megint a régi Kossuth Lajost láthatom, nem a szomorút, a szakálltalant.

KOSSUTH: Ezt akarta közölni velem?

BÁRDY: Ezért nem háborgattam volna. Élet-halálról van szó.

KOSSUTH: Ehhez hozzá vagyok szokva.

BÁRDY: Ez egészen új veszedelem.

KOSSUTH: Hadd halljam.

BÁRDY: (szemével Asbóth felé vág)
Csakis négy szemközt.

(Kossuth int Asbóthnak, az kihátrál)

BÁRDY: Egyenest Isztambulból jövök. Tizennégy horvát martalóc az Ön életére tör.

KOSSUTH: Honnan veszi mindezt?

BÁRDY: Velük utaztam Boszporusztól Várnáig, hajón.

KOSSUTH: Ez számomra nem elég világos. Honnan tudta meg, hogy ...

BÁRDY: Orbán bárótól, aki hazánk fia és Isztambulban gazdag öreg úr.

KOSSUTH: Csak úgy beállított hozzá, mint most ...

BÁRDY: A, dehogy. Ő maga az öreg báró hivatott.

KOSSUTH: Hivatta a báró, Bárdy honvédtüzér őrmestert.

BÁRDY: Az úgy volt nagyjóúram, hogy amióta Viddinből megléptem, én feszt verekedtem.

KOSSUTH: Verekedett? Fegyverrel?

BÁRDY: Pusztá ököllet. Valahány osztarrákkal, meg oroszsal tanálkoztam Isztambul uccáin és azt mind elpáholtam.

KOSSUTH: Csakugyan! Jött valami halvány hír erről körünkbe is.

BÁRDY: No ugye! Ha én végig mentem a Galatán ...

KOSSUTH: S az öreg báró azt mondta...

BÁRDY: Igen, azt mondta, ahelyett hogy itt saját szakállamra verekednék Isz-

tambul uccáin, terein, inkább védjem meg a Kormányzó urat.

KOSSUTH: Engemet.

BÁRDY: Igenis, parancsolatjára.

KOSSUTH: Csak úgy, megvédeni engemet? Az öreg báró miért törődik éppen most az én biztonságommal?

BÁRDY: *(súgva)* Mert egy főemberrel tizennégy horvát martalóc indult.

KOSSUTH: Igen, ezt már mondta s azt is tudja tán, mikor érnek ide?

BÁRDY: Az este érkeznek, kocsikon. S én lóháton mindenütt a nyomukban, lóháton, Várnától, mert hogy hajón odáig együtt utaztam velük. Nohát persze az a fekete ruhás úr, a vezetőjük, vagy mi, parancsnokuk, az a kapitány kajütjében, külön tartózkodott.

KOSSUTH: Hogy hívják azt a fekete ruhás parancsnokot?

BÁRDY: Nagyon furcsa neve van, mert azt is megtudakoltam. Valami Jas vagy Jann, de csak így kezdődik.

KOSSUTH: Nem Jasmagy?

BÁRDY: De igen, ő az pontosan, éppen ő! Tetszik ösmerni?

(Kossuth csönget, Bárdy megriad, az ajtóban Asbóth jelenik meg)

ASBÓTH: Uram?

KOSSUTH: Kéretem Dembinszki grófnét.

ASBÓTH: Nincs a házban.

KOSSUTH: Hol van?

ASBÓTH: Gyurmáné a megmondhatója.

KOSSUTH: Jöjjön ide Gyurmáné.

(Asbóth biccent, kihátrál)

KOSSUTH: S az öreg báró, vajon honnan tudta a dolgot.

BÁRDY: *(közelebb lép, súgja)* Az osztrák követségről volt nála egy finom olasz úr, véletlenül a neve is fülembe ragadt, ha érdekli a kormányzó-elnök urat – bizonyos Durazzi. Úgy hívják. És a lelkemre kötötték mindketten, hogy az ő nevükről soha, sehol, senkinek ne szóljak, egyedül Kossuth Lajosnak, mert ha nem, abból reájok nagy baj származhatik.

KOSSUTH: De vajon van-e a tizennégy martalócoknak részletes utasításuk a tennivalókat illetően?

BÁRDY: Van, hogyne, csakhát azt a fekete ruhás ember a fejében hozta. Ezek a fickók csak annyit tudtak, hogy valami főembereket kell láb alól eltenni. Én

attól a Durazzitól még azt is tudom, ott a követségen a mikéntől egyáltalán nem volt egyetértés.

KOSSUTH: Mégis...

BÁRDY: Hát ugye...

(kopogás, Gyurmáné lép be, most is háziasszonyosan, főkötősen)

KOSSUTH: Jóreggelt asszonyom, vagy már jónap is megvan. Nos?

GYURMANNÉ: Nincs itthon. Kora reggel elment. Kapkodva, nyugtalanul öltözött és elsietett. Hová, nem tudhatom.

KOSSUTH: Sejtelve sincs?

GYURMANNÉ: Az én sejtelmem nem számít.

KOSSUTH: Az este még nem láttam nyugtalannak.

GYURMANNÉ: Későn, jött valami némbér, sugdosott neki. Ő járkált a szobájukban hajnalig, aztán reggel csak el.

KOSSUTH: Köszönöm Gyurmáné.

GYURMANNÉ: Ennyit tudok. S hogy nem is reggelizett.

(Kossuth biccent. Gyurmáné megfordul. Kimegy.)

KOSSUTH: Az az olasz. Durazzi, nem tért ki semmi részletre?

BÁRDY: Hogy megszöktetni, aztán elbánni vele. Elcipelni valamerre.

KOSSUTH: Mármint engem?

BÁRDY: Mármint igen. De a horvátok köpenye alatt mindnek van lövéfegyvere is. Bár az útilevelükben disznókereskedőnek vannak beírva. Meg szénszállító munkásnak. Nekem nem adtak úti levelet.

KOSSUTH: Hát akkor? Hogyan?

BÁRDY: Egy lengyeltől elszeréztem az övét. Én mostan Scerbinski Ulászló vagyok.

KOSSUTH: Elszerezte?

BÁRDY: Elkölcsönöztem. Szívességből átadta, de vissza kell vinnem, vagy küldenem. A becsületszó köt.

KOSSUTH: Köszönöm híradását Bárdy hadnagy.

BÁRDY: Csak őrmester.

KOSSUTH: Mától hadnagy. S míg Sumlában időz, vendégünk minden nap magyaros ebédre a tisztaszaltalnál.

(Kossuth kezet nyújt)

Köszönöm híradását.

BÁRDY: Édes hazánkat szolgálom, holtiglan.

KOSSUTH: Ön derék ember, Bárdy hadnagy.
(Bárdy zavartan megfordul a kézzsorigálás után, majd az ajtóból visszafordul)
 BÁRDY: És köszönöm, és köszönöm a az ebédet. Be régen ettem már igaz magyar ételt!
(Bárdy nyomán Asbóth lép be)
 ASBÓTH: Nem olyan szagú ember, aki vel négyszemközt kellene ...
 KOSSUTH: Ez kivételesen olyan. Hanem ... alezredes úr hány lovastisztet tudunk kiállítani, mondjuk holnap reggelre?
 ASBÓTH: Akár százat is, ha kell. Am ló nélkül.
 KOSSUTH: Hány lovunk van?
 ASBÓTH: A Kormányzó úr lovain kívül talán húsz.
 KOSSUTH: Húsz, hm. Húsz lovastiszt is elegendő lesz.
 ASBÓTH: Nem egészen világos.
 KOSSUTH: Majd mindent elmagyarázok nekik az indulás pillanatában.
(bejelentés, kopogás nélkül, úti köpenyben Emília lép be. Egymásra néznek)
 KOSSUTH: Köszönöm alezredes úr! Ahogy mondtam!
(Asbóth távozik)
 KOSSUTH: Megérkezett a főnök.
 EMÍLIA: Igen, az este.
 KOSSUTH: Jelentést tettél neki?
(Emília bólint)
 KOSSUTH: Utasításokat is kaptál, közeli teendőkre?
 EMÍLIA: Kaptam. Nem is egyet.
 KOSSUTH: A régiékből is?
 EMÍLIA: Igen, megint az, beszéljem rá a szökésre.
 KOSSUTH: Most már nem hajón.
 EMÍLIA: Lóháton. Csekély kísérettel. Várna felé.
 KOSSUTH: Megmondtad, hogy ez nem megy?
 EMÍLIA: Ez szeptemberben, Viddinből még lehetséges lett volna talán. Ezt mondtam.
 KOSSUTH: Főként, szakáll s bajusz nélkül.
 EMÍLIA: Most sétakocsikázás a parancs, a hegyek közé. Lehetőleg délnyugat felé. Vagy lóháton.
 KOSSUTH: Megadta a menetvonalat is?
 EMÍLIA: Megadta.
 KOSSUTH: S miért éppen délnyugat felé?

EMÍLIA: Ott a legalkalmasabb a terep.
 KOSSUTH: Mire?
 EMÍLIA: Azt nem mondta. Arról nem beszélt.
 KOSSUTH: És ha másfelé indulunk kirándulásra?
 EMÍLIA: Egy nappal előbb jelentenem kell.
 KOSSUTH: Holnap délnyugat felé lovalunk ki.
 EMÍLIA: *(hevesen)* Nem! Nem akarom!
 KOSSUTH: Mért félsz egy ártatlan kirándulástól?
 EMÍLIA: Azt parancsolta, a szirtok alatt lehetőleg távolodjam el Öntől.
 KOSSUTH: Már kiadtam a parancsot a reggeli nyergelésre.
 EMÍLIA: Ne, semmiképpen se! Nem élném túl.
 KOSSUTH: Már parancsot adtam a kíséretre is.
 EMÍLIA: Ha nem tudják elfogni, megölik!
 KOSSUTH: Ők csak tizennégyen lesznek!
 EMÍLIA: S mi ketten.
(Emília térdre roskad. Kossuth telemelei s szinte karjába veszi)
 EMÍLIA: Nem élném túl.
 KOSSUTH: Túl fogod élni.
 EMÍLIA: Nem akarok azután.
 KOSSUTH: Ne félj! Megleckéztetjük őket császárostul! Mi bajod van? Most egészen más a remegésed.
 EMÍLIA: Nagyon beteg akarok lenni, talán halálosan ...

14.

Kossuth dolgozószobája. Asbóth írónnal jegyzi Kossuth szavait. Kossuth fel s alá sétálva magyaráz.

KOSSUTH: Az egyéni sorsot most alá kell rendelni a magasabb érdeknek. Ezért kell szólnunk erős szóval a szökésekről. Nemcsak hogy nem szabad kívánnunk az innen való egyéni szabadságot, hanem minden igyekezetünkkel arra kell törekednünk, hogy a magyar emigráció testületben szervezve mindaddig itt maradjon Törökországban, míg van remény.

ASBÓTH: *(sillabizálva)* van remény.

KOSSUTH: Hogy itt a hazáért működhessek. Együtt tarthatjuk sakkban a három császárt.

ASBÓTH: A szultánt is?

KOSSUTH: Ezúttal őt is.

(Spacsek doktor Kossuth háziorvosa a hálósoba felől, ha lehetne, észrevétlenül osonna át a dolgozósobán)

SPACSEK: Bocsnát.

KOSSUTH: Hogy van kis betegünk, doktor.

SPACSEK: Gyurmanné váltogatja a prizniceket homlokán és keblén s a láza alábbszállt s elszenderült.

KOSSUTH: Köszönöm, doktor. Visszajön még?

SPACSEK: Természetesen uram.

(Kossuth folytatja a diktálásszerű elmélkedést)

KOSSUTH: Csak úgy képviselhetjük Magyarország függetlenségét, csak így állhatunk a világ előtt élő tiltakozásul mindennek szemben, ami a függetlenségi nyilatkozattal, Magyarország egyedüli törvényes alapokmányával ellenkezik. Megírom az angol követnek is.

ASBÓTH: *(írja és olvassa)* Alapokmányával ellenkezik. A remény elvesztéséről talán ne.

KOSSUTH: Isten óvjon ettől bennünket! Csak így markolhatunk bele kedvező körülmények között hazánk sorsába és így léphetünk fel erőteljesen, ha a Porta és Oroszország és ennek csatlósa Ausztria között háborúra kerül a dolog.

ASBÓTH: Mikorra gondolja Kormányzó úr?

KOSSUTH: Minden jel szerint tavasszal. Tovább nem húzódhatik a diszkusszió.

ASBÓTH: *(írja)* Tavasszal, minden jel szerint.

KOSSUTH: Ha elszóródunk a világban, egyedekké süllyedünk le, elveszítjük testületi létünket, nem képviselünk semmit sem s kedvező esetben sem gyülekezhetünk, még háború esetén is legfeljebb csak egyenként, de úgy is csak nehezen lopódzhatunk hazánkba, nem pedig szervezett testületként megjelenve, mint magva a további erőnek.

ASBÓTH: Ezt szószerint fogom idézni a tisztí asztalnál.

KOSSUTH: A tavaszi háború, ha kicsiny magyar sereg élén megjelennek a haza határára, a népek rajongó feltámadása lesz s a „szakálltalan zsarnok” birodalmának összeomlása.

ASBÓTH: *(nevet)* Szakálltalan zsarnok! Engedje meg, hogy a tábor mától kezdve csak így emlegesse Ferenc Józsefet.

A tény átcúsúszik az előszobára, ahol most három testőr veri a lapot. A harmadik Bárdy Rudolf, ő viszi a szót.

BÁRDY: Tavaszra otthon leszünk. Omer pasa már verekszik Rüdigerrel.

1. TISZT: Azt mondják, Várnánál 20 000 török katona szállt ki a tengerről.

BÁRDY: Magam láttam vagy ezeret.

2. TISZT: Piros a tromf.

BÁRDY: Az angol flotta a Dardanellákban, saját két szememmel láttam.

1. TISZT: S a franciák.

BÁRDY: Valamennyi zuáv Marseilleben, mind hajóra szállott, benne van a lakokban.

2. TISZT: Ásszal ütöm.

BÁRDY: És láttatok az asztalon, az ece-tes uborka üvegén angol felirat, azt már Britanniából küldték, de ez csak a kezdet. A mustár francia.

1. TISZT: S a szivarok?

BÁRDY: Azokat meg Amerika küldi. Az olaszok egyelőre szalámival látják el a sereget.

2. TISZT: Kinél van még adu uraim?

Míg a diskurzus tart Spacsek doktor tér vissza s halad át az előszobán, majd Gyurmanné jön ki egy lavórral s borogató ruhákkal, majd az uraim végszóra sietve tér vissza. A tény most a Kossuth hálósobát világítja meg, ahol az ismert ágyon Emilia fekszik, fején most is borogatás. Távolság egy karszékekben Kossuth ül, s míg a beteg körül Gyurmanné tüsténkedik, Spacsek doktor halkán informálja a Kormányzó-elnököt.

SPACSEK: A fájdalmak elől delejes álomba merítettem.

KOSSUTH: Most nem érez fájdalmat?

SPACSEK: Arca nyugalma mutatja, hogy nem.

KOSSUTH: Vérzése is volt?

SPACSEK: Erős görcsökkel. De az ő helyzetében azt mondhatjuk – szerencsével.

KOSSUTH: Arra céloz, hogy...

SPACSEK: Igen arra s az én szerencsém, hogy minden művi beavatkozás nélkül.

KOSSUTH: De talán egyéb is...

SPACSEK: Igen, pszichikai tényezők is komplikálják a bajt. Úgy mondhatnám, a lélek küzd a test veszteségei ellen.

KOSSUTH: Ezért van szükség a delejezésre.

SPACSEK: Ezért is, meg az intenzív fájdalmak ellen. De figyeljük csak.
(Emília letépi homlokáról a borogatást, dobálja magát az ágyon, fájdalmasan nyög. Spacsek odalép, kézzel megállítja a fetrengésvihart.)

SPACSEK: Nyugodjon meg. Elmúlt a fájdalom. Minden jól van. Mondani akar valamit? Majd máskor. Semmi nem sürgős. Csak az a fontos, hogy a csend belénk költözzék. Nyugalom, teljes nyugalom.
(Forgolódás, majd megnyugvás után Emília szavakat artikulál, eleinte csak szótagokat, mintha Spacsek doktort akarná meggyőzni valamiről.)

EMÍLIA: Szám – számok, hó – hónapok, napok. Nem látom, nem látok tisztán, segítsen.

SPACSEK: Csak nyugodtan, nem kell sietnünk.

EMÍLIA: Jegyezze ... jól, nagyon jól ...

SPACSEK: Mit jegyeznek?

EMÍLIA: Jegyezze meg jól, amit most mondok.

SPACSEK: Hallgatom, hallgatom magát.

EMÍLIA: Nagyon fáradt vagyok, nagyon fáradt.

SPACSEK: Semmi nem sürgős.

EMÍLIA: A számok állandóan kimozognak a fejemből.

SPACSEK: Csak nyugodtan.

EMÍLIA: Visszajött: tizenkettő, tizenkettő.

SPACSEK: Melyik hónap?

EMÍLIA: Viszont fogjuk látni.

SPACSEK: Igen, viszont fogjuk látni ...

EMÍLIA: ... fogjuk látni hazánkat. Március tizenkettedike határtalan örömök napja.

SPACSEK: Örömök napja, igen, igen.

EMÍLIA: Jegyezze meg, határtalan mindnyájunk számára. Nagyon fáradt vagyok.

SPACSEK: Nem fáj semmi. A fáradtság is múlik.

EMÍLIA: Már nem vagyok fáradt, felkelek.
(Valamennyiök ámulatára, szellemként a hosszú hálóingben felkél, Kossuth íróasztalához tapogat, ahol egy pislá lámpa ég, írót fog s egy papírra írni kezd, látszólag vakon. Spacsek odahajol, olvassa a sorokat.)

SPACSEK: Március tizenkettedike! Jegyezd meg, az örömök napja ez ránk, szegény hazátlanokra nézve.

KOSSUTH: Csodálatos!

GYURMANNÉ: Teremtő atyám!

SPACSEK: És szabadnak találjuk hazánkat, mikor haza megyünk?
(Emília tergetegesen ír. Spacsek olvasa.)

SPACSEK: Nem találjuk szabadnak, de mi tesszük majd szabadokká és boldogokká.

GYURMANNÉ: *(letérdel, imádkozik)* Mi atyánk isten, ki vagy a mennyekben, dicsértessék a te neved, jöjjön el a te országod ...
(Emília visszatámolyog az ágyhoz.)

SPACSEK: Kit ért azon, hogy ő? Hogy ő?

EMÍLIA: *(nyögve, nehezen)* Ő, Ko-Kossuth Lajos.
(Emília felzokog, forog az ágyban, Spacsek nagynehezen lecsillapítja. Gyurmanné még mindig imádkozik.)

SPACSEK: Nem fáj semmi, minden rendben.
(Kézzel és suttogások. Emília megnyugszik. Kossuth feláll, kihúzza magát, fejével magasabb, mint volt. Szín elsötétül.)

Ugyanaz a szoba, csak az ágy tűnt el. Kossuth és Henningsen egymással szemben.

HENNINGSSEN: Mi zaj van az ablak előtt.

KOSSUTH: Újév napján alighanem köszönteni készülnek híveim.

HENNINGSSEN: Ennyi szeretettől övezve boldognak kellene lennie Önnek.

KOSSUTH: Talán esztendőnyelkor. Meggyőződésem, hogy tavasszal válság fog jönni s a válság meghozza a háborút.

HENNINGSSEN: Nem lehetetlen.

KOSSUTH: Meg kell tennünk az előkészületeket a háborúra, s most Anglián a sor.

HENNINGSSEN: Figyelemmel hallgatom.

KOSSUTH: Az angol kormánynak gondoskodnia kell megfelelő eszközökről, amelyekkel a magyar nemzet segítségét e háborúban már az első pillanattól kezdve hatékonyra lehet tenni.

HENNINGSSEN: Pontosan mire gondol?

KOSSUTH: Raktározzon fel az angol kormány e célra tízezerszámra fegyvereket, fölszerelést, egy angol tisztviselő, talán a vármai konzul felügyelete és őrzése alatt. Gépeket és anyagot a bankjegy-gyártáshoz.

HENNINGSSEN: Muszáj magyar pénzzel kezdeni a harcot?

KOSSUTH: Muszáj. Angol hadihajók máris szállíthatnának ként, salétromot fel a Dunán, alkalmas helyekre.

HENNINGSSEN: Nem álmok ezek?

KOSSUTH: Álmok? Hm. Ha a körülmények kedvezőtlenül alakulnak? Nos az álmokat meg lehet bocsájtani. Ha pedig a háború hamarost kitör, amit szilárdan hiszek, akkor ezek az előkészületek nélkülözhetetlen emeltyűi a valóságnak.

(Asbóth lép be, díszegyenruhában, özszes rendjelei kitűzve, maga is igen ünnepélyes.)

ASBÓTH: Kormányzó-elnök úr! Az emigráció tisztikara ünnepi szavát szeretné hallani.

(Kinyitja az ablakot. Kossuth odalép, lelkes éljenzés.)

HANGOK: Halljuk! Éljen! Éljen Kossuth Lajos! Halljuk! Halljuk!

KOSSUTH: Most boldognak érzem magam, hogy együtt üdvözölhetem Önöket és kifejthetem hazánk reményeit a jövőben. Oly jól állnak az ügyek, hogy remélni lehet, sőt biztosra ígérhetem, hogy a tavasz derültével átléphetjük a szenvédő hon határait. Bizzanak bennem uraim, még akkor is, ha a hazában áll már majd az új küzdelem. Bárkit is válasszanak vezérül, ajándékozák meg teljes bizalmukkal. Én nem vonulok vissza, s bárkire is essék a választás, egész őszinteséggel alája rendelem magam. Ha pedig engemet érne a választás, hódolni fogok annak, parancsra veszem azt, mit nem teljesítenem bűn lenne. De azt is kijelentem, hogy bevégezvén a nemzet megszabadításának nagy munkáját, ha erőszakolnak is a hatalom megtartására, el nem fogadom azt tovább, hanem, mint szegény, igénytelen polgára a szabad honnak fogom élni hátra levő éveimet.
(kezét váratlanul imára kulcsolja s felnéz a felhők közé)

KOSSUTH: Uram, engedd, hogy pályámat úgy fejezhessem be, mint kezdém és folytatom: becsületes emberként. Uram, ne engedd, hogy valamely, akármely viszony által lehetőleg tisztán tartott jellememet megszeplőssim. Adj annyi erőt, hogy gyöngye ne legyek és

minden viszontagságot férfias állhatatossággal eltűrjek. Ámen!

Fergeteges taps. Éljenzés közben, elébb szálankint, majd fölzenz kórusban a Kossuth-nóta. Vagy tétován a Szózat.

15

Kossuth előszobája, ahol eddig az örök kártyáztak. Most két asszony beszélget az öreg Wágnerné s az alig ifjabb Gyurmanné.

WÄGNERNÉ: És mindezt elmondta aszszonyunknak is?

GYURMANNÉ: El én mindent, apróra.

WÄGNERNÉ: Nem aludtak együtt?

GYURMANNÉ: Éjféligen nem. De azt hiszem, elvettem a kedvét attól, hogy hajnalig is ne. De csak én beszéltem, az utazásról nem mesélt semmit. Hogy sikerült neki, annyi bujdosás után.

WÄGNERNÉ: A bécsi angol követ adott neki angol útlevelet. Mary Smidt névre.

GYURMANNÉ: Eszerint nem volt veszeljes?

WÄGNERNÉ: Dehogynem, Zimonyig bárhol utunkat szeghették volna.

GYURMANNÉ: Mi csak a dicsőséges megérkezést tapasztaltuk, a csengős szánt, a lovaskatonákat. Maga a kormányzó sem kapott volna tán ilyen díszkíséretet.

WÄGNERNÉ: Zimonyig szinte csak lopakodtunk: kocsisokkal bajmóldtunk. És Zimonynál a jégzajlás! Azt mondták, várjunk. De mi nem szeretük volna, ha naponta vizsgálgatják útleveleünket az osztrákok.

GYURMANNÉ: Csakugyan istenkísértés lehetett a jég közé menni.

WÄGNERNÉ: Nehezen is vállalták a csónakosok. Végül egy öreg halászt sikerült rábeszélni. Bezsebelte az utolsó aranyaimat. Igaz, Belgrádban az angol konzul nyomban pártfogásába vett bennünket, s amint elhírelte, ki utazik Mary Smidt neve alatt, többé nem volt gondunk. A fejedelem felajánlotta egy vidéki kastélyát, ha időzni szándékoznak a csikorgó hideg miatt. Maga a belügyminiszter jött látásunkra, kérve, hogy teljesítse kívánságainkat. De mi csak jöttünk, szánt kérve, hogy minél előbb ide érjünk. A szépszavú csengők meg a cifra nagy kíséret utunk fölösle-

ge volt, azt mondták, az útonállók elhárítására.

Fény átcúsúszik Kossuth szobájára. Teréz papirost tart kezében.

TERÉZ: Hány levelet írtál?

KOSSUTH: Négyet. Nem, hármat.

TERÉZ: Egyet kaptam meg csupán.

KOSSUTH: Wágnernénak szeme és szimata van, mégis, mily nehezen jutott el búvóhelyedre. Azok a szegény levelek meg süketek és vakok.

TERÉZ: Nem teszek szemrehányást. Csak azt kérдем, Arad óta megváltoztál-e? Számomra.

KOSSUTH: Angyalom vagy. Lelkem fele.

TERÉZ: Ellenőrizhetem?

KOSSUTH: Hinned kell, amit mondok.

TERÉZ: De közben más angyal is...

KOSSUTH: Nem, őt soha nem hívtam így.

TERÉZ: Legyen tündér, nem bánom. Te se bánd.

KOSSUTH: Legyen a te fogalmaid szerint.

TERÉZ: Kérdezlek.

KOSSUTH: Kérdezz.

TERÉZ: Életem angyala? Gyermekeim anyja? Kimondhatatlanul kedves angyal Terézem?

KOSSUTH: Elő tudtad hívni a sorok közül a vegyi tintával írottakat!

TERÉZ: *(bólint s most már a levelet olvassa)* Mikor szoríthatlak dobogó szívemre? Mikor törülhetem le könnyeidet? *(felnéz)* Megkapván leveled, letörültem, de most nincsenek könnyeim. *(folytatja az olvasást)* Mikor olvashatom szemedben, hogy nem átkozol azért, hogy enyém lettél?

KOSSUTH: Ószinte levél volt. Szívemből való.

TERÉZ: *(olvás)* Íme, most tudom, mennyi kint képes elbírni az ember kebele, tíz hete nem tudok semmit sorsotokról és mégis megbírtam az életet.

KOSSUTH: Meg kellett bírom.

TERÉZ: Tudjuk, hogyan. *(olvás)* De óh, csak egy sort tőled s életem felét érte adnám. *(felnéz)* Íme itt vagyok hát az egészért.

KOSSUTH: Ne átkozz meg engem angyalom!

TERÉZ: Épp ezt írod a levélben is.

KOSSUTH: Olvasd tovább.

TERÉZ: *(olvás)* Szeress, kit én oly mondhatatlanul szeretlek. Isten, be nehéz

sorsot mértél reám! *(felnéz, józanul)* Tehát a súlyegyen miatt? Átvette felét? Legyek hálás neki.

KOSSUTH: Ne légy irgalmatlan.

TERÉZ: Beteg vagyok, az utazás igen megviselt – testben s lélekben.

KOSSUTH: Lélekben? A mára gondolsz?

TERÉZ: Az itt talált gondokra.

KOSSUTH: Örvendek, hogy nem könnyezel. Megkönnyítetd a találkozás örömet és megrázkódtatását.

TERÉZ: Nem tudhatod, melyikünknek nehezebb.

KOSSUTH: Én az internálásra is gondolkodom, amely ránk leselkedik s hogy el akarnak választani híveimtől. De engemet innen élve nem visznek el.

TERÉZ: Azt mondják, Anatóliába?

KOSSUTH: A világ végére.

TERÉZ: És közelebb Sztambulhoz?

KOSSUTH: De távolabb az események góciától. Háború lesz s a haza vár engem, tizezrek, százezrek sereglenek zászlaim alá. De hiszen te magad is...

TERÉZ: Igen, én is mondtam, mondom, hogy a nép mindenütt Kossuth Lajost várja, imába foglalja nevét. De háborúra nem gondol. A zászló alá csak a bujdosó kevés maradék honvédek s némely betyárok sereglenének.

KOSSUTH: Nem üres kézzel megyünk, mögöttünk török, szerb és román dandárok. Avram Janku a havasokban. Angol pénz angol hadiszerek!

TERÉZ: Épp ma reggel mondtam aggódva, nem érted, mért távozott az angol flotta a Dardanellákból.

KOSSUTH: Ha nem is értem, reményeinket nem semmisíti meg.

TERÉZ: Reményeid ellen én sem akarok szólni, de Anatólia azt jelenti-e, hogy híveidtől elválasztanak?

KOSSUTH: Ez ellen küzdök körmöm szakadtig.

TERÉZ: De adjutánsodtól mindenképp meg kell válnod.

KOSSUTH: Adjutánsomtól? Asbóhtól?

TERÉZ: Nem, a másiktól, Dembinszki Tódortól.

KOSSUTH: Hetenkint egyszer ha látom.

TERÉZ: De mondják, ő ragaszkodik hozzád. Legalábbis az általad biztosított őrnagyi stallumhoz.

KOSSUTH: Nincs sok közöm hozzá.

TERÉZ: Tehát nem szükséges melletted maradnia.

KOSSUTH: Ezzel azt akarod mondani, hogy nemcsak ő...

TERÉZ: Szükséges így tovább gondolni az eseményeket.
(*Emília lép be. Pukkedlit csinál.*)

EMÍLIA: Hívatott asszonyom.

TERÉZ: Igen, úgy látom Gyurmáné helyesen számította az időpontot.
(*Teréz ülve marad, Kossuth közben feláll, zavarodott várakozásban.*)

TERÉZ: Bizonyára várnak már rád odakint.
(*Kossuth biccent Emília felé, homlokon csókolja feleségét, kimegy. Teréz helylél kínálva Emíliát, Kossuth székében. Emília engedelmesen leül.*)

EMÍLIA: Érkezésekor csak futó hódolatomat nyilváníthattam, talán észre sem vett. S már keresni akartam az alkalmat.

TERÉZ: Csakugyan nem vettem észre. A viziontlátás, az ovációk özönében a sok új arc között – kedvesem, maga csakugyan nagyon bájos.

EMÍLIA: Köszönöm asszonyom. Készültem már napok óta erre a találkozásra, beszélgetésre.

TERÉZ: Igen, mondják, hogy maga megjósolta érkezésemet. Szinte napra pontosan.

EMÍLIA: Ennek mindenképp be kellett következnie.

TERÉZ: Nemcsak bájos, valóban szép is, amilyen én legszebb éveimben sem voltam.

EMÍLIA: És mégis Ön Magyarország Kormányzó elnökének hitvese. Ez nem véletlen.

TERÉZ: Nem tudom, tarthatom-e még ezt a magas rangot.

EMÍLIA: Ezt a rangot és szerepet Öntől senki el nem veheti.

TERÉZ: A maga szájából kedvesem, igen megnyugtató ezt hallanom, de az én szerepemet a történelem is megtépázta. Ön, mint a férjem adjutánsának neje egy idő óta heteken figyelhetette, talán irányíthatta uram elhatározásait.

EMÍLIA: Ó, neki saját elhatározásai vannak, azokba nehéz beleszólni. Ő igen okos.

TERÉZ: Esze valóban sokkal több van, mint emberismerete...

EMÍLIA: Ismeri ő, akit ismernie kell...

TERÉZ: Emberismeret helyett ítélőképességet mondhattam volna talán.

EMÍLIA: Határokat nem ismerő belső világa van.

TERÉZ: Talán éppen ez akadály a tiszta, átható ítéletnek.

EMÍLIA: Asszonyom, az Ön ítélete áthatóbb, semminthogy az én tapasztalatlan értelmekkel tagadni próbálhassam. De annyi bizonyos, őbenne a reménységek, melyek elhatározásait ébresztik, soha nem oktalanok.

TERÉZ: Kossuth Lajos energiájának forrása mindig az volt, hogy a dolgok kedvező alakulását törvényszerű szükségességgnek látta.

EMÍLIA: Igen, igen ez bizonyára így van.

TERÉZ: Míg a kedvezőtlen lehetőségeket s azok bekövetkezését is csak véletlen, átkos szerencsétlenségnek tartotta.

EMÍLIA: Ön ismeri őt jobban, s úgy is, mint Kossuth Lajos energiáinak állandó forrása.

TERÉZ: Ha elfogadom ezt a szépségével egyenlő értékű túlzását, nem tagadhatja kedvesem, hogy négy hónapon át maga töltötte a tápláló forrás feladatát. Vagy legalábbis, igyekezett betölteni. S az sem kevés, amennyire ez sikerült.

EMÍLIA: Asszonyom, megszégyenít, ha szavait dicséretnek kell felfognom.

TERÉZ: Nem volt szándékom megszégyeníteni, csupán terelni szeretném gondolatait, gondolkodását saját jövőjét illetően.

EMÍLIA: Ön törődik az én jövőmmel? Erre nem számítottam.

TERÉZ: Mindhármunk érdekében tesszem: ebben a környezetben maga számára az egyszerű megmaradás lehetlenné vált az én megérkezésem pillanatában.

EMÍLIA: El kell utaznom?

TERÉZ: Sürgősen.

EMÍLIA: Férjem a török foglya.

TERÉZ: De maga nem. Szerencsére.

EMÍLIA: Útlevelet kell szereznem.

TERÉZ: Megajándékozom az én útlevelemmel. Szépségünk között különbséget senki sem fog észrevenni.
(*Táskájába nyúl, kivieszi útleveletét, az eléje lépő Emíliának adja. Emília bele-néz.*)

EMÍLIA: Angol útlevél. Mary Smidt. Ez lennék én?

TERÉZ: Ettől a perctől kezdve.

(Emília féltérdre ereszkedik kezét csókol)

EMÍLIA: Köszönöm gondosságát.

TERÉZ: Mindhármónk miatt teszem.

16.

Kossuth elfogadó szobája, íróasztallal. Kossuth asztalnál fogalmaz Asbóth lép be, ismét ünnepélyes.

ASBÓTH: Ahmed effendi, a szultán követe ismét. Nagy kísérettel.

KOSSUTH: Mind be akarnak jönni, hogy súlyt adjanak tárgyalásunknak?

ASBÓTH: Csak ő maga óhajt tisztelkedni, de megadják a módját.

KOSSUTH: Megtudott valamit, mit végzett a többiekkel?

ASBÓTH: Dembinszki tábornokot dühroham fogta el, amikor megtudta, hogy velünk kell jönnie, merthogy az orosz saját állampolgárának tartja őt, nem különben az osztrák is. Ő nyomban el akart utazni Párisba, az effendi azt mondta, jó néhány hónap beletelik, míg döntenek külön sorsáról.

KOSSUTH: Ezért dühöngött?

ASBÓTH: Hogy nem ő a legfontosabb személy.

KOSSUTH: Mészáros?

ASBÓTH: Csak annyit kért, hogy külön házban lakhassék. Ahmed két kísértőt engedélyezett neki.

KOSSUTH: Ez nem jó jel. Perczel?

ASBÓTH: Nem vitatkozott, de Ahmed képébe vágta, ő elmegy Ázsiába, de rövidesen követni fogja őt a fényes Porta az összes miniszterekkel együtt, menekülében.

KOSSUTH: Bocssássa be.

(Asbóth kimegy, majd ajtót tárva szerzetásként bejelenti a törököt.)

ASBÓTH: Ahmed effendi, a fényes Porta küldötte.

(Kint morajlás, majd csend. Díszes diplomata török öltözetben belép Ahmed. Megszólalásig hasonlít Tufail alezredeshez, aki Viddinben járt Kossuthnál. Muzulmán tiszteletadással közeledik. Kossuth kilép asztala mögül. Ő is nagyon szívélyes. Európai módon ülnek.)

AHMED: Remélem, elhatározásra jutott Kormányzó úr és méltányolja a fényes Porta ajánlatát, hogy minden menekültnek gondnélküli jövőt biztosít.

KOSSUTH: S bízom benne effendi, hogy Ön is fontolásra vette, hogy az internálás helyéről nem vitatkozván, az maradjon kívánságom, hogy magammal vihessek ama táborba minden emigránst, sőt azokat is fölvehessem, akik később Magyarországról, vagy máshonnan érkeznek.

(Ahmed széttárja, majd elejti karját. Kossuth e mozdulatot a lehetőség kifejezésének tekintve, mohón folytatja.)

KOSSUTH: Adjon a fényes Porta pénzt ágensek fizetésére Európa-szerte, iskola, olvasóterem felállítására, ruházatra, hogy a tábor a magyar egyenruhát megtarthassa. Küldjenek sajtófelszerelést egy ívre való betűkkel. S persze papírost a sajtóhoz. A tisztek kardot viselhessenek, a legénység gyakorlására elegendő számú fegyvert.

AHMED: Az Ön emberei nagyon fenyegetőleg viselkedtek, az udvaron kísérettemmel csak ügyel-bajjal tudtam átvérgetni.

KOSSUTH: Ez ragaszkodásuk bizonyossága s a szultán küldötte iránt való demonstráció.

AHMED: Ami a katonaság szervezését illeti, az adott keretek között aligha lesz akadálya.

KOSSUTH: A gondnélküli jövő tekintetében mindenkinek a rangja szerinti díjazására tartunk igényt, ám ezt egy öszszegben az én kezemhez fizessék, hogy méltán oszthassam szét, alkalmasint az érdemtelenektől megvonhassam bíróságunk döntése alapján az illetményt.

AHMED: Ezt részletkérdésnek tekinthetjük s aligha lesz akadálya az óhajnak.

KOSSUTH: Részletkérdésnek tetszik talán, de valamennyi emberem, fel a tábornokig arra kíváncsi, mekkora lesz az illetmény-kiszabot – magyarán kinek-kinek a fizetése. Akár ma!

AHMED: Pénzt nem hoztam magammal s tervet vagy listát sem az illetményekről.

KOSSUTH: Ez nagy baj. Ebből vita lesz köztünk.

AHMED: Nézetem szerint mindenek előtt a kiutalásba menendő kontingens létszámát kellene megállapítanunk.

KOSSUTH: Abban már megállapodtunk.

AHMED: Korántsem.

KOSSUTH: Mért? Hányan leszünk?

AHMED: Excellenciádon s nején fejjül legfennebb 24-en.

(*Kossuth elfordul. Patetikus fogadalmas mozdulatot tesz.*)

KOSSUTH: Engemet oda élve nem visznek el!

Egy mellékszoba a házban. Kossuth átölelve tartja a rázkódó Emiliát.

KOSSUTH: Nem válhatunk el örökre.

EMÍLIA: Az elváláskor soha nem lehet tudni.

KOSSUTH: Gondolj rám naponta s közelebb kerülsz hozzám egész valóddal.

EMÍLIA: Én is ezt kérhetem Öntől... tőled, de vajon lesz-e naponta egy perced, hogy reám emlékezzél.

KOSSUTH: Ez a négy hónap szívembe, elmémbe vésődött kitörülhetetlenül.

EMÍLIA: Az én elmémbe már a következő hónapok gondja fészkel s méginkább a most megaláztatása.

KOSSUTH: Nőm lett volna gonosz hozzád?

EMÍLIA: Nem, nem, asszonyunk nagyon is kegyes volt hozzám, hanem a tiszték, kik eddig hódolattal álltak félre utamból, most elfordítják arcukat, s nekem kell kitérnem előlük.

KOSSUTH: Nem kell mutatkoznod.

EMÍLIA: Azt teszem, de ablakom alatt már másodszor adtak macskazenét.

KOSSUTH: Nyomban megszakasztom s megtorlom, hogyha hallom.

EMÍLIA: Elég halkán csinálják, néhány percig, de nekem szól.

KOSSUTH: Felismertél közülük valakit.

EMÍLIA: Nem, senkit, csak sötéttel lopakodnak oda.

KOSSUTH: Ha nyilvánosan megrovnom őket, csak megalázkodunk, mert hogy nekem is szól a gyalázat, általad.

EMÍLIA: Szeretném elfeledni, hisz holnap hajnalban indulunk Wágnerével.

KOSSUTH: Őrséget állítok, hogy nyugodtan teljék utolsó éjed itt.

EMÍLIA: Igen, utolsó éjem itt. Könnyes lesz mindenképp, de nem könnyű.

KOSSUTH: Elmédben már a következő hónapok gondja fészkel?

EMÍLIA: Igen, így mondtam.

KOSSUTH: Hogy ne fogadj el tőlük pénzt, fogadd el tőlem ezt. (*Erszényt nyújt át.*)

(*Emília szabódva hátrál, de végül enged.*)

EMÍLIA: Az mégis öröm nekem, hogy

asszonyunk saját kíséretjét kölcsönzi útitársul. Te beszélted rá tán.

KOSSUTH: (*kissé zavartan*) Ó, nem, ő maga rendelkezett így, saját akaratából.

EMÍLIA: Kevés az időnk a búcsúvételre.

KOSSUTH: S ha százszor annyi volna, az is kevés lenne.

EMÍLIA: Gondolj rám azért néha.

KOSSUTH: Igyekezz úgy mozdítani életedet, hogy létem helyéhez közeledj.

EMÍLIA: Van még jövődben terv az én testi valómmal?

KOSSUTH: Oly eleven tervek élnek bennem, hogy még álmaimban is előjössz.

EMÍLIA: Mellette is?

KOSSUTH: Igen, még a hitvesi ágyon is.

EMÍLIA: Boldogan indulok.

(*Összeborulnak.*)

Fény Kossuth dolgozószobájára esik. Kossuth íróasztala mellett ül, de nem ír, mint máskor, hanem homlokát két tenyerébe temetve töpreng. Lehet ez a kétségbeesés állapota is. Teréz lép be, magabiztos, nagyasszonyi öltözetben. Felszabadultan szól.

TERÉZ: Kora reggel elindultak. Még meg is csókoltuk egymást. Remélem, nem volt Judás csók.

KOSSUTH: Melyiketek részéről?

TERÉZ: Hogy kérdezhetsz ilyet? Természetesen az ő csókjára gondoltam.

KOSSUTH: Biztos lehetsz felőle, áldva ejti szóval, s viszi magában jószágod nevét, kegyes viselkedésedet.

TERÉZ: Neked sem lehet panaszkod rám.

KOSSUTH: Hányszor mondtam, angyalom vagy.

TERÉZ: Ha szóltam is már, nem győzöm elégszer hallani.

KOSSUTH: Vigyázok, ne ismételjem fölöslegesen.

TERÉZ: (*közelebb lép, kezét Kossuth homlokára teszi*) Töprengsz? Gond bárázdái homlokodon. Tán csak nem őt gyászolod.

KOSSUTH: Akad itt más is.

TERÉZ: A török?

KOSSUTH: Ahmed effendit várom végső diszkusszióra.

TERÉZ: Wágnerné boldogan vállalta az utat. Nem járt még Isztambulban. S hogy kegyes viselkedésemet öregbit-

sem, meghagytam, vigye el szegénykét az angol követségre is.

KOSSUTH: Ezt azért nem kellett volna.

TERÉZ: Miért?

(Az udvar felől morajlás előzi meg Asbóth belépését, ki előbb Teréz felé hajt, majd katonásan Kossuth felé tisztelg. Teréz el.)

ASBÓTH: Ahmed effendi megérkezett.

KOSSUTH: *(asztala mögül feláll)* Várom, bocsássa be.

(Az ajtó nyitásban Asbóth szertartásosan.)

ASBÓTH: Ahmed effendi a fényes Porta küldötte.

(Ahmed sietős léptekkel jön be, egyenest Kossuth felé, elsiet a köszöntés formuláit, hogy aprehendálhasson.)

AHMED: Uram, emberei ismét csaknem inzultáltak kíséretemet s magamat.

KOSSUTH: Ez többet nem fog előfordulni, kitiltom udvaromból őket.

AHMED: Késő, bűcsúlátogatásom ez.

KOSSUTH: A végső megállapodásunk előtt és híján?

AHMED: Ma kimondjuk az utolsó szót.

KOSSUTH: Tegnap követeléseim? A tábor? Az illetmények?

AHMED: Ígéretem van reá, hogy az excellenciáddal útrakelő személyek rangjukhoz képest ellátmányban részesülnek.

KOSSUTH: Pénzt az ágensek számára?

AHMED: Az ágensek a fényes Porta gondja lesz.

KOSSUTH: Sajtófelszerelések? Latin betűk egy ívnyi laphoz?

AHMED: Az internálás idejének bizonytalansága miatt, idő előtt volna.

KOSSUTH: Kard a tisztek számára?

AHMED: Nem lesz akadály.

KOSSUTH: S fegyver a legénység gyakorlására.

AHMED: Nem lesz rá idejük, egyéb dolguk leend. S a gyakorlatot bármikor pótolhatják.

KOSSUTH: Alaposan meggondolta Ön a tábor létszámát?

AHMED: Erre nézve határozott utasításom van.

KOSSUTH: Életemet kötöm a táborhoz.

AHMED: A létszám adva van.

KOSSUTH: Huszonnégy ember, rajtunk kívül?

AHMED: Jól emlékszik Kormányzó elnök úr.

KOSSUTH: Ha a menetelt eléje teszem a halálnak, emelje fel kíséretemet ötven főre.

AHMED: Nem tehetem.

KOSSUTH: Akkor inkább a halál.

AHMED: Kár lenne a sorsnak elébe vágni.

KOSSUTH: Elhatároztam magam.

AHMED: Ha jónak látja, néha szebb az ember saját elhatározását követni.

(Kossuth csönget. Asbóth lép be.)

KOSSUTH: Az effendi távozni óhajt.

(Ahmed szertartás nélkül, egyszerű, sértett biccentéssel távozik. Arcán nyilván tükröződik a sértettség, mert a magyarok diadalmas ovációval bocsájtják át kíséretével az udvaron. Oldalajtón Teréz lép be, Kossuth mögött nesztelenül, látja, amint térje kabátja belső zsebéből valamit kivesz s az asztalon levő vizespohár után nyúl. Teréz hirtelen, erős mozdulattal lefogja Kossuth mindkét kezét. Ő enged a gyöngéd erőszaknak. Egymással szemben Teréz zokogva borul a férтімellre.)

TERÉZ: Mindent hallottam. Megértelek, de nem engedem. Úgy, mint Aradon, most sem teheted meg.

KOSSUTH: Tedd meg te is velem, most.

(Asbóth halkán benyit, de visszahúzódik.)

TERÉZ: Gondolj árva gyermekeidre most is, ki gyámolítja őket, ha mi nem leszünk.

KOSSUTH: A haza, a magyar nép majd gondoskodik róluk.

TERÉZ: A nép gondoskodása a szülőkben él, haláluk a gyermekek számára a feledés.

KOSSUTH: Elárultak az angolok is, a franciák is.

TERÉZ: Még jóvá tehetik.

KOSSUTH: Soha még így nem beszéltek velem, a legnyomorúbb állapotomban sem.

TERÉZ: Ez egy ember volt csupán, a komiszából.

KOSSUTH: Ő a török szultán üzenete volt. A megfélemlített szultáné, aki behódolt az oroszoknak, meg az osztráknak.

TERÉZ: Ha eléje járulhatsz, meglásd...

KOSSUTH: Oda én soha, elég a megáláztatásból, betelt a pohár. Ki kell ürítenünk.

TERÉZ: Nem, nem, nem engedlek.

KOSSUTH: Nem tarthatsz vissza!

TERÉZ: Teljesítenéd a szakálltalan zsarnok leghőbb kívánságát?

KOSSUTH: Mit érdekel engem a szakálltalan zsarnok!

TERÉZ: Hát mi érdekel? Ki érdekel?

KOSSUTH: Cserben hagyott mindenki. Hát nem érzed, hogy minden elveszett? *(Teréz gyanakodva eltávolítja magától férjét.)*

TERÉZ: Hát ennyire szeretted? Ennyire hiányzik?

(Kossuth elrejtí arcát. Teréz zokogva a kerevetre roskad s mint az anyát vesztett növéndék állat fel-fel csukló sírásal sír.)

TERÉZ: Cserben hagytak? Én nem vagyok itt?

(Asbóth vezetésével a kivágódó ajtón bezudulnak az eddig odakint hallgatózó hívek.)

ASBÓTH: Kormányzó úr! Ez rettenetes.

KOSSUTH: Mindennek vége.

1. TISZT: Amíg Kossuth a vezérünk, nincs vége semminek.

(Kossuth lemondóan legyint.)

2. TISZT: *(letérdel, a többi is követi a példát.)*

(Bárdy térden odaközelít Kossuthhoz.)

BÁRDY: Kormányzó elnök urunk!

(Kossuth keze után nyúl, hogy megcsókolja.)

2. TISZT: Eszményképünk. Világíts, míg csak lehetséges.

(Kossuth a térdeplöket keze intésével talpra állítja. Többen szipognak. Csendre inti őket.)

KOSSUTH: Drága barátaim, meg kell válnunk egymástól.

(Hosszú ideig néma várakozásban néznek szembe egymással, a legborzasztóbb bejelentésre várva.)

KOSSUTH: Régen tapasztalom a Porta gyávaságát, de hogy ilyen alacsonyan, ily gorombán, méltánytalanul bánjanak velem, velünk, azt nem hittem volna. Pedig én tartottam fenn iránta a külhatalmak rokonszenvét. Hatalmamban lenne ezt a szimpátiát szétrombolni. Igen... igen...

(Eltakarja arcát, kissé elfordul. Könynyezik.)

KOSSUTH: Azt hittem uraim, hogy ma temetésünk, temetésük lesz. De most, Önökkel szemben, meggondoltam. Nem szerzek ellenségeimnek ezzel is örömet.

A magyarnak, honom fiainak olyan a sors-csapás, mint a kereszt a régi keresztényeknek, kik hitték, hogy abban a jelben győzni fognak.

(Várakozó hallgatás.)

KOSSUTH: Testvéreim, életem első nehéz lépése az volt, mikor hazám földjét kellett elhagynom. A másodikat most teszem, mikor a vitéz magyar hadsereg maradványaitól kell megválnom, hogy erőszakosan vigyenek el Európából, elevenen arra a helyre, ahol a sír számomra már nyitva áll.

(Teréz felzokog, a sokaságból is szipogások felelnek rá.)

KOSSUTH: Ha az ügyet, amiért küzdöttünk, egyetlen személy élete miatt küzdöttük volna végig, úgy keveset ígérhetnék Önöknek. Mert sejtelmem az, hogy az én tevékenységem meghalt a hazára nézve, hiszen az ember élete nem olyan, mint az óramű, mit fel lehet húzni, ha egyszer lejárt. Reám Rákóczy szomorú sorsa vár.

(Sóhajtások a tömegből, Teréz Kossuth mögé áll.)

KOSSUTH: A sors egyes személyeket választ ki, hogy a szabadságért való küzdelmet tovább vigyék. Ha nem is sikerül nekik bevégezni feladatukat, mégis elszórták a vetés magvát, mely csatlhatatlanul meghozza termését, gyümölcsét. Az azonban rendkívüli kedvezése lenne a sorsnak, ha Önök még egyszer láthatnának engem. Életerőmet minden nap tünedezni érzem, mintha hamarosan bevégeződne pályám e földön. De Önök még ifjak és erősek, talán megadatik Önöknek, hogy szabad földnek szabad polgárai legyenek.

(Hangja elcsuklik. Egy idős tiszt torokát köszörüli, szólni próbál.)

IDŐS TISZT: Mi Kossuth Lajos nélkül... a sír széléről is... idegen földön... saját elmúlásunk árán... mit tehetünk?... mindent, amit lehet, hitvány életünket...

(Hangja elfullad. Nem tudja befejezni. Kossuth kezét nyújt, baljával áldásszerűen az idős tiszt vállára teszi kezét, majd folytatja.)

KOSSUTH: Ne csüggedjenek. Legyenek állhatatosak szeretetükben a haza iránt. Szeressék hazájukat, mert ebben rejlik minden boldogság. Minden reménynél erősebb hitünk, hogy nemze-

tünk diadalmaskodni fog a hitszegő Ausztia fölött. E nemzetnek győznie kell, mert egy nemzet életét nem lehet megsemmisíteni, ha egyetlen élet rövid volna is, hogy őt megszabadítsa. Ha megérik ezt, ha a gondviselés visszavezeti Önöket hazájukba, hazánkba, esedezve kérem, mondják meg otthon a népnek, ne hagyja tetemeim porát a barbárok idegen földjében, vigyék vissza forrón szeretett hazámba, hogy szabad földben nyugodjam.

Az idős tiszt szavai közben hegedűszó kezdődik, halkán, a Kossuth-nóta dallamával. Kossuth beszédének folytatása alatt, midőn a halványuló tény a Kossuth házaspár alakjára, fejére szűkül, a hegedű szava vonószenekarrá bővül s amint a kormányzói búcsúszózat halkul, a dallam férfias tárogató hanggal felerősödik. S e tárogatóhang átúszik a következő képbe, ahol öblös füttyszó-lammá változik.

17.

Füttyszó! A megvilágosodó terem Ausztia Sztambuli követségét mutatja, a főtalon a szakálltalan Ferenc József képe. Stürmer internuncius még a színen kívül.

STÜRMER: Mi az amit maga füttyöl, szinyore Durazzi?

(Füttyszó elhallgat.)

DURAZZI: Ez, ez egy régi-régi olasz népdal.

STÜRMER: Durazzi, Durazzi, mintha máshol hallottam volna én már ezt a nótát.

(Belépnek a színre, ahol már hárman várakoznak. Stürmer elől, mögötte a titkára irattartóval: Durazzi. A várakozók: Emilia magánosan ül. Őt kissé elhanyagolva a két férfi beszélget: Jasmagy és Kovács Pál.)

STÜRMER: Elnézést kérek, különösen a grófnétól, hogy megvárakoztattam Önöket, de a nagyvezírnél elhúzódtak megbeszéléseim.

(Üdvözlésére Emilia [polgárlány!] feláll, majd, amikor Stürmer íróasztala mögé ül, ő is visszaereszkedik székebe.)

STÜRMER: *(Jasmagyhoz)* Nem vagyok meglegegedve, nagyon szórványosak a maga jelentései!

JASMAGY: A legutóbbit éppen tegnapelőtt küldtem.

STÜRMER: Igen, a búcsúzás körülményeiről, de ami azelőtt történt, nagyon hézagos. Nekem más forrásból kell értesülnöm a magyar táborban történetekről?!

JASMAGY: Úgy vélem, mindennél fontosabb az elszakadás órája. A búcsúvétel.

STÜRMER: Igen, a búcsúvétel! Ön azt írja, *megrendítő* volt. Ez engem kevésbé érdekel. Viszont mennyire felel meg a valóságnak, hogy nincs több neki hátra néhány hónapnál?

KOVÁCS: Magam is úgy láttam, támogatni kellett, mikor befejezte beszédét.

JASMAGY: Olyan erőtlén volt, hogy csaknem úgy kellett kocsijához vinni s az ülésre beemelni. Feleségébe kapaszkodott.

STÜRMER: *(Emiliához)* Grófné hogyan értékeli a búcsúvétel óráját? Nagyon enerváltnak látta Kossuthot?

(Emiliát meglepi a kérdés, sóhajtván megrázkódik, hogy időt nyerjen.)

EMÍLIA: Én nem tapasztaltam erőtlénnek. S azt sem, hogy éppen nejébe kapaszkodott volna. S ami a hónapokat illeti? Éveket, hosszú éveket jósolok neki.

JASMAGY: A hölgy nem ugyanarra a búcsúvételre emlékszik, amelyre mi.

STÜRMER: Nos, az időkülönbség nem lehet túlságosan nagy ahhoz, hogy kétségeink ne támadjanak az illető úr életére felől.

JASMAGY: Tisztelettel kérem a javadalmazás felemelését.

STÜRMER: Én éppen az ellenkezőjére gondoltam. Miért emelnénk fel a sumrát?

JASMAGY: Idegen környezetben, a sok új ismeretlen tényező körülményei között költségesebb lesz az életünk. Talán a hölgynek is lesznek rendkívüli kiadásai. Az embereim pedig, mint mondtam.

STÜRMER: Tizennégy embere van, nemde.

JASMAGY: A derék horvátok már türelmetlenek, az ígért jutalmat csak a végső eredmény után ígértem nekik.

STÜRMER: Fizesse ki és bocsássa el őket.

JASMAGY: Korainak tartom.

STÜRMER: Makacsul kitart az ember-
rablás változata mellett? Nincsen más
terve?

JASMAGY: De van, s ahhoz az elgondo-
lásomhoz lenne szükséges a hölgy to-
vábbi közreműködése.

EMÍLIA: Nekem ott nem lehet több sze-
repem. Az atmoszféra megfagyott kö-
rülöttem.

KOVÁCS: Új környezet, kevés kíséret, a
megbékélés csak a grófnén múlik, s
úgy tudjuk, az Asszonytól nem vált el
haraggal.

JASMAGY: A különítmény élmezésé-
ben szántunk szerepet a hölgynek.

(*Stürmer kérdőleg Emíliára néz, ő ha-
tározott tagadással ingatja tejét.*)

STÜRMER: Ez a szerep semmiképp sem
illik a grófné társadalmi helyzetéhez.
És különben is!

KOVÁCS: Nagyon sajnálnók, ha a gróf-
né kiválna csapatunkból. Sokat köszön-
hetünk neki.

JASMAGY: Az internuncius úr szavait
parancsnak tekintem! De elgondoláso-
mat nem adom fel s ha nem lenne több
találkozásunk, hadd tegyek fel egyetlen
kérdést a hölgynek.

EMÍLIA: Tessék, hallgatom.

JASMAGY: (*Stürmer felé.*) Elnézést.

(*Emíliához*) Vajon vannak-e öneki ked-
venc ételei?

EMÍLIA: (*meglepetten, kitérően*) Nem
figyeltem meg.

JASMAGY: Itala?

EMÍLIA: Nem iszákos.

JASMAGY: Az édességet szereti-e?

EMÍLIA: Azt igen. A török édességeket
is.

JASMAGY: A halvát?

EMÍLIA: Inkább a rahatot.

STÜRMER: Mi az a *rahat*, soha nem et-
tem még s nem is hallottam róla?

KOVÁCS: Excellenciád asztalára nem va-
ló, mert ez egy ragadós, édes massa.

EMÍLIA: De kockára szabdalva s por-
cukorban meghempergetve nagyon jól
villára szűrhető vagy ujjak közé vehe-
tő.

STÜRMER: (*tréfásan*) Okosabbak let-
tünk.

JASMAGY: Igen. Nagyon lényeges adat
ez a kiinduláshoz.

STÜRMER: (*észbe kap*) A mérgezést
megtiltom!

JASMAGY: Tudomásul vesszük, de a vé-
letleneket nem zárhatjuk ki.

(*Durazzi, aki titkáruul jegyzetömbbel
oldalaslal áll, most sebesen jegyez, de
a többiek nem figyelnek rá. Talán csak
Emília, nagyon riadtan.*)

STÜRMER: (*feláll, hogy kinyilatkozta-
tást tegyen, a maga kispolgári viselke-
désével Emília is telemelkedik*)

Azt akartam közölni Önökkel, hogy a
„fényes Porta” legfeljebb egy esztendeig
tervezi az internáltakat Brüsszában,
illetve Kiutahiában tartani.

JASMAGY: Ez mit jelent gróf úr?

STÜRMER: Ez azt jelenti, hogy Ausztria
és Oroszország végleg lemondott kia-
datásukról, viszont a szultán a mara-
dék fegyveres hávédtől is megfosztotta
a lázadók vezérét.

KOVÁCS: A háromezer katona hazavite-
lésben Viddinben nekünk is volt szere-
pünk.

STÜRMER: (*Önérzetesen*)

Az utolsó szeparálásban viszont miénk
az érdem!

(*mellére üt, az érdemrendjeire*)

EMÍLIA: Beteg vagyok, szeretnék pi-
henni...

STÜRMER: Egyelőre ne háborgassák a
grófnét.

JASMAGY: Elboldogulunk nélküle is.

STÜRMER: Tehát csupán szigorú meg-
figyelést. Ez a kívánságom. És ne to-
vább!

JASMAGY: Ez Bach miniszter úr óhaja
is?

STÜRMER: (*asztalra üt*) Itt én parancso-
lok!

JASMAGY: Tehát a kígyó fejét élve
hagyjuk?!

STÜRMER: Hagyja már ezeket a buta
frázisokat, Jasmagy!

FÜGGÖNY

Az örök jelent játssza

*Mikor élhetted át a zuhanást, ha még
arra is emlékszel, ahogy a kürtő
falának nekiütödsz, hogy szinte kiég
a könyököd s farod, miféle külső*

*dimenziókban, ha oly eleven a kép,
hogy érzed is, hány ezer emberöltő
fekete lyukában, milyen mély, anyaméh
alatti létben, hogy a visszapörgő*

*filmnek sohase láthatod az elejét,
s ha ez megy mindig, ha az ejtőernyő
csak egy-egy tétova honnan? hová? miért?
és ugyanott van az is ami feljő,*

*ha az örök jelent játssza a mozigép,
és múlttal együtt zuhan a jövőendő?*

Mintha jelen se volna

*Lazítson a gyeplőn, hagyja a lovakat
mozogni, legyen kicsit
természetesebb, higgye el, hogy ami jó
az úgy is megtörténik
magától, a rosszat meg kár erőltetni,
nézze, nekem percenként
eszembe jut valami csodálatos, és
igaz, hogy nagyobb részét
szinte azonnal elfelejtem, de kérem,
az a pillanat, mikor
fölvillan, hát az kimondhatatlan, és ha
meggondolom, hogy végül
ez egy folyamat, hát akkor erőlködni
minek? tegyen úgy, mintha
jelen se volna, minthacsak elviselné
az egészet, vagy mintha*

*egy lovat ülne meg két tenékkal, s igaz,
hogy akkor is kénytelen
fészkelődni kicsit, s lehet, hogy feltörik
a feneke, s hogy előbb
kidöglik a ló, de garantálhatom, hogy
sokkal jobb közérzete
lesz, s hogy megjavul az összeköttetése
a központtal, még az is
előfordulhat, hogy úgy érzi, a maga
kedvéért változtatják
meg a műsort, amikor a pillanatot
lassan kimerevítik.*

BERTÓK LÁSZLÓ december 6-án lesz 50 éves. Ebből az alkalomból szeretettel
köszöntjük szerkesztő- és munkatársunkat.

Valóságstanzák

Bertók Lászlónak szeretettel az ötvenedik őszön

invokáció

*pirosló ősziség kapkodva alkonyul
a sáskák föld alatt rezgő kövér zsiletek
hol vagytok szépeim kik mind ártatlanul
pusztultok el s hétvégi jóidőre lestek
tűzugró kis rimák csecsemőkatapultok
míg árulásra bízató jelekbe fordul
a hold s véreznek mind akik nagyon szerettek
s átlátok Krisztuson hol a szögek kiestek
s lakatlan csillagok ragyognak rám bitangul
karomban villogó ideggel nem lapultok
a rosta hét likán zörögve mind kiestek*

spion

*helyszín a hely színe előtt arcon a festék
mögötte szenvedély galaktikus tüze
ólommal elnyomott álmok párizskék esték
à l'ombre des plants-soifs ce coeur qui s'amusait
aztán mint önszion visít hogy ezt akarta
mert torkoncsapta már a Spree kemény vize
és állán elkenődött álmai málnaíze
hogy bálnák sprayvizét egy spród szigonnyal üzze
a rakparton hamu morzsák a Múzsza büze
letette gyűrűjét és hiába keresték
Isten bárányai könnyörüljetek rajta*

erkélyszózat

*szeretni annyimint egyesszám két személlyel
motelszobán a formanyomtatványt kirakva
s kit jámbikus bohó rövidnap elfecsérel
szeretni Héloise-t papíregéritatva
s forró zsigereket küldeni táviratba
mucus ne hagyj kutyust kín nélkül múlni el
prüntyögj brigádbulin a rongyos régivel
rőt erkélydémonok gyantaszín dróttüvegben
vacogva játsszatok sötét csönddel vérrel
kettérepedjete a forró szerelemben
boldogtalan ki nem boldogtalan miatta*

Rip van Winkle

*„hű szemmel néztelek s láttam korán öregszel
villámló láncra tűzött szelíd szemüvegednek
száz lassú roskadás karsztlegelője melled
csókoál talán kegyetlen ráncok csillaga
és verdeső pillám súlyától átszakadhat
szépséged kérge mint a télutó hava
egy játszva gyilkoló menyét alatt a parkban
s mint gazdag tartalom mely ront lazít a formán
pezsgett a pusztulás csipős borvize benned
s én tanácstalanul álltam életem ormán”
kezemből mintha kristálykehely zuhanna lassan*

homokdémon

*szélben rezgő faág vízre irt himnusza
állatszemekbe égett hátráló csillagok
fövényen épülő paloták nimbusza
haranggal ágyúzó rozsdás nyelvrokonok
örök vadászatok mindig friss vérnyomok
bűdös kis rókaluk amit a múltba ásunk
Carthagók romjain triumfál a homok
egy semmi kvarcdarab a szemfedőt lenyúzza
felejtők bűneit lehívja és kapuzza
a Texas Instruments cím- és adatbusza
s tán értelmetlen is minden cigánykodásunk*

tűz és magyarázat

*Öresund felé zuhant de még a Park hotel
liftjében járt a hír hogy úgy szerettük egymást
csak mert a krém fölött oly szótlanul ragyogtunk
hogy minden teríték hirtelen arra lejtett
hol súlyunk összegyűlt s roskadozott a parkett
s minden héj átszakadt lejárt minden hitel
mert megvizsgáltam és tagadtam minden elvet
s éget tovább a tűz mely légtelen lobogva
inkubál léttelent istenhiányszerelmet
de tárgyat nem talál csak ég nem éghet el
s örökkön élteti amit kinlódva elvet*

goethe-borg döntő

*most kinél a mérgezett ütő kérdem és késő kiszaladni
spriccel a potámba a salak ahogy röviden lecsapja elém
a molyhos gumilabdát tokbabújt embernek álcázott
tömegoszlató szabvány gumibottal kinyílt bennem
a vers de csak becsukva húzhatom elő mondom ellenkezőleg
zöld turbánt viselő skandináv gástarbeiter
a nemzetireklám zászlócska keresztjébe applikált
róm. kath. temetővel iszonyú erőt érzek magamban Hervay
Gizi hőből kimosott tornacipőjét a hajnalodó Budapesten
szerválom át valójában túlütök minden labdát vesztesre
állok most kinél a mérgezett ütő kérdem és késő*

Hazatérés

Mészöly Miklósnak

Ezerkilencszázhetvenhárom őszén Berlinből Rostockba, majd onnan Warnemündébe utaztam. Az égvilágon semmi dolgom nem volt se itt, se ott. Nem ismertem senkit, engem se ismert senki. A tengert akartam látni, s a kedélytelenül új szállodadoboz tizedik emeletéről néztem a tengert.

Majdhogy hullámtalanul nyugodt volt a víz, az ég súlyos, borult, a levegő nehézkesen párás. Az étteremben izetlenek és unalmasak voltak az ételek. Éjszakánként már fagyott.

Október utolsó napjaiban lehetett ez; nekem minden évben különös hónap, mintha minden évben újra átélném születésem fordulatát. A szép tárgyszerűség örömteli évszakának érzem; a rügyfakadás, a bimbózás, a kibomlás, a csírázás, a tavaszi újrakezdés ingerlékennyé tesz, kellemetlenül nyugtalanít, a nyarat, sietősségével, petyhüdt hóhullámaival és dühödt égzengéseivel túlon túl hisztérikusnak találom, ilyenkor úgy tesz a természet, mintha valaminek gyorsan, egymással ellentétes löketekben a végére akarna járni, télen viszont a mi tájainkon túl kevés a hó, kilátástalan szürkése bágyaszt, elkedvetlenít. Az ősz az évszakom. Ragyogó egével, reggeli páráival, égett szagával, hosszú esőivel, színes bogyoival, kényelmességével, muslincáival, a korai derekkal, fagyokkal. A búcsúra, az elmúlás élvezetére hajlamos lelki beállítottságom tán kapcsolatban áll azzal is, hogy fanyarul füstös történelmi tapasztalataim miatt a jövőről is inkább bizonytalanul baljós sejtéseim vannak, mint erőt és energiát adó reményképeim; szó mi szó, nem vagyok tavaszi ember. Másfelől a cselekvés se erős oldalam, s minden bizonynyal ezért nem kedvelem a nyarat. A halált pedig túlságosan félem, ismerem és remélem ahhoz, hogy élvezzem végtelen telét, bár csodálom zártságát, szigorát, jegességének mérnöki virágait.

Szemlélődő embernek születtem; pontosabban, születésem hónapja valamiként az élet és az élet elmúlásának határmezsgyéjére szorította a szemléletemet. Se itt, se ott; köztes állapotban élek.

Csaknem minden ősszel, szinte menetrendszerűen megbetegszem. Szellemileg mégis ilyenkor, taknyosan, teákkal, zsebkendőkkel fölszerelve, lázasan érzem teljesnek magam a világban. Az elmúlás, az izzadás, a homály, a lázálmok, a még nem halálos kellemetlenségek ravasz teljessége ez. A tiszta őszi levegőben, az élni akarás nyári hisztériájának elmúltával, jobban hallik a messi harangszó a levegőben.

Egyesek ridegnek, mások kegyetlennek, megint mások tárgyilagossnak szoktak mondani, valójában azonban olyan érzelmes vagyok, mint egy vajjas-mézes kenyér; túlságosan is érzelmes ahhoz, hogy szabadjára engedhetném, ami múltó és halálraitélt bennem, s mindig a szemem láttára bomlik el.

Igy van ez az érzelmekkel.

Ezt minduntalan elfelejtem, és minden őszön váratlanul ér el a betegség.

Warnemündében például azon az első estéken lementem a szálloda szau-

nájába, majd nem várva meg, hogy átforrósult testem lehüljön, azon nyomban kísétáltam a partra az elhagyott napozókosarak közé. Nyakam köré tekert gyapjúsálam, könnyű felöltöm nem védett meg eléggé, lábamnak viszont jól esett a süppedő homok, nem tudtam abbahagyni ezt a sétát az éles esti ködben. s az eredmény nem maradt el, még ugyanezen az éjszakán rendesen belázasodtam.

Nem bánhatom, hiszen azon az estén, azon az éjszakán ködlött föl előttem egy olyan munka lehetősége, amely aztán a megvalósítás összes örömeivel és kínjával kitöltötte és betöltötte elkövetkező tizenvalahány évem minden napját és minden éjszakáját.

Két nap múlva továbbutaztam Heiligendammba, ahol a lázálmodtól is fűtött képzelgés, tárgyi, topográfiai keretet kapott.

Azokban az években súlyos szakmai gondokkal küszködtem. Ami azt jelenti, hogy életem legalapvetőbb kérdéseivel kellett megküzdenem. Olyan sorskérdésekkel, amelyek egyre újabb kérdéseket szültek, anélkül, hogy bárminek mű választ remélhettem volna. Ez volt ama nagy, sötétlő erdő, ahol az igaz utat nem lelém, hanem annál több hamis, csúszós, csábító és kerítő ösvényt meg csapást. Nem az úgynevezett igazságot kerestem, nem. Egyszerűen a biztonságot, elviselhetetlenné állandósult szorongásaim ellenszerét. Vagy a halált. Semmi más nem foglalkoztatott jobban ezekben az években, mint a saját életem kioltásának gondolata.

Egy beteljesedett szerelem betege voltam.

Tizenkilenc éves koromban lepte el a testemet ez a betegség. Akkoriban tizenegy éve tartott már. Kiütéseim kigennyesedtek, elfekélyesedtek, viszketett, vakartam, kéjesen fájt, nem akartam élni tovább.

Nem akartam élni már egyetlen percet se, holott nagyon is éltem.

Ha születésem és gyermekkorom körülményei nem olyanok lettek volna, amilyenek voltak, avagy ha másféle érzékenységekkel születtem volna bele ebbe az életbe, ha tehát megadatott volna békésen, halottak és hullák látványa nélkül beleélnem az ifjúkoromba, akkor bizonyára nem érintett volna olyan érzékenyen a test szerelme.

Az élet természetes menete szerint, az ember nagyon sokáig totálisan süket marad a halálra; fölfogja ugyan, ám nem válik közeli élménnyé benne, rítusokat rendez köré, élcelődik, óvatosan közelítget, de már jóval túl az önön testéből előhívható kéj, majd a másik ember testében meglelt szépség élményének korszakán, s jóval túl a saját kéj és az idegen szépség egyesíthetőségének szerelmes élményein, csak sokadszori csalódásainak, vereségeinek túloldalán, felnőttkorának sivatagába érve kezd igazán foglalkozni vele, hogy aztán időre fölnöhessen hozzá, ha egyáltalán sikerül felnőnie.

Előlem nem zárták el a halált, a véget, a pusztulást, s ezért pontosan fordítva kezdtem el élni az életem.

A másik ember testével való szerelmes egyesülés úgy érintett, miként másokat a legkedvesebb lény váratlan elvesztése. Nem életre keltett, hanem életre pusztított. Egy új nyelven kellett volna megtanulni beszélnem, de a halál volt az anyanyelvem. Köztudomású, hogy az ember csak a saját anyanyelvét beszéli tökéletes természetességgel, hiába tanultam hát a szerelem nyelvén, ha álmaimban mégis a halál szólt.

Emlékszem erre a tizenkilenc éves, alkatilag meglehetősen törékeny ifjúra, aki mindössze néhány hete ismerkedett meg egy asszony testével. Nem tud betelni és retteg a telhetetlenségtől. De szerencsésnek érzi magát, hogy

minden hajnalon erre a testre ébred ismerősen iszonyatos álmaiból, habár a beteljesedésnek ama kéjesen késleltetett robbanását, mi egyszerre én és ő, egyszerre káprázat, való, és a hozzávezető utat, mely árnyalatokban olyan gazdag, hogy nem ismer ismétléseket, holott ismétlés az egész, valamiként túl soknak, illetéktelennek érzi, s az se áll távol tőle, hogy olykor az undor lepje el, amit viszont nem ért.

Emlékszem, egy reggel úszni mentem. A hűvös víz kimosta pórusaimból a szerelmemet. Nagy, energikus, ifjonti tempókkal szeltem a vizet, mint aki minden gondolatát és minden porcikáját rá tudja bízni a vízre. Csak az ágyékomat nem. Olyan lett a testemen, mint egy különálló lény, elpihentében is végsőkéig fölízgatott, s akkor arra kellett gondolnom, hogy ennek a testnek, melyet karom és lábam erejével itt cipelek a medence egyik falától a másikig, már a legeslegelső alkalommal meg kellett volna halnia. Bele kellett volna pusztulnia a másik test elemébe, mert immár semmi mást nem lesz képes elviselni. Védtelenné vált. A másik test tudásával nem lesz képes elviselni az életét. Meg akar halni. És így úsztam az éppen szemközti fal felé.

Mondom, őszi ember vagyok. Távol álljon tőlem mindenfajta panasz, önsajnálát vagy vádaskodás. Kifordított életem miatt nem óhajtok senkit felelőssé tenni, se a sorsomat, se a történelmet nem vádolom. Éppen, mert életem oly furcsán kifordított, egyszerűen igyekszem szemügyre venni tényeit.

A tények üresek. A szemlélet kölcsönöz vélt avagy valódi, hasznos vagy haszontalan erkölcsi tartalmakat.

Azokban az években elbeszélői modorommal volt a legtöbb bajom. Nem mintha nem tudtam volna sima mondatokat írni, melyeknek mások hitelességet tulajdonítanak, hanem én magam nem éreztem ezeknek a mondatoknak a teljes, tökéletes, tehát önmagamhoz mérhető belső hitelét. Úgy éreztem magam a saját mondataimban, mintha idegen ruhában járnék. Hol ilyen, hol olyan ruhákban. Levetett ruhákban, agyonmosott ruhákban, jelmezekben. A sors persze megáldott bizonyos mimikus hajlandóságokkal, ám úgy tűnt, hogy adománya, mely az idegen életek megértéséhez és átéléséhez elengedhetetlenül szükséges lenne, éppen azokat a vonzalmakat nem engedi szóhoz jutni, amelyek valójában érdekelnének. Hiába találtam rá valamely stílusra vagy hangvételre, mely legalábbis közel látszott állni alkatomhoz, hiába indult be a felvett modorban az elbeszélői motor, ha néhány ügyesen lepergetett mondat után a saját unalmam és ellenkezésem göröngyein lefulladt. Mondataimban az írást imitáltam. Az a tágas, bővérű, ezernyi részlettől dús és mégis átlátható szerkezet, mely minden autentikus elbeszélő mű sajátja, a mondatoknak ebből a majomkodásából nem jöhetett létre. Ugyanakkor sikerem volt, ami különösen veszélyessé tette a helyzetem. Kritikusaim a legnagyobbakéhoz hasonlítva íráskészségemet, nyilvánosan magasztaltak. Ám szerencsére jobban hittem a saját kínjaimnak, illetve semmi más nem igazíthatott el jobban ebben az irodalmi szövevényben, mint a kín.

Ezek a kínok odáig fokozódtak, hogy néhány viszonylag simára írt elbeszélés után, már nem csupán a mondataimmal voltam elégedetlen, de hiteltelennek és hamisnak éreztem mondataim központosítását is. Hamisnak a vesszőket és a pontokat, a gondolatjelet és a kérdőjelet. A bekezdéseket még ennél is undorítóbbnak, mivel nem tudtam eldönteni, hogy mikor, miért kezdek újat, s ha kezdem, akkor ezt valóban helyénvalónak kell-e tartanom.

Éreztem, hogy csak azért teszem ki ezeket az írásjeleket ide vagy oda, mert mások is így teszik, de nem fogom föl e jelek kizárólag hozzám mérhető

értelmét, s ezért lejegyzett jeleimnek csupán globális értelme van, de nincsen személyes értéke. És minél jobban szolgálom ezt az egyezményesen elfogadott globális értelmet, annál jobban távolodom személyes igényeimtől.

Miként a szerelem, a munkám se keltett életre, hanem életre pusztított. Gondjaim megoldására semmi más lehetőséget nem láttam, mint hogy meg kell ölnöm magam.

Többször nekifogtam. És nem a félsz, nem a büntudat tartott vissza, hanem egyszerűen az a meggondolás, hogy ebben az esetben arra az emberre hárítanám kínos életem meghatványozott kínjait, akit a legjobban szeretek. S bár tudtam, hogy a normális életben ez így van, az emberek azokat az érzéseket adják és veszik egymás között, amit kapnak, de valamiként izgatott a számomra akkor emberfelettinek tűnő erkölcsi feladat, hogy én ezt ne tegyem így. Ne kint hagyjak rá, hanem arcom rezzenése nélkül viseljem el. A halálomig. Mert azért mégis reménykedtem benne, hogy meghalok. Mivel azonban se magamat megölni, se meghalni nem tudtam, dolgoznom kellett. A munka azt jelentette, hogy sima, biztos, nyugodt mondatokat írok félájult állapotomban, olyan mondatokat, melyeknek se értelme, se józan interpunkciói nem közvetítenek semmit valóságos érzelmeimből, s így megintcsak ott állt előttem a sürgető gondolat, hogy meg kell gyilkolnom magam.

Hosszú évekig, harminc éves koromig vergődtem ebben a gondolatkörben.

E hosszú évek alatt, szinte magam számára is észrevétlen fokozatossággal, kialakítottam egy sajátos interpunkciós rendszert. Először az általánosan használatos beszédjelet hagytam el, ami azt eredményezte, hogy a szokásostól eltérő módon kellett volna használnom a vesszőket, s mivel nem tartottam helyénvalónak a felkiáltójelek és a kérdőjelek túlzott alkalmazását, a vesszőkből pedig nem akartam sokat, mert minden monotonía elborzaszt, az egyszerű tömondatokra korlátoztam magam. Ma azt mondanám, hogy a dolgok kijelentésének legősbíbb formájához tértem meg. Persze jól meg kell fontolni, hogy mit jelent ki az ember. A szorongás csomókat, rögöket képez a torokban és a gyomorban. A legegyszerűbb dolgok kijelentésére volt szükségem. Például arra, hogy asztalnak merészelvek nevezni egy asztalt, melyet mások is asztalnak tartanak, holott tudom, hogy az asztal szó csupán a világban fellelhető asztalszerű tárgyak alaktani azonosságra utaló fogalmi segéd-eszköz, mely egyáltalán nem képes kifejezni az én asztalom sajátosságait. És ebben az esetben a jelzők se képesek a problémát föloldani, hiszen a jelzőkkel is ugyanez a helyzet. Az ilyen, ostobának tetsző kérdések olyan korszakokban válnak életkérdésekké, amikor egy kultúra egyetemességét már csupán bizonytalanságának és megrendültségének egyetemessége biztosítja. Ha mindezt kérdés avagy felkiáltás formájában tettem volna meg, akkor a döntést óhatatlanul másokra bízom. Csomókat és rögöket köptem kijelentő módon. Egymás mellé rendelt kijelentéseim viszont olyan testet adtak a szövegnek, mely immár nem a jótanuló automatizmusával alkalmazott központozástól nyerte el alakját és belső, gondolkodói szerkezetét, hanem a mellérendelés módjától és ritmusától. Megtanultam, hogy a mondatoknak ilyenképpen ritmusa, a szöveg egészének sajátos lélegzetvétele van. Ami az olvasó szempontjából azt jelenti, hogy nem csak a szemével, hanem a lélegzetének ritmusával, s ebből következően a vérnyomásával is olvas. Az interpunkció közvetlen kapcsolatban áll a fiziológiával.

A mondat belső ritmusa és a mondatok egymás közötti viszonyából adó-

dó szövegzene, igencsak képlékeny, sokféle módon felhasználható eszköznek bizonyult. Egyrészt a legmélyebb és legbensőségesebb módon kötődött hozzám, mint élő és lélegző, meghatározott életritmussal rendelkező személyhez, másrészt legalább ilyen erősen kötődött ahhoz a szöveghehelyzethez, ahol éppen alkalmaztam. A jelenet belső igényei szerint gyorsítani lehetett vagy lassítani, oldódhatott és görcsösülhetett, édeskés melódiává fűződhetett vagy kopogóssá válhatott, lihegphetett, elfúlhatott, s ez mind én voltam, anélkül, hogy a szöveg veszített volna valamit a tárgyiasságából vagy unalmassá, önismétlővé váltam volna a saját szöveget ellenőrző szememben. A nyelv egyik legkézenfekvőbb tulajdonságát fedeztem föl magamnak. A megtalált zene borzongatóan vad és egyáltalán nem hiteltelen képzettársításokra ragadtatott. Észrevettem azt a kétirányú kölcsönösségi viszonyt, amely a szó hangalakját és jelentését összefűzi. Atomi létet tulajdonítottam a szónak, melyben a hangalaknak és a jelentésnek olyan funkciója van, mint az elektronnak és a protonnak. Az a furcsa helyzet állt elő, hogy most már nem csak én gondolkodtam a szavakról, hanem a szavak kezdtek el gondolkodni helyettem, illetve velem. Ez a jelenség az úgynevezetten sokbeszédű embereknél is megfigyelhető. Mivel gátlásaik, gondolkodásukat ellenőrző apparátusuk igen renyhén működik, nem azt mondják, amit akarnak, ha egyáltalán valamit akarnak, hanem fiziológias rendszerüknek és pszichikus állapotuknak megfelelő nyelvi sémákat beszélnek ki, s az intonációs gyönyörben, az akusztikus zuhatagban, meglepő kapcsolatokat létesítenek egymástól látszólag igen távoleső életjelenségeik között. Most tehát már nem csak arra kellett figyelnem, hogy egy adott kijelentésem megfelelőképpen hiteles jelentésű-e, hanem arra is, hogy a szövegzene által sugallt kijelentés vajon jól gondolja-e magát.

Szövegeim tárgyilagosabbak lettek, igen esztétikusan elrendezettek, ám bármily figyelmes igyekeztem lenni, elrendezettségük a szöveg zenei szervezettségéből származott. Barátaim figyelmeztetése, miszerint inkább zenélek, mint beszélek, nem ért készületlenül. Egy másik, tán színvonalasabb úton, ugyanoda értem, ahonnan elindultam. Baj volt az elbeszélői modorommal.

Mintha a módszer keresése közben arról feledkeztem volna el, hogy valójában miről is szeretnék beszélni. Ám ez sem volt igaz, hiszen a meglelt beszédzenével tulajdonképpen igen közel kerültem vonzalmaim tárgyához. Mégis, mintha csupán a hangomat tornáztattam volna meg egy kicsit, igaz, sajátos skálán. Kétségtelen, hogy valamiféle formaelvre leltem, de távol volt még az a tapasztalat és belátás, hogy az igazi, tehát a teljes formában, arányos helyet kell kapnia a formátlannak, a nyersnek, a deformáltnak, a nem szépíthető csúnyának, az esetlennek és a mágikusan esetlegesnek. Érdeklődésem és vonzalmaim tárgyait formátlannak, nem szépíthetőnek, csúnyának és esetlegesnek éreztem. De hiszen ezért foglalkoztam stilisztikával. Olyan volt, mint egy ördöglakat. Stilisztikám a kínok tornáján kifejlesztette ugyan bizonyos izmait, ezek az izmok azonban nem voltak alkalmasak azokhoz a mozdulatokhoz, melyeket el szerettem volna végezni. Elbeszélői modorommal kapcsolatos gondjaim életemnek ebben a szakaszában tematikus kérdésekké váltak.

Egy olyan igencsak kényes tematikus pontot kellett keresnem magamban, ahonnan meglelt és elégtelennek, túlzottan formaelvűnek érzett stilisztikámmal elrúghatom magam a saját formátlanságom elbeszélése felé.

Semmi más nem izgatott többé, mint a saját totális formátlanságom, helyesebben formában élő megformázhatatlanságom, köztességem, halni akarásomból táplálkozó nyers élvvágym, játszi könnyedséggel ingerelhető érzéki-

ségem, mely a legközönségesebb kalandokba hajszol, durvaságom, mely a legfinomabb figyelmességekkel, gyöngédségekkel, érzelmességekkel párosodik kielégítetlenül és kielégíthetetlenül.

Eladdig mérsékeltellenzéki politikai íróként tarthattak volna számon, aki betartva kora irodalmának hallgatólagosan és egyezményesen elfogadott játékszabályait, közepesen primitív módon gyalogol bele a politikai manipulációk porcelánüzletébe, s ezáltal napi ügyekkel foglalatосkodó kicsi közönségének nem kis élvezetet okoz. Érdeklődésem előbb a stílisztika, a stílisztika ösvényén pedig az erotika felé fordult. Egy olyan területre értem, ahol a politikus végképp elveszti hatáskörét. Hacsak nem tirannus. E fordulatként is felfogható irányváltoztatás olyannyira nem volt bennem előkészítetlen, hogy még politikai jelentését is fölfogtam. A politikus ugyanis, ha engedelmessé hivatása kényszerének, olyan emberré válik, aki még a saját halálával is mellérendelő, eszközi, stílisztikai, és nem tematikus viszonyba kerül, hiszen a saját halálával is úgy kell számolnia, mint egyetlen, a politikát befolyásoló tényezővel. Szemben velem, aki amióta csak az eszemet tudom, alárendelt szerepben vagyok a halállal, mindent a halál szempontjából gondolok, az erotikát is a halál végleges szempontjából gondolom. Ezért a halál számomra egyetlen pillanatra se lehet eszköz, még akkor sem, ha netán szerelmesem halálát kívánom. Ha tehát csak a halállal foglalkozom, mint ahogy praktikusán mással nem foglalkozom, akkor az élet legérzékibb területét sikerül kiragadnom illetéktelen s illetéknéppen fölötébb felelőtlen kezekből.

Nem állt módomban és nem állt szándékomban se a történelemtől, se a politikától elválasztani magam, sőt, mélyebben óhajtottam kötődni hozzá. Valamiként obszcn módon, énem legközönségesebb, leghalandóbb rétegeibe lekerülve. S mint minden újhíű, végtelenen radikális szerettem volna lenni azonnal. Nem akartam fejet, emberáldozatot, patakozó vért, mosott agyvelőt, csupán kicserepesedett ajkakát, a nemiszervek finom illatát, spermát, sikos hüvelyt, minden rendűvel és rangúval való közösűléseket, a szerelem szagos verítékét és elnyűlt jajsavát. Mindazt, amit minden élő a legősbű káoszként, a pusztulás vonzásaként ismer föl őnmagában. Legalábbis abban a kultúrában, amelyben mi élűnk.

Volt hát egy formavágy, mely a formátlanságtól vélt erőre kapni, volt egy nem éppen kellő helyen megizmosodott stílisztika, mely mégis képesnek érezte magát követhetni a különböző emberi állapotok lélegzetvételét, viszonylagosan jó mimikus hajlam, készség az átélésre, valamennyi, számomra akkor újdonságnak számító lélektani tárgyiasság és némi képesség az elvonatkoztatásra, ámde ebből túl kevés ahhoz, hogy elszakadhaszon önnön gyakorlatiaságától és valóban filozófia legyen.

Körűlbelűl így állt a számla, amikor a szaunától megtűzesedve sétálni mentem a warneműndei parti homokba és éjszakára belázasodtam.

Képzelgéseimnek legkisebb gyerekkorom óta két határozott formája van. Vagy a halállomról morfondírozom, annak várható közelségéről, módjáról, lehetséges érzeteiről, kicsit úgy, mintha a saját temetése utánról szemlélném már az egészet, avagy csillapítani e gondolat által kiváltott fölfokozottságot, legyen e fölfokozottság akár komikus, akár tragikus természetű, történeteket költők, komplett cselekménysorokat, meséket, históriákat, melyek megoldása megintcsak egy halál.

A történet természetesen azért csillapít, mert ebben az esetben nem az én halállomról van szó, tehát nem a személyes, illetve megélhetetlensége miatt, a

legelvontabb halálról, hanem mindig csak egy halálról. Valamiről, ami könnyű szerrel, mármint emberi ésszel is tárgyasítható.

Azon a sétán arról képzelegtem, hogy a nyugdíjas Thomas Mann megy itt. Warnemündét, a regényeiből, leveleiből, emlékezéseiből ismert Travemündére kopírozta az agyam. Thomas tehát szakszervezeti beutalót kapott egy warnemündei üdülőbe. S éppen abba az épületbe, ahol egykor szerelemmel szeretett egy fiút. Akit végül is féltékenységekben meggyilkolt egy másik fiú. Most erre emlékezik. Thomas M. Warnemündében reggelizik. Ezt a kulináris címet adtam volna elképzelt elbeszélésemnek. Képzelegtem, de hogy a képzelet soha nem lépheti át a realitás által engedélyezett határokat, arról csak akkor bizonyosodtam meg e tekintetben is, mikor néhány év múltán olvasni kezdtem az általam igencsak tisztelt, tehát nem kevés elnéző gúnnyal szemlélt mester elviselhetetlenül terjengős naplóját, s ott, a naplót szerkesztő Peter de Mendelssohn egyik jegyzetéből értesültem, hogy müncheni éveiben Thomas Mann valóban szerelmi kapcsolatban élt együtt egy Paul Ehrenberg nevű festőművésszel, s e tragikusan megszakított szerelemről írt is egy fél regényt, amit Katja Pringsheimmel kötött házassága után megsemmisített.

Valami olyasmire vágytam akkor, amit mások ilyen vagy olyan okokból nem írhattak meg, vagy egyáltalán nem is akartak megírni. Valami olyasmire, amit helyettük kéne megírnom.

Úgy gondolkodtam akkor, hogy a század irodalma teli van ilyen jellegű hiánnyal. A legnagyobbakéban is mindenütt látszik a csonkolások helye. Úgy vélekedtem, hogy nem véletlen, ösztönös, netán felelőtlenségből származó gesztusokról van szó, hanem kultúránk határozott tiltásairól. Aki tehát olvasni tud ebben a kultúrában, az nem csak pontosan érti a csonkolást, hanem azt is látja, hogy melyik végtagot kellett fűrésszel eltávolítani.

Mélyenszántó értésemnek, nagyravágyó terveimnek csupán egyetlen tematikai bökkenője volt. Ebből a szépen kitervelt stilisztikai játékból, még mindig kimaradtam volna én. Éppen azon kulturális tiltásnak engedelmeskedve, amely miatt neki, és még annyi más nagynak, csonkolnia kellett, vagy legalábbis nem szabadott direkt formában beszélnie. De mi lenne akkor, képzelegtem tovább azonnal, ha e plágiumig, idiotizmusig, a paródia paródiájáig fejlesztett játék mellé, szépen és ártatlanul odahelyezném azt, amiből sikamlós kedvű játékom származik: mi lenne, ha a legdurvább, a legformátlanabb módon hánynám a stilisztikailag igencsak igényes mellé a saját életem egy-egy dokumentumait. Szép lenne, lelkesedtem már lázasan, mert így játékként tudhatnám föltálatni a véresen komolyt. A formás és a formátlan, a közvetett és a közvetlen szépen szembe nézne egymással, s egy olyan szerkezetet nyernék vele, ami egyrészt a megszólalásig hasonlítana a klasszikus regény szerkezetére, másrészt különbözne is tőle, hiszen a különböző stilisztikai értékű fejezeteknek nem csupán önálló jelentésük lenne, hanem hídként kötnék össze a bennem olyannyira ellentmondót és különbözőt. Egy olyan megnyugtatón átlátható szerkezet alakulna ki így, amelyben a különböző, ellentétes tartalmú elemeket és motívumokat az önmagamnak való ellentmondás minden látszata nélkül egymásba tudhatnám játszani. Amit nem tudnék elmondani így, azt elmondanám úgy, hol stilisztikai, hol tematikai hajlandóságaimnak tehetnék eleget, szinte kényem és kedvem szerint, helyesebben éppen azoknak a törvényszerűségeknek engedelmeskedve, melyek az embert hol beszédessé, hol hallgataggá, hol szemérmetlenné, hol szemérmessé teszik. Nem lennék hát egyetlen választott hangvételhez vagy modorhoz kötve, nem len-

nék arra kényszerítve, hogy egyetlen skálán beszéljek végig egy regényt, lehetnek ilyen és olyan, kibújhatnak ebből is, abból is, szabadon és fölvetett fejjel páváskodhatnak idegen tollakkal, mert ez a feszített formátlanság lehetne, nem a részletek, hanem az egész formájává.

Hazatérve, józanon, betegségemből kigyógyulva, dolgozni kezdtem.

Megpróbáltam eltalálni a stilizált hangot. Nekifutottam egyszer, kétszer, háromszor. Nem ment.

Hiába kerestem fogódzót a két nagy csonkoló stilsztikájában, hiszen rosszul gondolkodtam róluk. Közvetettségüket véltem csonkolásnak. Életük és esztétikájuk tényeit összevetve, hazugságra gyanakodtam, tehát etikai szempontból értékeltem a formát. Proust is, Mann is, eleve túl parodisztikus stílusban írtak ahhoz, hogy paródiám tárgyává tehettem volna őket. Később megtaláltam ugyan azokat a századvégi és századeleji filléres szerelmi regényeket, amelyekből paródiájuk táplálkozott, s én is jókorát ittam ebből a zavarosan bugyogó forrásból, de akkoriban még távol állt az igazán kézenfekvő megoldás, hogy a legszubtilisabb a legtriviálisabból merít, mert távol volt a belátás, hogy a közvetlen beszéd legalább annyit eltakar a tárgyból, mint a közvetett; ifjonti bátorságomban a közvetlen beszédre óhajtottam bízni magam, s megvettem a közvetett beszédet. Halálosan idegesített, hogy megint stilsztikával foglalkozom. Nem olvasni akartam, forrásokat keresni, hanem írni. Egyszerűen, elháríthatatlannak tetszett a vágy, hogy mindazt, amit Thomas nevű hősöm egyetlen estéjének néhány pillanatáról nem sikerült megírnom, ne róla írjam, hanem minden áttétel és eltávolítás nélkül magamról. Nem így, ahogyan most ezeket a sorokat írom. Akkoriban azt szerettem volna írni, ahogyan van.

Am hogyan van az, ami volt?

Apám öngyilkosságának hajnalánál kezdtem ezt az újabb nekirugaszkodást. Megírtam, amint egy kamaszfiú, aki voltam, hajnalban fölriad, odakünn már világosodik, megnézi óráját, fél öt van, de nem tud újra elaludni. Fél öt volt. Szorongását azzal az egyetlen módszerrel csillapítja, ahogyan lehet: a saját testéből kicsalható kéjjel. Mindebben nincsen semmi kivételes, így tette annak előtte, s így fogja tenni később. Holott apja, aki egyszer rajtakapta, hangsúlyozottan figyelmeztette, hogy ezt nem szabad. Pizsamája enyhén átnedvesedik az ölen, nyomot fog hagyni, ami miatt az atyai tilalom megszegése nem egészen veszélytelen, ám ismét sikerül elaludnia. Vasárnap van, április tizenötödike, nem kell iskolába mennie. Később, fél kilenc körül, csöngetésre ébred. Ajtót nyit. Nagynénje és nagybátyja halottápadtan állnak előtte, és közlik apja hajnali fél ötkor bekövetkezett halálát.

Ebben a körülbelül húsz gépelt oldalnyi kéziratban egyetlen kicsi rést se hagytam a képzeletemnek. Mimikus készségemmel nem valakit és nem is egy lehetséges személyt imitáltam, hanem egykori önmagam. Nem engedtem szabadjára a mesélőkedvemet, hanem kizárólag a számomra belátható helyzet lehető legtárgyszerűbb leírására szorítkoztam.

Az eredményt semmilyen tekintetben nem tarthattam érdemtelennek. Már írás közben éreztem, milyen hevesen sodródok a téboly határa felé. Mint a morfinista, akitől megvonták kábítószerét; én magam vontam meg magamtól egyetlen kábítószerem: a mesét. És a puszta újraolvasás elég volt, mégis-méltódott az érzés.

Akkoriban teljes elszigeteltségben éltem, négy-öt órát dolgoztam, de a nap hátralevő felében se érintkeztem senkivel. A másfél magányos hét alatt,

amíg ezt a húszt oldalt írtam, süket, minden külső hangot fölfogó búra ereszkedett rám. Ezt még nagyszerűnek is tarthattam volna, de valamilyen végső egyensúlyérzékre, legbensőbb, és hivatásom szabályainak tulajdonképpen elmentmondó tiltakozásra hagyatkozva éreztem, hogy amennyiben így folytatom, akkor itt valami nagyon baljós tévedés nyit bennem utat. Egy mondat kellős közepén hagytam abba. A szöveg lefutott az oldal aljáig, de a következő oldalt már nem vettem magam elé. Egy hétig tehetetlenül hevertem.

Bizonyára helyes lett volna valamilyen más elfoglaltság után néznom, de a búra nem engedett. S hiába olvastam újra és újra a szöveget, nem tűnt érdektelennek. Legfeljebb izléstelen volt, ám ennek okát akkor nem tudtam volna megnevezni. És azt se tudtam megállapítani, hogy miért kerültem ilyen tragikus módon szembe a szándékaimmal, ha egyszer ennyire helyben vagyok. Csak azt tudtam, hogy ezzel a szöveggel nem vagyok képes egy fedél alatt élni. Elégettem.

Ma, anélkül, hogy ezt az elégetett szöveget szóról-szóra vissza tudnám idézni, abban látom fölkavaró vagy legalábbis nem érdektelen izetlenségének okát, hogy a hitelességhez és az igazsághoz való mániákus ragaszkodásával közvetlen kapcsolatot teremtett egy férfi önkéntes halála és egy fiú önkielégítése között. Mint a már említett sokbeszédű ember, valamit kimondtam, de nem tudtam, mit mondtam ki.

A két párhuzamosan lezajló cselekménysor időbeli egybeesése kétségtelen; mondhatni akár történelmi ténynek. Amikor az apa szíven lövi magát, a fiú fölriad. Amikor az apa elhanyatlik, a fiú teste érzékeny pontjára helyezi kezét. Ezek mitikus tények, és semmiféle erkölcsi kommentár nem szorulnak. Az én szövegemet viszont azon utólagos lelkiismeretfurdalás diktálta, hogy nem csak nem ismertem föl ama pillanatban a pillanat mitikus súlyát, hanem még valami olyasmit is tettem, amit (abban a pillanatban már halott) apám szerint egyáltalán nem szabadott volna tennem. Mitikus tiltásának megszegésével öntudatlanul meggyaláztam hát a halottat. Következésképpen szövegem tragikus izletlensége nem abból származott, hogy tárgyyszerűen leírtam önkielégitésemet, hanem abból, hogy két egymástól távol álló tény mitikus összefüggését erkölcsi szempontok szerint próbáltam értelmezni.

A kísérletet mégse nevezném hiábavalónak. Ugyanis egyszer s mindenkorra kiderült, mennyire fontosak számomra egy cselekménysor erkölcsiileg is megítélhető mozzanatai, egyszóval, milyen mérhetetlenül érzelmes vagyok. Másfelől kiderült az is, hogy erkölcsi szempontok szerint a lét mitikus összefüggései nem megítélhetők. Ha erkölcsi szempontokkal közelítjük meg a lét mitikus összefüggéseit, akkor bármily valódi érzelem hamis és hiábavaló érzelmességgé silányodik, s már nem a létről, hanem annak esetlegessé tett erkölcsi vetületéről beszélünk. Kiderült továbbá, hogy egy papíron létrehozható szöveg valósága nem tévesztendő össze az emlékeinkből előhívható élet valóságosságával, mert ahogyan az emlékezés a maga önálló árnyalatosságában él, a szövegnek is önálló árnyalatossággal kell rendelkeznie. A szöveg árnyalatosságát csak a képzelet adhatja; a képzelet az egyetlen olyan lételem, mely átjárást biztosít a személyes élmény egyedisége és a minden egyes személyben közös élmény általánosságának szakadéka fölött. Kultúránkban a képzelet őrzi az egyensúlyt a mitikus és az etikus határpontjain, s így végezetül az is kiderült, hogy aki bármely igazság nevében vagy érdekében lemond a képzeletéről, a tébolynak vagy az erkölcstelenségnek adja át magát. Egyetlen utam maradt: a paroxizmusig fejlesztett énességgel túllépni a személyesen.

Miként azt másoktól tudjuk, kézirat nem ég el. Nem is a kéziratomat égettem el, hiszen az így meg úgy itt maradt bennem, hanem az égetés barbár, áldozati aktusával elégettem infantilis igazságvágyamat, mely hamisságokat fialt. Ugyanakkor felnőtt életemnek ez lett az első, pusztulás ellenében tett gesztusa. A saját halálvágyam, a saját végső negativizmusom ellenében tettem amit tettem. Először mondtam szemébe démonomnak, hogy se megtévelyodni nem akarok, se megölni magam, ám ezzel furcsa módon nem távolabb, hanem közelebb kerültem a halálhoz.

Rájöttem, hogy bármiféle igazság eléréséhez vagy megértéséhez, közvetítőre van szükségünk. Leplezetlen éneket a démonok gondosan eltakarják, s csak akkor húzzák el a kezüket kicsit, ha a haláltól való félelemben a képzeletemre bízom magam. Figyeljük jól és értsük: nem az akaratomra, az akarattal begörccsösít és tébolyba kerget! és nem is a tapasztalatokon alapuló józan számításaimra, mert a számítás lazít és erkölcstelenségekbe sodor! Ha nem így s nem úgy, ha sikerül elkerülni kultúránknak e Skylláját és Kharybdisét, akkor készséggel közvetítenek és a képzeletem közvetít, látni engedik, amit nem láthatok.

Eladdig csaknem minden szövegemet, valamilyen ösztönös választás folytán egyes szám első személyben írtam. Attól kezdve gyűlölni kezdtem ezt az egyes szám első személyt, s ez a gyűlölet segített abban, hogy immár tudatosan úgy igyekeztem beszélni magamról, hogy közben az ne csak én legyek, hanem amennyiben én, annyiban a bennem létező közös.

Mindez persze közel sem volt ilyen elméleti.

Egyszerűen egy szó fogalmazódott meg, helyesebben hívódott le bennem: emlékiratok. Emlékiratokat fogok írni. Több ember, időben némiképpen eltolt, párhuzamos emlékiratát. Kicsit úgy, ahogyan Plutarkhosz az életrajzokat. És ez a több ember mind én lehetnék, anélkül, hogy én lennék. Így értem el egy teljesen közönséges, általánosan elfogadott formához, amelybe úgy éreztem, beleférhetek.

Képzeletem nekilendült. Figurák, arcok, testek, gesztusok, ruhák áradtak rám összes szavukkal és szagukkal. Úgy éreztem elszállok boldogságomban vagy belefulladás bőségükbe. Valami csodálatos, néma jegyzőre lenne szükségem, aki hallaná, hogy mit gondolok és látná a látottaimat, aki mindezt papírra vetné. Végtelenül gazdag lettem, dúskáltam földi javaimban. Feküdtem az ágyon, és meg se kíséreltem többé a tiszta papír elé leülni. Éreztem, hogy játékomnak van valami rejtélyes, szép szabálya. Hagyni kell, képzeletem tombolja ki magát, hiszen ha már ilyen bőségben vagyunk, akkor nyugodtan hagyhatom, hogy hulljon a férgese. Még csak jegyzeteket se készítettem. A leírt szó megköt, nem akartam megkötni magam. S a képzeletem egy idő után tényleg szelektálni kezdett, rendezett, átcsoportosított, s az állandóan újra alakított rend szerint képzett újabb részleteket és íveket.

Két év telt el a warnemündei séta óta. Jobbára hevertem az ágyon. A külső szemlélő mindebből azt látta, hogy súlyosan depressziós vagyok. Életemben először, s remélem, hogy utoljára, gyógyszereken éltem. Altatót szedtem az alváshoz, nyugtatókat az ébrenlétéhez. Valóban beteg voltam. Soha olyan kitartóan nem néztem falat.

Képzeletem végül is nem tett mást, mint szívárványzó buzgalommal, immár szabadjára engedve addig lefojtott vagy tárgyukat nem lelő energiáit, szépen feldolgozta harminchárom évem alapvető élményeit. Ha magamról gondolkodtam volna ilyen buzgalommal, akkor minden bizonynyal beleöszü-

lök. A képzeletem gondolkodott helyettem. A testem pedig, a valódi, a nem helyettesíthető, közben nem tehetett mást, a félálom állapotába vonult, szundított, araszolt, vonszolódott. Nem volt étvágya, elmúltak vágyai.

A gyógyszerek segítségéről meg nagyon gyorsan lemondtam; talán három hét vagy egy hónap után. Lassan elgyengítettek, szellemileg kikezdtek. A képzeletnek valószínűleg a természetes mértékű fájdalomra volt szüksége a működéshez.

Akkoriban egy lakótelepi ház nyolcadik emeletén laktunk, s velünk átellenben építeni kezdtek egy hasonló betonmonstrumot. Éjjel és nappal, vibrátorokkal, keverőkkel, dömperekkel és toronydarukkal. Gondolom, ilyen lehet a pokol zaja, de nem hiszem, hogy az isteni komédia költője elképzelhette volna ilyennek. Ha különböző csalásokkal és ügyeskedésekkel nem sikerült megszabadulnom a szerkesztőségtől, ahol azokban az években dolgoztam, és nem sikerült Kisorosziba mennem, tehát tervezett regényem szempontjából eleve tehetetlenségre voltam ítélve, akkor ide, ebbe a nyolcadik emeleti, egyébként csinosan berendezett házgyári pokolba kellett megtérnem a képzelgésemel.

Kivételesen zajérzékeny vagyok, egész felnőtt életemet a zajok elleni küzdelem, a zajok előli menekülés és a zajoktól való lelki szenvedés tölti ki.

Furcsa módon, mégis ebben a pokoli építkezési lármában született meg bennem az elhatározás, hogy körülményeim javulására nem várhatok tovább, tehát a dolgot nem odázhatom el. Képzeletem addigra már kifáradt, s a tehetetlenség arra kényszerítette, hogy újra és újra átrágya magát a saját termékein. Félő volt, hogy untatni kezd. Egy délután, mikor fül dugóval a fülemben, és a puha bársonnyal bevont párnát a fejemre húzva, igyekeztem beindítani képzeletem szokásos szeánszát – nem ment tovább. Fölálltam, leültem az asztalomhoz és dolgozni kezdtem.

Persze nem egészen pontos kifejezés ez a dolgozni kezdtem. Helyesebb lenne azt állítani, hogy életében először, valaki, természetes hangfekvésben beszélni kezdett. Ez a valaki én voltam, de végre valahára sikerült olyan mondatokat leírnom, amelyek a legnyersebb önismereti igény és a legszubtilisabb képzelet közé voltak kifesztve, anélkül, hogy akár az ízetlen önvallomás, akár a puszta fantáziálás felé csúsztak volna el. Erre hallatlanul büszke vagyok. Az önvallomás igénye ugyanis túlzott tárgyiassággal terheli meg a mondatot, olyan tartalmakat ültet belé, amelyek mások számára felfoghatók ugyan, de nem teljesen megfejthetők. Valójában többet tartalmaznak, mint amennyit mondanak. A puszta fantáziából születő mondatok pedig éppen ellenkezőleg, tárgyszerűtlenségük miatt válnak megfoghatatlanná, többet mondanak, mint amennyit tartalmaznak. S míg az előbbiek túl közel vannak a valóságosság-hoz, az utóbbiak túlságosan távol.

Képzeletem maga is életjelenség, következésképpen nem termelhet olyan tényeket, melyek ne lehetnének igazak. Am irodalmilag hitelesként csupán azok a képzeleti tények elfogadhatók, melyeknek tudom, érzem, visszakeresem helyét és értékét valóságos életjelenségeim között. Ha képzeletem és álmaim olyasmit termelnek, aminek nem tudom helyét és értékét józannak ítélt életemben, akkor ezeket a jeleneteket, mondatokat, képeket vagy érzéseket egyelőre nem szabad leírnom, bármily pofásnak, esztétikusnak tetszenek. Föl kell őket írnom a gyanús, a később megoldandó feladatok fekete táblájára, mert ez a jelenség nem jelent se többet, se kevesebbet, mint hogy ez esetben nem ura, hanem kiszolgáltatottja vagyok önmagamnak. És ugyanilyen kiszol-

gáltatott lesz a mondatom. De ugyanilyen öreg hiba, ha mondatomba közvetlen, a képzeletet megkerülő formában engedem belépni a saját életem jelenségeit, ez ugyanis azt jelenti, hogy nem ismerem a saját életem jelenségeinek értékét és helyét a létjelenségek között, vagy legalábbis egyelőre nem volt erőm, tehetségem, idegem megkeresni ezt az értéket és helyet. Pöffeteg mondat lesz belőle. Mindenképpen az erkölcsi ítélet fog benne dominálni, tehát eleve nem lehet a létről való beszéd mondata. Jobb hát az ilyen mondatot is félretenni, jobb időkre.

Az ideális irodalmi mondat születhet a képzeletből, születhet a tapasztalatból, de képzeletét a tapasztalatában, tapasztalatát a képzeletében kell megmérnie. Képzeletem számára a tapasztalatom, tapasztalatom számára a képzeletem lesz azon egyetlen lehetséges világi instancia, amelynek segítségével kívül kerülhetek azon, amin belül vagyok. Közvetítő nélküli világban nem csak élni nem lehet, de normális mondatokat se lehet leírni.

Amikor a regényemet írni kezdtem, s attól kezdve mindig, tiz éven át, arra kértem igazán a legforróbb fohással az Istent, hogy soha ne engedjen egyetlen mondatot se fölülről leszűrnom. Szent Györgyre kellett gondolnom, amint gyönyörű ágaskodással, fölülről a sárkányba dőf. Ne így. Ezt kértem.

A tisztességes mondat ugyanis hatalmassá teheti az embert, de az ember nem hatalmaskodhat a mondaton.

A tisztességes mondatban egyszerre két erő dolgozik. A képzelet vágat előre, a tapasztalat ballag utána, ellenőrzi, olykor visszafogja, fékezi ezt a vágatát, és így a jó. A képzelet kiterelbesít, kacsokkal elindáz, szétkapaszkodik, a tapasztalat visszametszi, irányt szab, lekacsozza, s így a jó. Ez a megállapítás a képzeletből születő mondatra áll.

A tapasztalatból születő mondat eleve lassúbb, szárazabb, olykor kifejezetten szürke vagy idétlen. A képzelet meglökdösi, körülnyaldossa, olykor még azt is megkísérli, hogy fölcicomázza, néhány csillámocska ragad rá, kis illatot kap, ám a tapasztalatból születő mondat csak áll szörnyű agyaglábakon, s így a jó. A tapasztalat a talajhoz tapaszt, ésszerű, mozdíthatatlan, a képzelet kicsit elemeli, megbolondítja, hergeli, s így a jó.

A tisztességes mondatban senki ember fia nem tudja meghatározni az ösztönösség és a tudatosság arányát; a tisztességes mondat belső arányát éppen ezeknek az ellentéteknek a feszültsége adja. Attól tisztességes, hogy ezektől az ellentétektől feszült, ám nem akar feszültebb avagy ernyedtebb lenni, mint amilyen helyi értéke szerint lehet, tehát arányos.

A tisztességes mondat se lételméletet, se erkölcsi elméletet nem követ; feszültségének mértékéből, nyelvi minőségéből, intonális módjából lehet következtetni lételméletére, s ez egyben egyetlen erkölcsi elmélete.

Aztán tiz év telt el.

Legyek, legyek — avagy az elmondhatóság határa

Nádas Péternek

Egy vadász sokáig kergetvén egy madarat, a vadak megölték, esztendő múlva a madár a koponyára szállván innya, megborította. Mondják, az egyetlen szót kergette, mely mindig kisiklik. Végül az kezdte őt kergetni madár képiben, és rátalált. De mit mondjunk mi, helyette is? Ismerősek nekünk minden helyek. Sokat felébresztünk, magunk álmot veszünk, sok megvallja, mégis félve élünk. Szörnyű nagy a munkánk, hosszú az éjszakánk, nem alhatunk, fel s alá futkosunk, nyugvást nem találunk. Kell fáradnunk. Alig várjuk tavaszt, majd nevel elég gazt, elrejtjük magunkat, nem rontjuk lábunkat. Befödjük azt. Ó, te örökkéig pirosló szép rózsza, kit az égi dongó megmardosa, maradtál volna retek fekete földjibe, egyetlen szeretőnek, az anyád méhibe! De csak bőfögi a magáét végeérhetetlen – röpke, ringószék, löbíta, özönfa, szegregjáró, suharc, gyarupét, csicsike, tavaszfélt, tündörög, vátahota, déllő, éjfélkor, gógány, csánkérfa, hadiritt, kivilágra olyan, szürkőnyet, bilinkél, petrezsirom, füllengő, sikajos – aztán a temérdek rokon és család, az Ambaros és Bobond, a Fosztó, Hegyeli, Nyeső, Villikó, Lőfi, Csukor, Jakabos, Csifó, Pázsint, Ballók, Rafaj, Tusa, Ütő, Pipos, Dáné, Tana, Silló – vagy a drága picinyek, a Dénike, Istán, Jéri, Jézsike, Rafika, Ilonc, Pila, Kiriska, Mányi, Véri, Annók, Esti, Lidiske, Buji – az árokparton nyöszögő Másenkér, Vaksipila, Lődöri, Pizsmóta, Gendeboja, Galabógyi, Jobbsincs, Majszógi, Lóposz, Zokmák, Lábaviszi, Baszura – a ménes csillaga Szödrös, Remény, Pille, Csiklós, Tamasz, Siklás, Buzdi, Repdes, Pickó – a húséges tehének, ökrök, bikák, az Anyjok, Ropogán, Monyók, Roska, Bancsi, Kamzsa, Leánka, Daru – majd a halottak hosszú sora, kiket a szó sem támaszt föl, Sünigen Katalin, Lakith Simon, Rabbi János, Vak Mikola, Hadnagy Miskó, Kain Ábrahám, Siraki Baltazár, Segi Mária, Sajermon Sebestyén, Farlus Anna, Radics Lukács, Márkus Jerabek. Organító Jakab, Ülej Ferenc, Brean Aniska . . .

De legyen elég ennyi.

Az igazság az, hogy a svédek nem ismerik a három gerendafából készült bitófát, sem a kettőből ácsolt keresztet, náluk egyetlen gerendán kell az embernek hosszú I-betűvé nyúlania. Másutt a koporsódeszkából nem csinálnak gondot. Amilyen kéznél van, az a jó, csak az a fontos, hogy a sirt egy körtefa alatt ássák meg, mely lehetőleg egymagában áll a széles, nyílt mezőn. Akinek deszka sem jut, azt csupasz gödörben helyezik el s a lábához, fejéhez zöld gallyakat szórnak. A lelkipásztor maga is ásót ragad, három rögöt dob a halottra és a Genesisből idézi a törvényt: „Por vagy te és ismét porrá leszel”. Itt már nem segít a ravaszkodás, hogy lábunkat visszahagyjuk cserébe, mint a rák, mi magunk meg, sutty, igyekszünk tovább bicegni. Nem igyekezhetünk. Az ordító tél elől is hiába rejtőzött számos hajdani barátunk a leölt állatok meleg bendőjébe, a csatatér-pecérek ott is rájuk akadtak. Vagy egyszerűen a körmükön keresztül lopakodott szívükig a halálthozó fagy. Vagy a férfiúi

szervük lett jeges csappá a nyeregvas érintésétől. Mindezek igaz prédikációra csábító történések, noha azért van ellenvélemény. Az orosz ortodoxia, például, határozottan elhárítja a prédikációt (csak karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor engedélyezi), mondván, hogy Isten ígéjének pusztá felolvasása is elegendő, másfelől, ha nincs gyakorta prédikáció, az eretnkségek és elhajlások is biztosabban elkerülhetők. Ha nem így volna, a királyi paranccsal bitófára ítélt szökevény esetét is szóba lehetne hozni, aki lefizette a hóhért és sikerrel járt ki magának puskagolyót – jóllehet ez sem a hóhér érdeme, hanem Istené, aki megindította a szívét. Így aztán omni momento memento. Maga Luther is írja később: Élek, és nem tudom, meddig, meghalok, s nem tudom, mikor, utazom, s csak a jó Isten tudja, hova, csodálom, hogy szomorú vagyok. Mindenesetre nagy ajándék, hogy a megreformált hitűeknek nem kell hinniük azokban a dolgokban, amelyek szemben állnak a józan ésszel, csak azokban, amelyek meghaladják a józan észet. Vagy talán nem vigasztaló, hogy a vendégfogadóknban egyre több helyen lógnak az asztalok fölé kis vas dobozokat, és abba gyűjtik a részegektől, útonállóktól, gyermektipróktól és besúgóktól a bírságot? Was vor geschmerzet, jetzt fröhlich herzet! Persze, a kocsikról azért módszeresen lopják a kereket, mégha némi fizetség ellenében vissza is szerelik mindjárt. Mindazonáltal örülünk, hogy kezdenek ganajt is égetni itt-ott, hátha elviszi a pestist és megvesztegetést. Közben a széles Danubius partján lányok és asszonyok csatangolnak, vakmerően fittyet hányva a késő éjszaka veszedelmeinek – megfélekezve Barbara Ubrykról, a meztelen és elvadult és félőrült apácáról, aki pusztán mert levelezett egy fiatalemberrel, huszonegy évet töltött a krakkói karmelita kolostor egyik sötét cellájában. De van más értesülés is: Sieniawska úrnő szobájának falát kő helyett téglá alakúra faragott drága fával bélelik ki, melyekbe más-más mintázatú berakásokat illesztenek – kisujjnyi vastagon! És bizalmas vendégei számára is mindig rendelkezésre áll néhány *antal* (boroshordó). Hej, égi tutajosok, kenyeret adjatok, ha megtagadnátok, süllýesszen el átkunk! Addig se felejtjük azonban, hogy a vadon termő bogyókból hosszas főzéssel ki lehet csikarni valamilyen ízt, és csodásan be lehet lázasodni tőle. S attól még egy kifosztott színpad is fölparázslík. Ámde bennünket kevésbé érdekel, hogy mit szólnak majd azok, akiknek egyszer kezébe kerül az az írás, melyet kizárólag azért vetünk papírra, hogy érzékeltessük egy lappangó történet természetét, amelyről nincs tudomásunk. Hisz az ilyesmi úgyszínc kockázat nélkül. Hisz még az is lehet, hogy gyilkolni kell érte. Az első nyomjelre július 17-én, Illés napján bukkanunk, szakadatlan esőben. Jakab apostoltól tudjuk, hogy az Úr Illés kérésére lezárta, majd megnyitotta az egeket. Ezen felbátorodva – mint Gedeon, aki meg akarván erősödni hitében, előbb harmatot, majd szárazságot kért a gyapjúra, s mint Eleázár, aki jelek által kívánt megbizonyosodni – mi is könyörögni kezdünk az Úrhoz, hogy a maga dicsőségére és sok veszendő lélek üdvére állítsa el az esőt s ne rójon ránk naponta erőnkön felüli megpróbáltatást. A kérés olyannyira teljesül, hogy bár az ég teljesen borult, és körös-körül súlyos esőfelhők állnak lesben, mégis megmenekülünk s csupán néhány csepp nedvesíti a köpenyünket. Ennek ellenére megjövendölöm, hogy jó néhány bajt el kell még túrnunk, de épségben célhoz érünk, s ezt felelőtlen vigaszként mindjárt közlöm is az útítársaimmal és teremtményeimmel, megfeddve őket a korai türelmetlenségért. A városlakók közül különösen Gumisch úrral kerülünk jó barátságba, aki a hidnál lakik, valamint vejével, Johann Christian Müllerrel. *Csupán Dieterici magszter okoz csalódást* – aminek a

hátterében több nyilvános rejtély állhat, ennek még utána kell nézni. Felesége mindenesetre mordulva utasít el, amikor benyitunk: „Er lasst sich nicht bewegen” – mintha legalább is felöltöztetett hullát őrizgetne odabent a frissen vetett ágyban. Hollári, ilyesmi is megeshet könnyen, gondolni kell rá. Végül egy lengyel nemestől kérünk tanácsot, aki a királyi palotában vendégeskedik, és sikerül tőle megszerezni az elbocsátó engedélyt. A szószerkekről ugyanis most hirdetik ki, hogy Lengyelország egész határát lezárják s halálbüntetés terhe mellett megtiltják, hogy bárki is oda vagy visszautazhasson. (Lehet pestisre is gyanakodni.) Ugyanakkor itt kell megemlékezni a híres insterburgi sörről, melynek akkora a szesztartalma, hogy képes tüzet fogni, akárcsak az égetett vagy lepárolt szesz. Vilnáig viszont tizenöt rénus forint a fuvar. A rengeteg erdő neve Grünwald, öt mérföld szélességben terül el és keskeny ösvények szelik át. Jó pár száz paraszt bolyong benne csapatokva verődve, akiket a katonák mindenükből kifosztottak, s ha valaki útjukba akad, meggyilkolják. A zsidó vendégfogadója az erdő szélén áll, távol a többi háztól, ő azonban – nem gondolva a veszéllyel – megengedi, hogy hajadon lánya feltűnő öltözetben sétálgasson. A mély folyó felett híd ível át, s ezt szántszándékkal rossz állapotban tartják, hogy az átutazóktól minél több pénzt csikarhassanak ki a megjavításért. Itt is el lehet mondani, hogy Polski most, niemiecki post, wloskie nabożeństwo, wszystko to blazeństwo.* Netán a sétálgató hajadon is csak csalétek, hogy föltartóztassa a siető embereket. Ebből is kiviláglik a zsidóknak a keresztényekkel szembeni csalárdsága. Egyedül abban lehetünk csak bizonyosak, hogy ha lobognak is a máglyák és a levegő szalonnás az égett hús bűzétől, valahol a városfalakon belül, kényesen úgyis előlépked a mocskos függöny mögül a világhíres és sehol másutt nem látható angol kanca. Bókol a nézők előtt, megcsókolja a gazdáját, patája fölemelésével az egész órát jelzi, félkor a lábát hajlítja be, parancsra elviszi a postára a levelet és vissza is hozza, ha a török szultánhoz küldik, lábfájást színlel, sántikál, ha ostonnal próbálják útra kényszeríteni, földre veti magát, kilógatja a nyelvét, mintha nem is élne, az ábécét betéve tudja s a foga közé szorított pálcával mindig a megfelelő betűre mutat rá, de ugyanígy ért a kártyához is, a király előtt háromszor, a királynő előtt kétszer térdel le, paraszt láttán rögtön kirottyantja a hátsó kürtön a rossz levegőt, sőt, az igazi és hamis pénzt is meg tudja különböztetni, tud masírozni és jobbra-balra fordulni, mint egy katona, a nyakával elképesztő facsarásokra képes, hogy újra az urához könyörögje magát és megcsókolja, bár hasonló ügyességgel egy seggnyi kerek párnára is ráül, majd részegnek tetteve magát elsüt a szájával egy papírral puskaporral töltött pisztolyt s még véletlenül se sebesít meg senkit, csak a saját szája lesz füstös meg bűdös, és a talpalatnyi istállót hányja tele, az egyetlen zugot, ahol otthon van, ahol született és meg fog halni. Az elbűvölő mutatvány olyan tökéletesen sikerül, hogy az elragadtatott közönség a legkisebb nehézség nélkül ismerhet magára a kancában. Nem is csoda, hiszen ha Krisztus leszállt az emberek közé, feltehetően nekünk is le kell szállnunk az állatokhoz, mégha úgy tünne is, hogy elnézően ők szállnak le hozzánk. Ilyen előzmények után következik el a poltavai csata. Károly svéd királynak már kora reggel golyó hatol a talpába, és az ujjak közt megakad. A kirurgusok nyomban nekilátnak a seb megvizsgálásához. Az operáció két teljes órán át tart, a király azonban semmi jelét nem mutatja fájdalomnak, sőt, derűsen biztatja orvosait, hogy csak rajta,

* Lengyel híd, német böjt, olasz jámborság – mind csak bolondság.

vágjanak nyugodtan, nehogy utólag legyen panasz, amit majd nem bocsáthat meg, és kénytelen legyen pontot tenni az I-re. Utána hordágyra kötötteti magát és harcba vezeti svédjeit, összesen tizennyolcezeret, köztük olyan hősokeket, mint Rehnskjöld, aki felér Odüsszeusszal, Löwenhaupt Aisszal, Kreutz Nesztórral, Mayerfelt Agamemnónnal, Sparra Diamédésszel, Hamilton Palamédésszel, maga a király Ákhilleusszal. A cár sem rest, és *Mars!* kiáltással fordul messzehangzóan a katonáihoz. Csapatai két szárnyát félkörben széthúztatja és Le Maitre francia mérnök találománya jóvoltából száz olyan ágyút állíttat fel, melyeket nemcsak vasra illesztett bőrszíjakkal vontathat bárhová, de merőben új eljárással készült valamennyi s nem csupán golyókat, közönséges vasdarabokat is lödözhet velük. Mikor ötvenedszer teszi ezt, váratlanul sikerül letarolnia a király testőrcsapatát, a legedzettebb veteránokat. A lucskos síkságon fogságba kerül Piper gróf első miniszter, Olaf Hermelin államtitkár, Söderhjelm titkár, Rehnskjöld gróf, Hamilton, Stackelberg, Schlippenbach tábornokok, a legtöbb kisebb és nagyobb tiszt, sok lekipásztor, köztük az ékeszavú Nordberg, válogatott közlegények tömege s rengeteg kevésbé jeles rangú férfi, kik a csatatéren esnek el. Összesen körülbelül tizezren halnak meg és kerülnek fogságba. Egy jósnő megjövendöli a csapást; s mikor a csata után megkérdik tőle, hogy mit tart a saját halála felől, azt feleli, hogy a ház előterében áll, aki egy fejjel meg fogja rövidíteni őt. Megdicsérik, hogy ismét igazat mond, és bárdal lefejezik. Egyesség és egyetértés azonban a csata után sem jön létre, csupán az alábbi párbeszéd a cár és a király megbízottja között.

Fjodor atya: Az étkezés idejét nyugalomban kell tölteni, de ha már itt van Tisztelendő atyám, kérem, üljön le a jobbmra, foglaljon helyet az asztalnál és költse el velem böjtös ételemet.

Hermelin atya: Én ma koplalok.

Fjodor atya: Mi is böjtöt tartunk, mégis eszünk.

Hermelin atya: Az *én* böjtöm imákból áll, továbbá tartózkodásból mindennemű evéstől ivástól, hogy ezáltal is izzóbb áhitatra gyűljak.

Fjodor atya: Nálunk nem csupán *én*, hanem valamennyien böjtöt tartunk, akár négy héten át is.

Hermelin atya: A mi egyházunk is tart nyilvános böjtöt, de nem köti egyes napokhoz, szertartásokhoz, kiválasztott ételekhez.

Fjodor atya: Ti esténként sokat esztek-isztok, mi viszont kenyéren, halon, olajon és vízen böjtölünk s ezért a mi urunk Jézus mindannyiunknak megadja majd, hogy Isten jobbján ülhetünk egykor.

Hermelin atya: Mi nem azzal böjtölünk, hogy válogatunk az ételekben, sem azzal, hogy az emberek lelkiismeretére időnként rátesszük az egyház törvényeinek a béklyóját, hiszen ilyen parancs sehol sincs a Szentírásban, sőt, ellenkezőleg, Szent Pál határozottan elítéli, mint babonát. Ézsaiás tanúbizonysága szerint legnagyobb a lelki böjt, amikor az ember egyszersmind a bűnöktől is távol tartja magát. Akadnak ugyan gyülekezetünkben katonák, polgárok, akik olykor talán bőségesebben vacsoráznak, ráadásul éppen a nyilvános böjt napjain, és még papok is vannak szép számmal, akik nyilvánosan holtreszetre isszák magukat pálinkával, kupeckednek, esküdöznek, átkokat szórnak magukra és másokra – ez megtörténik bizony, de nem jó, hogy így történik. Csakhogy ezt mi nem tagadjuk le! Egyébként mi is erősen hisszük, hogy egyáltalán nem böjtölésünk vagy egyéb érdemünk miatt, hanem Krisztus Urunk felülmúlhatatlan érdeme által foglalunk majd helyet Krisztus Urunk minden hívőnek megígért jobbján.

Fjodor atya: Hogyhogy Krisztus jobbán?! Mi a mennyek országában, Atyánk házában, a Paradicsomban, sok-sok házban fogunk lakni, nem pedig Krisztus jobbán! Krisztus maga mondja nekünk: „Jöjjetek hozzám, Atyám áldottai, foglaljátok el a mennyek országát, mely öröktől fogva nektek készült. És ezt az országot meg is fogja nekünk adni, hiszen évenként négyszer böjtölünk, igazhitű egyházunk hét szentségét tiszteletben tartjuk, a Boldogságos Szűz Máriát és a szenteket hódolattal illetjük s hozzájuk fohászkodunk, eretnek könyveket nem olvasunk, eretnekeket nem hallgatunk meg. Pokolra-valók, oda menjenek!

Hermelin atya: A száztizedik zsoltár szerint csak Krisztus ül Isten jobbán. Szent Pál az „ülni” szót „uralkodni” jelentéssel magyarázza a korintusiaknak írt első levele tizenötödik fejezetében, „mindent betölteni”-vel az efézusiaknak írt levele negyedik fejezetében, „minden fejedelemség, hatalom és az összes teremtmény fölötti uralom”-mal az efézusiaknak írt levele első fejezetében. Az Isten jobbán való helyet foglalás pedig olyan méltóság, melybe a jámborok nem vétetnek föl, mivel az Istenatyával azonos méltóságot nem érhetnek el. A teológia továbbá a Szentírás alapján tanítja, hogy az „Isten országa, Atya háza és bennük lakások” kifejezéseket hogyan kell érteni. A teológia objektív célja az Isten, aki lényegében egy, személyében hármas, másrészt Krisztus Istenember és emberi természetű is. A teológia formális célja viszont az üdvözülés, az értelemé és akaraté, azonkívül az Isten megismeréséből és szeretetéből fakadó öröm abban a másik életben, amely országhoz és házhoz hasonlítottat ugyan, ámbátor nem evilági értelemben, és még kevésbé úgy, hogy ott majd nagy és sok lesz, amiből itt csakugyan kevés vagy.

Fjodor atya: Elég, elég, elég a magyarázatokból! ! ! Megvannak nekünk utolsóig a szent atyák magyarázatai, nincs szükségünk külön teológiákra, külön katekizmusokra! Még a legtanultabb teológusra sem! Elég, elég, ha mondom!

S fülét bedugja az ujjával. Csak mi szerencsétlenek, vándorok és krónikások nem tehetünk így, fáradhatatlanul tovább kell nyomoznunk, csörtetnünk, némiképp hasonlatosan az ugrándozó, táncoló bábukhoz, melyek képesek ugyan a játékkal mindenféle érzelmet, örömet, haragot kifejezni, durva esküvői komédiákba belekeveredni, táncot ropni, míg a halál emberfeletti figurája meg nem jelenik s le nem teríti valamelyik ész nélkül ugrándozó bábutársunkat, bennüket meg megrémiszt és szétugraszt, noha egyesek szerint valamennyiünket papírvékony függöny mögül irányítanak felülről, láthatatlan szálakon le-föl húzgálnak. Csakhogy ez se segít, ha tudjuk ezt, mert mivégre és mi haszonnal tudjuk, ha még azt sem vagyuk képesek átlátni, mi minek a következtetése, hogy *Dieterici magiszter úr tartózkodó magatartása háttérben végezetül is miféle rejtély állhat*; ki lehet az az ifjú, akit hiába fenyegetünk, mégse tudunk lerázni, hosszú mérőföldeken keresztül ragaszkodik hozzánk, süveg, csizma és kenyér nélkül bandukol mögöttünk, s azzal az ürüggyel, hogy Verbolovában nincs mit ennie, egészen Vilnág akar velünk tartani – de vajon igaz-e ez? Vagy éppen ő az a poltavai menekült siheder, aki hosszas kóborlás után Erdélyben találja magát, s először Arelt János beszercei polgárnál, Erdély nagyságos fejedelmének, Rákóczi Ferencnek belső tanácsosánál szolgál, majd a székelyek generálisát, gróf Mikes Mihály urat kíséri el lovon Zabolára, s utóbb a máramarosi Darvay Ferenc alispán úr lányát szökteti meg eltökélt szerelmes szenvedéllyel – hogy ő lehessen végül az óapánk?

Az igazság az, hogy az Isten rettenetes tömegben bocsátja ránk a legyeket.

Mérhetetlen felhőkben kavarnak, piszkuk házakat, erdőket borít el, ha tá bort verünk, ott törnek ránk, ha ki se mozdulunk, az otthonunkban kerítenek szállást, bozsogva bevonják a falakat, mennyezetet, kemencét, padlót, berendezést, s mire föleszmélünk, bajos volna akár egy ujjnyi szabad helyet is találnunk, aki meg beteg vagy erőtlen, kénytelen kendőkbe bugyolálni magát védelmül, és így nézheti bénultan, hogy a méhek módjára egymáshoz tapadó legyek fűrtjei hogyan töltenek ki minden lehető zugot, sűrű hurkákban csüngve le a tetőtől a padlóig, a repedésekbe is szorosan belepréselődve, mit a házba belépő maga is azonnal tapasztal, ha a legyek felhőin keresztül töri magát, és a nyüzsgő takaró úgy körbe fászlizza, hogy még a száját se nagyon nyithatja ki, mert azonnal köpködni kell a bezúduló csapatokat, s egyszerűen hiába is tömködünk be lyukat, hasadékat, hiába törünk hársfa ágat, hogy azzal próbáljuk feltartóztatni az inváziót, nem segít ez sem, más sem, hiábavaló az erőfeszítés, hiábavaló a kétségbeesett próbálkozás, hogy kint a fák alatt fogyasszuk el az ebédünket, a tálak, fazekak ott se menekedhetnek a halálra bosszantó rajoktól, azonnal ott rohamoznak ők is és rávetik magukat a léből előbukkanó kanalakra, besurrannak a szájba, fülbe, orrlyukba, a szemünk sarkába, rá a szempilánkra, vagy ha éppen a dolgát végezné valaki, a férfiúi vagy női szervére, az erőlködéstől kiduzzadó farlyukára tapadnak rá, másfelől ha esőre áll az idő, csak ennél nagyobb erővel zúdulnak a tornácra, ablakokra, ajtókra, ha pedig történetesen mézsört készítünk, még minden eddiginél is otrombább módon jelennek meg hihetetlen tömkelegben, reszelős dongással hullámszanak, s ha akarjuk, ha nem, a mézes vízzel az ő iszonyú ármádiájuk is az edényekbe ömlik, miközben rendületlenül bemásznak a födők alá is, s akkor már a félig főtt mézvíz is inkább mondható ezernyi különféle halálnemet halt légy temetőjének, mint mézsörnek, ám ez sem számít, mert hiába úszkálnak öklendeztetően a tálban, egy idő múlva rá se hederítünk, s minden rezzenet nélkül csúsznak le torkunkon, amikor bekanalazzuk őket. Kérdés, mit lehet tenni ilyen körülmények között. Vajon a derék és nyájas Trautwetter őrnagy módszerét kellene elfogadnunk (akinek a nevét jószerivel *meghitt vihar*nak is fordíthatnánk) – aki úgy csalja kelepcebe az áttekinthetetlen ármádiát, hogy némi mézsört öntözget az íróasztal közepére, s mikor a szárnyas vendégek csapatostól odasereglenek a szomszédokat oltani, löportartójából kivesz egy csöpp puskaport, beszórja egy papírdarabba, összesodorja, majd a két végén, ahová nem jut puska, meggyújtja s a legyek közé veti, pontosan oda, ahol a legjobban feketélnék... Vajon, ami egy ilyen tömeggyilkosság maradványainak eltakarítása után a színpadon marad, már csakugyan elnyeri a jogot, hogy remeklésné csillagképként helyezkedjen el a kitisztult firmamentumon, avagy valóban kibetűzhető írásként?

Majd' három évszázad múlva utazunk haza a Balatonról, autóval. Vihar előtti ég, kék, sárga. Hirtelen egy villámsújtott fa különül el a tájtól: roncs, leegyszerűsített, mozdulatlan. Sűrítetten forma és önmaga. Mint egy műalkotás. *Nem él.*

Történet

*Nehéz volt embertelenül a két fa,
az elnagyolt ácsolatú kereszt.
Kövek tették még nehezebb
járatúvá a hegyet.
A hőség alatt már önmagát itta a test.
Összekocódtak a szögek,
ahogy a földön vitte a hátán az eget.
Azt mondják, a kövek közé esett.
Körben a szájak ujjongtak, mint az ú-k.
Aztán: Miért hagytál el engemet?
Később föltámadt, de a legemberebb
ez maradt belőle, ez az út.*

Öregek

*Ezek a csámborgó emberek, négy gumikereken,
valami régiségeket keresnek a két öregben,
mondjuk, a padlásról a korsót, vagy a guzsalyt,
de ők már nem tudják adni csak magukat,
állongva együtt a pitvarajtó-küszöbön.
Nézem az idő-dúlta ereszt, arcukat;
a szemöldöktában faragás-rajz: 1800, édes istenem,
fölköttek zeng a számjegy, mint az élő Szózat a tengeren.
Egy vasfazékban medvetalp-kaktusz lépi fölfele az időt. Szaván fogok,
míg körbetűnődöm az udvart, a fejemben minden mondatot.*

Egy szekrény előtt

*A szekrényből kidőltek a ruhák,
ő bevallotta, hogy már nem szeret.
Mihez kezdek az életemmel?
Jön a nyár, és?
Leborultam a földre,
rám hullt egy lepedő,
így jó lesz, így jól van.*

Felhők

*Vattatömkeleg – ezüsthánya –
a felhők! Odanézz! – Jó, jó,
azt mondja, de micsoda kosz mindenütt,
undorító. – Az üveges verandán
valaki ült, látogatók
ténteregtek a nap roncsai közt.
Vendég voltam-e itt vagy házigazda?
Minden pereg szét. De a fákon
odafagyott hókristálygömbök,
és a felhők, a háttérben ahogy*

Kutyára dér

*A víz alatt, ott jó élet folyik.
Magunkra húzzuk, mint egy takarót,
csak nem szabad, hogy bármink is kilógjon.
Valakit mégis mindig észrevesznek,
de elsimul. Fönn éhinség, mi meg
eszünk-iszunk. Am nő a féktelenség;
a vízapplan, hiába rángatom,
elcsúszik. Már a habok tetején
ott siklik a megtorlás hírnöke.
Aztán a terror, öldöklő hadak.
Szárzaföld, a rideg tények világa.
Ijedelembe dermedt kistiúk
a kaszabolás kellős közepén.*

Velük vagy nélkülük

*Még füstben látom a világot, de születőben, mi volt s lehet,
 az első látás kegyelme kísér, magas felhőt vízi árnyék,
 érkezik a Napból vagy szurkos éjszakába vész,
 hogy virradatkor vörös írással, szelet ígérő hegy alól kezdje előlről
 önmagát jelentő jelenéseit,
 de nélkülem, ellenemre és velem hamuvá omolt hármaskörben,
 amikor egy friss-fekete vasalású homoktutó után soha nem ül le az út pora
 szövetlen zászló selyme engem hirdetett,
 sárarannyal felhőzött, sörénylett hosszan a nyári ünnep,
 kerék és patkó nem érhetette a földet,
 s úszott fenn az ölyvek sziklája,
 fehéren,
 mögötte az eltakart völgyek fenyői közt kerek udvarokba húzódott,
 kékségbe vegyült a sötétség,
 kutak vizéhez láncolt veder csörgése, fényesre törült kanálé
 éhes merítéshez,
 ki tudja tisztább rendben látni letett szerszámok helyét,
 tornác kicsi, hirtelen lángját, ahogy dohányhoz ér,
 s visszább vagy előrébb a história szerint,
 a cselekvés soha nem befejezett,
 a repülőakna dőlési szögét, tüskés szilánkjai még nem hulltak volt le,
 lebegnek csak várakozva, épp eleredt sárgafényű zápor,
 nem tudhatni, megmaradok, égett szén-emberré válok-e –*

velük vagy nélkülük.

BISZTRAY ADÁM november 5-én tölti be 50. évét. Születésnapja alkalmából szeretettel köszöntjük munkatársunkat.

Téli bárány

Mess egy nyáreleji nap elsötétített kis szobájában fölébredt, hogy mindjárt vért ökrend. Ökrendett is, arra se volt ideje, hogy fejét a párnáról föl-emelje. A városi tudógondozóból már csupán a holmijáért engedték haza. A néni, akinél lakott, mindent hamar összekészített neki, közben sírdogált. Még délelőtt bevitték mentővel a megyeszékhelyre. Napokig nem volt szabad fölkelnie, eleinte még vécére is csak az ágyában mehetett. Mess mindig pirulva s csak végső szükségben kérte a nővért. Szerdán bejött hozzá, első látogatónak, a szerkesztő. Honnan tudta, hogy itt fekszik, nem derült ki. Cserépben virágot hozott, olyat, amelyet András eddig sose látott. – A szerkesztőség küldi – mondta. – Drága virág, utolsó forintjainkat adtuk össze. – András megpróbált mosolyogni. Mivel nem kérdezte meg, miféle virág, a szerkesztő magától mondta: – Rózsaszínű hortenzia. Gyógyuló költőknek való szemfrissítő. – A szerkesztő látta, hogy András elanyátlanodott, úgy érezte, most ügyefogyottan inkább viccelődni jobb. Mess hamar fölépült annyira, hogy kiülhetett az erkélyre, járkálhatott a klinika kertjében. – Semmi okod, hogy arra gondolj, valaki megint akadályozza az életedet – mondta neki feddőleg a szerkesztő. – Amit te az elmúlt két-három évben elértél, mégse akármilyen. Megtanultál használható dolgokat írni. Kikerültél abból a szörnyű világvégeből, ahonnan valóban muszáj volt elhozni téged. Elkezdted tanulni. Mindenki elfogad. Azt se mondhatod, hogy nem könnyen sikerült. – András most is hálás volt ezekért a szavakért. Itt a kórházban, ahol a nap nagyobb részét egyedül fekvé töltötte, s a nagy kimerültség után a lélektelen éjszakai alvások helyett sokszor inkább töprengett a sötétben, életének ezeken a fordulatain maga is csodálkozott, szinte valószínűtlennek tartotta őket. Többször álmódott, hogy ismeretlenek rámutatnak s valamit mondanak, őt meg visszaviszik valami helyre, ami már se a gazdaság, se odahaza a hegy. Utána napokig szorongott, s még kevesebbet beszélt. A nyár végét, az ősz elejét már szinte járóbetegként töltötte a klinikán, a főorvos engedélyével bármikor ki-mehetett a városba. Két hétvégén az anyjához is hazaengedték. Anyja örült, milyen jól néz ki. – Tudod, én itt mindenkinek azt hazudom, hogy téged be-helyeztek a megyeszékhelyre, s most ott dolgozol. Látják az újságban a neve-det s el is hiszik. Itt senki se tudja, te hol vagy. – A főorvos még azt is megen-gedte Messnek, hogy a laboratóriumban dolgozzon, csak csöndkúra közben meg késő este ne verje az írógépet, mondta. A kávéházba szeptemberben visszaszaszkodtak azok, akikkel szeretett együtt üldögelni. Épp megjelent Pesten egy elbeszélése, téli pusztán játszódott. Volt, aki jónak találta, vagyis nem rossz, mondták, volt, aki úgy vélte, megint túl sok benne a leírás. Mess, aki ilyen alkalmakkal még annyira nem tudta elszánni magát, hogy beszéljen, hallgatott.

A Mátrába, a szanatóriumba Mess ősszel már nem jutott föl. A klinikát is önkényesen hagyta el, akár néhány többi, majdnem gyógyult beteg. Csak november negyediké után ment vissza, s kapta meg a főorvostól a kórházi zá-

rőjelentést. Az első két-három nap a klinikából járt ki a városba. Amikor a belvárosban késő délután összegyűlt a tömeg, ő is ott állt a tér sarkán s hallgatta a beszédeket. Azok között, akik egymás kezét fogva félkört alkottak a városháza előtt, több ismerős arcot látott. Késő este az egyik újságíró szólította meg, együtt kerülgették a fal mentén a tömeget. – Neked nem kellene visszamenned a Klinikába? – kérdezte az újságíró. – Beengednek még oda téged? – Mess a vállát vont. – Gyere, menjünk el a laphoz – mondta az újságíró. – Nézzük meg, mi van ott. – A lapnál már az előszobában az egyik újságíró nő rájuk szólt. – Hoztatok valamit? Ti csak lötyögtök összevissza, amikor az ország sorsáról van szó? – Mess belepirult, hogy itt őt is letegezze ez a szép nő. Bent telefonáltak, diktáltak. A főszerkesztő az egyik sarokba húzódva, szó nélkül nézte a forgatagot. – Majd te is hozzánk jössz, pajtás – szólt oda egy fiatal újságíró, amikor meglátta Mess-t. – Kellenek új arcok, ha független magyar újságírás lesz. – Tizenegy előtt megszólalt az egyik telefon. Aki fölvette, csöndben hallgatta. Többször válaszolt volna, úgy nyitotta ki a száját, de aztán csak annyit mondott, igenis. Letette, mondott egy nevet, aki Messnek nem volt ismerős. – Azt mondta, tizenegyől kijárási tilalom. Ő onnan látja, hogy minden ablakunk világos. Barátilag figyelmeztet. Nem hallottuk-e a helyi rádiót? Akit tizenegy után az utcán találnak... – Az újságíró megfogta Mess karját. Már majdnem kiérték a rosszul világított utcából a térre, váratlanul legalább nyolcan fordultak be szélteben. Kapu alá tűnni késő volt. – Álljanak meg, ne mozduljanak. – Az újságíró a falhoz lapult, Mess szorosan mellé. Nem moccantak, amíg a járőr oda nem ért. Az újságíró előkotorta igazolványát. A járőr parancsnoka szerencsére fölismerte az újságírót. – Maga kicsoda? – rivallt rá Messre. Mess a személyi igazolványát kereste. – Kollegám – mondta az újságíró. A járőrparancsnok elhitte. – Úgy menjenek tovább – mondta –, hogy egy másik járőr el ne kapja magukat. Ma nem kezkeskedünk semmiért. – A téren is a fal mentén óvakodtak tovább. Az újságíró bevitte Mess-t a szállodába. Maga a szálloda igazgatója állt a portán. – De nálam nincsen annyi pénz – hebegte Mess. – Ugyan kérem, szerkesztő urak, ilyen időben – mondta halkan az igazgató. Odaadta neki a kulcsot, s elkísérte a lépcső aljáig. – Nem akar maga is inkább ittmaradni – szólt az újságíró után. Az intett s kilépett a forgóajtón.

Mess másnap délelőtt kiment a szállodából, le akart menni az élelmiszerboltba, hogy valami ennivalót vegyen magának. Az áruház előtt géppisztolyos katonák jöttek szembe. Mess lelépett a járdáról, hogy megkerülje őket. Látta, a katonák abban a pillanatban fölkapják a fejüket, s az egyik fölfelé sorozatot ad le a túloldali házra. Mess, akár a többi járókelő, rémülten az áruház falához húzódott. Fölnéztek a szembeni házra. A falon a nyitott ablak körül még porzott a belövés nyoma. A két katona bekanyarodott a térre, Mess is tovább ment. Befordult a következő szűk mellékutcába, s kerülővel kiment a pályaudvarra. Odaállt a pénztár elé. A pénztárosnő mindenkinek azt mondta, előbb nézze meg, van-e vonat. – Megnéztem, van – mondta Mess, amikor sorra került. A pénztárosnő vállat vont. – Ahogy gondolja – adta ki a jegyet. – Nekem mindegy.

Mess sötétedés után szállt le a vonatról. A sorompónál két fegyveres állt. Az egyik Pauli volt. – Hű, öcsikém, mennyit gondoltam rád – ölelte Pauli András nyakát. – Siess haza, anyánk már kétségbe van esve miattad. – András igyekezett otthon beszámolni, mit látott, mi történt. – Itt vagyok egyedül, nem tudok meg semmit – panaszkodott az anyja. – Tegnap már katonák

mentek itt keresztül, mint a frontkor. Kettő bejött, úgy félttem, hogy észreve-
szik, magam vagyok. – András nézte Larencet, mennyire megnyúlt. Larenc
nem sokat kérdezett, tudta magától, hogyan lássa el az állatokat, mit tegyen
reggel, délután a ház körül. Napközben néha eltűnt, aztán egyszer csak me-
gint itt volt. András előkereste el nem használt füzetait, s elkezdett csöndben
írni. Mivel a szobában sötét volt, az ablakhoz ült. – Nem látod, nem jön vé-
letlenül Pauli? Nem jön senki az úton? – Anyja kérdezte ezt időnként. Mess-
rázta a fejét. A kinti világosság gyérült. – Föl se nézel – zsémbelt a mama –,
hogyan látod akkor, hogy jön-e vagy se?

Pauli nem jött. Andrásnak időnként az anyjára esett a szeme. Nézte, ho-
gyan mozog, jár, pillant, ringatja önkéntelenül, mint régen, magát. Anyja is
észrevette András kísérelő tekintetét. – Van valami rajtam? – kérdezte zavar-
tan. – Mit nézel egyre? – András mosolygott s rázta a fejét. Fölidézte a délu-
tánt, hogy megpróbálja leírni, amikor váratlanul megjelenik itt, a városból
jön, anyja egyedül tett-vett, s leülnek a ház elé. Csak úgy gyöpre ülnek, any-
ján a meglepetéstől, hogy ő megérkezett, olyan kedvesség hatalmasodik el,
olyan nyílt szeretettel néz rá, hogy ettől ő jön zavarba. Megpróbálta monda-
ni magában a beszélgetést, az anyja szavait. Apja halála utáni kora nyár ez,
ő két hete került a gazdaságból arra a járási székhelyre, s mint friss népmű-
velőt mindjárt ide, ebbe a járásba küldték három napos tanácskozássra. A töb-
biek átmentek a Duna túloldalára, a Szigetre, ő meg gyalog csak úgy haza-
sietett. Estére vissza kell mennie a városba. Mondják, megint benne voltál az
újságban, mondja az anyja. Én nem láttam, mondják. A kakukkok már ját-
szadoznak, tehát kései a délután. Ő bólint, annyit mond, igen, benne volt.
Kérdezik ám tőlem, hogyan van ez, mondja az anyja. Se nem tanultál, se
pártfogód, hogyan kerülsz mégis így bele? Biztosan nagy pártember vagy,
olyasmi, mondják. Ő a fejét rázta, nem párttag. Mi az az olyasmi? Tudod, én
nem értek ehhez, mondja az anyja. Mihez értek én? Ne haragudj, én azt se ol-
vasom el, ami tőled vagy rólad az újságban van. Úgyse érteném. Én mindenre
csak azt mondok, biztosan úgy kell lennie, ha a fiam úgy csinálja. Neki söté-
tedés előtt vissza kell mennie. Látod, folytatja az anyja, mindig veszekedtem,
hogy el ne veszítselek benneteket. Most ittmaradtam magamra, mondja sze-
liden. Ő búcsúzva megsimogatja anyja arcát. Bízson, mondja, a bátyám au-
gusztusban lesz, akkor már ő is itt lesz. S én is majd többet jövök.

Sötétedés után megérkezett Pauli. Levetkőzött, bűdös viharkabátját kiha-
jította a présházba. Fáradt volt, ingerült. – Látom, van kedved firkálni – né-
zett az ablakpárkányon heverő füzetre. – Meggyógyultál, elengedtek? – And-
rás észrevette, egyáltalán nem olyan, mint a sorompónál volt. – Nem egészen
– válaszolt neki. Szívesen beszélgetett volna bátyjával, de Pauli valóban szin-
te viczorogva harapott ketté minden szót. Evett, mosdott, lefeküdt. Pauli más-
nap reggel nem kelt, mint máskor, idejében. – Mi az, megszűnt a bútorgyár?
– kérdezte az anyja. – Meg – morgott rá Pauli s fejére húzta a dunát. –
Meg, az egész kurva élet – vakkantott föl a dunna alól. Ebéd után egyszer
csak káromkodva kifakadt. – Az Isten verje meg ezt a rohadt világot – or-
dított dühödten –, egy koszos rádió, annyi sincs ezen a hegyen. – András nem
szólt, anyjuk se, ő inkább Larenc miatt aggódott, reggel óta nem látták. Pauli
másnap korán rendes munkába induláskor biciklire ült s elment. Most már
Andrásnak is hiányoztak a hírek. Nem nyúlt két napig a füzetéhez, fát vágott,
ténfergett, várta Paulit. Pauli este nem jött. Larenc jelentkezett, majd ő meg-
keresi. – Adok én neked – fakadt ki az anyjuk –, egyszer úgyis te veszel el

elsőnek. – Pauli délelőtt jött haza. – Pesten lőnek – mondta. András két nap múlva pakolni kezdett. – Mit gondolsz, van vonat? – kérdezte Paulitól. – Mit tudom én – dünnyögte Pauli. – Ha nincs, jövő-menő teherautó mindig van. – András az anyjára nézett. – Nekem most már muszáj jelentkeznem a kórházban. Vagy a helyemen.

Mess a klinikáról egyenesen a pályaudvarra ment. Minden sarkon igazoltattak, de volt vonata ki a járási székhelyre. A tüdőgondozóban az orvos rábizta, mit akar. Még hazamenne betegszabadságra vagy munkába áll. – Úgy érzi, hogy még feküdnie kellene? – nézett rá kérdőn az orvos. – Ha nem, kiírom, úgyse strapálja magát egyelőre ebben az országban senki. – Karácsony tájáig valóban inkább üldögéltek az irodákban. Andrásnak mindig azt mondta a főnöke, ha gondolja, nyugodtan menjen, feküdjön. Időnként bement a megyeszékhelyre körülnézni. A szerkesztőt begyűjtötték, nem volt nagy kedve a kávéházba menni. Haza az anyjához csak egyszer utazott. Pauli a városban, a bútorgyárban dolgozott, ahol azelőtt. Larenc egy nap eltűnt, éjszaka átment barátaival a határon. Larencéket a túloldalon teherautóval virradatkor elvitték Pélmónostorig, onnan következő este visszahozták őket a határra. Negyednap este került haza a megyeszékhelyről. Larenc szája tüstént sírásra görbült, amikor beállított. Muszáj volt elmondania, hol járt. Anyjuk már elkezdte vigasztalni, jól van, most már hagyja abba a sírást. De akkor Pauli visszajött kintről a katonai derékszíjával s legalább tíz percig úgy verte Larencet, hogy az hangosan jajveszékelt. Anyjuk nem mert beleavatkozni, egész testében reszketve fogódzott az asztalba. – Hagyd abba, fiam, hagyd már abba – kérlelte rémülten Paulit. De az addig ütötte az öccsét, amíg bele nem fáradt. Leült az asztalhoz, csikorgó foggal nézte a sarokban kuporgó, merő vér Larencet. S egyszer csak rácsapta fejét az asztalra. Pauli sokáig így maradt, utána fölállt s kiment a hidegre.

Karácsonykor András odahaza az anyjától megtudta, hogy keresztanyjuk fia, András, aki papnak készült, szintén elment. A nagybátyjától írt nemrég, Nyugat-Németországban van.

Már harmadik hete voltak úton, most épp hármásban ültek, a tolmácsot sikerült Berlinben hagyniuk, helyi kísérőjük meg már elment. Mess bejelentette társainak, hogy másnap reggel vonatra ül s kimegy ide az egyik kisvárosba. – Egyedül? – kérdezték szinte elképedve. – Van itt kisváros? – Messnek muszáj volt hajthatatlannak lennie, még magyarázkodásba is gabalyodott. Igaz, nem szólt erről, amikor megbeszélték, ez a vasárnap lesz a nap, megmakacsolják magukat, mindent megtagadnak, legföljebb magukban lézengenek s kipihenik a vendéglátókat. Ezek ketten itt bámultak Messre, hogy neki nem messze innen gyerekkori barátja volna. Beletörődtek, fanyalogva, ha most nem vonatozik ki, később már nem lesz alkalma. Mess még reggel a vonaton is röstellkedett, de aztán félúton csöndes öröm fogta el, hogy viszontlátja Ádámot. A városkában könnyen megtalálta az aprócska teret, ahonnan Kleiszték utcája nyílt. Kleiszt néni épp akkor ment át lassan a téren, amikor András fölbukkant. Nézte Andrást, letette a kosarait, reszketve kezét fogott vele, aztán hirtelen elsírta magát s András nyakába borult. – Ha jót akarnék – mondta a sírás után –, azt kellene neked mondanom, fordulj vissza. De ha megtudja, hogy itt vagy, ha most véletlenül néz bennünket az ablakból, s te nem jössz föl, még sokkal, sokkal rosszabb. – András értetlenül hallgatta. – Te nem tudod, az Ádám milyen beteg? – Nem mondták meg neked otthon? – András rázta a fejét. Hónapok óta őrizte Kleiszték címét a pénztárcájában,

Ádám nagynénjétől kapta otthon, hogy egyszer írjon. – Nem mondta. – Nem. Mi baja Ádámnak? – kérdezte már az ajtóban. Kleiszt néni fölnézett a kis ház emeleti ablakaira. – Nagyon beteg. Az idegei – fogta szinte suttogóra a hangját. – Volt már... – Nem fejezte be a mondatot, benyitotta közben az ajtót. Az ajtó mögött a lépcsőn Ádám állt. András meglepődött, Ádám milyen magas, milyen hajlott, sovány. Feje hóka, szája körül kesernyés kis mosoly. András nem tudta, mit szóljon. Nyújtotta a kezét. Ádám az övét épp a mellén összekulcsolva tartotta. – Gyere csak – mondta Ádám s előrement, be a szobába. – Emlékszel, ilyen kése mindig csak egynek volt. Emlékszel? Most nekem is van. – András nem emlékezett, kinek lett volna ilyen kése, nézte, illet ő sose látott. A másik szobából kilépett Ádám nagyanyja. Töpörödött, otthoni viseletben, teljesen feketén. – Apám meghalt – magyarázta egyre jobban hadarva, akadozva Ádám, mihelyt meglátta a nagyanyját. – Tudom, még otthon – mondta volna András, de Ádám nem figyelt rá. – Nagyapám is meghalt, csak ők keften vannak. És most kesztyűszabász vagyok, irányítom a családot. – Ádám arca egyszer csak földerül. – Van finom ribizliborom, akarsz? Kínáljuk meg a vendéget. – Poharakat vett elő a szekrényből. – Ádám, tudod, hogy neked nem szabad – mondta Kleiszt néni. – Ha vendég van, szabad – nézett csodálkozva Ádám. – Az intézetben is megengedték. – Kleiszt néni kétségbeesetten intett Andrásnak, ne fogadja el a ribizlibort. – Nekem nem szabad innom, Ádám, köszönöm – nyögte ki András. Ádám kezdte visszapakolni a poharakat. – Mért nem? Beteg vagy? – kérdezte. – Ilyen fiatalon? – Ádám nemsokára rosszul lett. Előbb csak a karjával nem tudott mit csinálni, majd egyre rikácsolóbb lett a hangja, szájára váratlanul kiült a hab. Végigzuhan a padlón. – András, nagyon szépen kérek, menj el – suttogta Kleiszt néni azután, hogy nagy nehezen beadta Ádámnak a nyugtatót. Az öregasszony igyekezett Ádám karját keservesen lefogni a padlóra. Kleiszt néni lekísérte Andrást az ajtó elé. – Szép ház, tudom, hogy a maguké – mondta zavartan András. – Mindent itthagynánk ezeknek, csak engednének haza – mondta szomorúan Kleiszt néni. – Ezt a gyereket is az idegenség tette így tönkre – sírta el magát s bement.

Úristen, hajtogatta magában visszafelé András, mit láttam. Két hónapja, hogy egy írását elolvasták, első remeked, mondta, aki utolsónak visszanyújtotta, ez már novella. András nem tudta titkolni, mennyire örül, mennyire fontos neki. A történet alakjait épp Kleiszték székelyeiről mintázta, s szép tisztának látta az egészet, az öreg, hajlott Nagy Jeromosné jajveszékelt benne még, amikor a siratóasszonyok már elmentek, a teljesen világos utcai szobában, ahol Nagy Jeromos kiterítve feküdt. S a nyári gyér holdfényben a fiatal tanár ott kuporgott az utca túloldalán egy ház tövében s hallhatta. Nagy Jeromosné szinte kántált, nem siratózott, hajlongott, fejét a tanár hol egyik nyitott ablakban látta fölbukkanni, hol a másikban. S minden folsorolását a fiatal férfi döbbenetére azzal végezte, cifrázva, elcsukló dallammal, „s nyugszol-e vaj idegen földben”? A fiatal tanár a túloldalon majdnem vele zokog az öregasszonnyal, a mindig visszatérő befejezést nem érti, úgy jött ide, talán tudja, ebben a házban Nagy Jeromosék előtt valaki másnak kellett laknia, s Nagy Jeromosék rég kényszerültek ide valahonnan.

András mégse ment haza, s következő hét közepén újabb levelet kapott Paulitól. Belül a megszólítás fölé csupa nagybetűvel az volt írva, SÜRGŐS, s három fölkiáltójel. „Nagyon vártunk szombaton, írta Pauli, remélem, nem sértődöttél meg. Ha most jössz, ne a hegyre menj ki, itt leszünk bent a felesé-

gemnél, a te sógornődnél. Könnyen idetalálsz, Meinradéktól lefelé ötödik ház.” András nem vonattal ment, hanem busszal, leszállt a város előtt egy faluval, s gyalog fölballagott az őszi száraz völgyön, így épp az alsó végén ért be a nagyobb faluba. Mindjárt ott is állt a ház előtt. Az úton Kleiszt Ádámékon gondolkodott, azon, Irént ott senki egy szóval se emlegette, nem kérdezték meg Andrástól, látta-e, tudja-e hogy férjhez ment egy rendőrhöz – mindegy ott nem jutott idő. András tudott hazulról mindent, azt is, hogy Irénnek közben két gyereke lett. Elhatározta, itthon mindarról, amit látott, nem szól. Megállt a ház előtt, kívül a kapun, s nézett befelé. A sógornő fönt volt az udvar végében, kinézett. – Na, gyere csak – szólt kedvesen –, én megismerlek ám. – A hangra a mama is kijött. Pauli a városban volt, a gyárban, csak délután ért haza. András nem kérdezte meg, mért volt olyan sürgős Paulinak megnősülni, nézte a sógornőt, szép, mosolygós, karcsú, kedves, nem sokkal fiatalabb Paulinál. Paulinak egyre csügg rajta a tekintete. – Szóval – mondta a mama –, most majd ide beköltözünk, fiam. Nekem szokatlan lesz, én fiatal lány koromban laktam utoljára faluban, amíg az a szép bajszú özvegyember, az apátok el nem jött értem. Ne is haragudj, kislányom – mondta a mama a menyének –, amíg az idő kicsit tart, én inkább odakint leszek majd, mint idebent nálad. – Pauli este egyszer csak megszólalt s azt mondta: – Ne haragudj, öcsém, hogy nem vártunk meg, de ez az esküvő már csak így jött. Ilyen gyorsan. Elmentünk a paphoz, előtte a tanácshoz, anyánk itthon főzött. Itt voltak a keresztszülők, a mi keresztapánk helyett a fölvidéki Feri. Larencet se hívtuk. – Larenc szeptember óta Tokajban volt, egyéves iskolán, a mama büszkesége. Ha visszajön, mondta most is, nem a kis városszéli boltban folytatja, hanem bekerül a Centrumba a szövetosztályra. – A Mari szülei nem élnek – folytatta Pauli, mihelyt szóhoz jutott –, anyja egy éve halt meg, apja a háborúban. Testvére sincs, senkije. – András bólintott, kedvtelve nézte őket, örült, hogy így együtt ilyenek, de érzett ebben valami szomorúságot is. A sógornő vasárnap főzött, csak üljön le, maga csak üljön le, mondta mindig a mamának, ahányszor az hozzányúlt volna valamihez. A mamán látszott, szeretne ő is tenni-venni, nem köténytbe ejtett kézzel tétlenkedni. Egyet sose szeretett főzni a mama odahaza a hegyen, becsinált csibehúst. A sógornő most azt főzött. Finomat, lágyat, nagy foszlós kelttésztákat lábasban a léhez. Ették szótlanul, persze dicsérték.

András hétfőn is otthon maradt még. Reggel félálmában hallotta, hogy anyja búcsúzik, indul ki a hegyre. Kilenc után kelt, megreggelizett, aztán fölment a kertbe. A vékony dér már olvadt, a táj mintha annál nyirkosabb lett volna a fényben, csüggedt, nem lebegett. András bábmészködött a dombélről. Váratlan gondolattal elindult lefelé. A sógornő odalent épp akkor lépett ki a házból az udvarra. András megállt, lekiáltott neki. – Sógorasszony, én elme- gyek. A sógornő fölnezt. – Hova mész? – kiáltott vissza. – Mess anyánk után, a hegyre. – A sógornő integetett, jól van, András visszaintegetett. Átkelt a dombon, elment a falu fölött, az elburjánzott szerb temetőn át. Már látta a szőlőhegyet, lent a völgyet. Az Ignác-malom úgy-ahogy megvolt, a másik kettőnek csak dűledék nyoma. A kisebb falu szemben a maga szélárnyában, fönt a cserfa magában, szigorúan. András szinte loholva ment föl a prés- házig.

Anyja nem volt sehol. András bekémlelt a rácsos, nyitva hagyott ablakon, látta az ágyra terítve a felsőszoknyát, a kötenyt, a kendőt. Körülnézett, a kulcs se volt a szokott helyén. Talán elment valahova közel, nem számíthatott rá,

hogy ő jön. András a présház elé ment, szemlélődött. Egyszer csak úgy tűnt neki, hogy a már dércsípte, gyöpös, levélaváros porondon mintha sötétebb volna a föld keresztben, ott, ahol régen a rönk hevert. Ezt sose vette észre. Közelebb ment, a föld valóban sötétebb volt. András álldogált kicsit, aztán megfordult, az ablak felé nézett. Az ablakok alsó szögénél jókora vakolatrész lemállott. Eszébe jutott, hogyan játszottak itt egy délután, amikor Szávó a nyájával erre járt. Szávónál hatalmas szájmuzsika volt, s meglepték szegény Paulit. Aztán táncoltak, anyjuk is. Ők ketten Meinrad Péterrel inkább csak Szávót utánozták, akin a bő, birkaszagú bársonynadrág irombán suhogott. András állt, hirtelen úgy érezte, mint a lába kicsit roggyanna. Szűk városi nadrágja megpróbálna lötyögni rajta. Kezdett billegni jobbra, kicsit balra. Bolond vagyok, ha meglát valaki, gondolta. De a lábában csak benne maradt a kis billegés, megkísérelte újra. Meghallotta a háta mögül anyánk éneklő hangját. Előbb csak nevetett, aztán csatlakozott. Valahol a csípője tájékán szinte kitapogatta volna a kis Pauli vállát, hogy átkarolhassa ebben a mozduatlan táncban. Hájde, biztatta magát, hájde. Lába körül a gyöp mintha feketébb körü lett volna, mint odakint, tágasan. „Blumen pflücken, Kränzchen binden, rote Rosen, Vergissnichtmein“, hallotta maga mögött anyánk hangját. András lassan megfordult. Egyszer csak meglátta anyját, fönt állt a Meinradék présháza felől lejtő ösvény elején. Rémületet érzett, mit mond majd, ha leér ide. – Na mi az, csak nem búcsúzni jöttél ki? – kérdezte az anyja, amikor leért. A présház kulcsát ott szorította a kezében. – Csak holnap mennék – rázta a fejét bátortalanul András. – Vagy holnapután. – Anyja ránézett. – Attól még búcsúzhatol, látod – mondta –, én mindennap búcsúzik. – András nem merte átölelni az anyját, ahogyan Pauli nyilván megtette volna. Anyja kinyitotta a présházat. – Ha indulsz, hazavihetnél egy hátravalót innen a faluba – szólalt meg hirtelen fázósan. – De majd én viszem, ha bemegyek. Nem szégyenítlek meg ilyen cipeléssel. – Belépett a présházba, András hallotta, hogy becsukja az ablakot. Lehajtott fejjel állt, várta, hogy anyja visszajöjjön a présház elé, s megmondhassa neki, visz ő mindent, nincsen ő semmivel meg-szégyenítve. De a mama nem jött. Neki kellett elindulnia, hogy megnézzze, mit csinál ennyi ideig odabent.

VÉGE

Feliratok

Anyám emlékének

*Húst, húst, add a húst.
Repeszek, szócserépek.
Töredéknyi anyagok közt
bukdácsolunk, alkalmazkodunk:
de az ágy, az a földagadt láb meg az evés
mindkettőnket elakaszt, megmerevit,
burkot, kérget, érfalat repesztő fájdalom
közepette felejték.*

(1984. március 24.)

*

*Tehát még mindig nem képletbe zárva.
Mit neked a halál sokféle pecsétje, kerete,
visszanéző kegyelme.
Mit neked ez a gyógyulás, mit érdekel,
hogy a tudatokban végre elrendeződhetsz.
Csak azért is ideveted magad elé, síkbeli képből
teret hasítasz magadnak, leültetsz agóniád terében,
s immár vakon bízva bennem,
merev kézzel, mindenre elszánt, csupasz felsőtesttel
újrakezzed.*

*

*Most rájöttem egy ínra, vagy
épp a fejbiccentő izomra, s már a nyak
biztosabb, sugárzás indulhat el,
ki-kifényesedve már lüktethet a fej.*

*

Tüzes zuhatagok alól szólalnál dolgaimról
 Kampóvá görcsösült testtel néznél felém
 Szüntelen torzuló sikoltás füledben míg figyelnél reám
 S a gyűrött átmenetbe veszve igazítanád el lépteimet

*

Az idő elforgó kölapjai
 az egyiken te állsz fekszel vagy préselődsz
 az egyik réteg lustán elhord a tekintetemtől
 újdonságú erdőt forgat a színre itt a másik
 Tehetetlen a megfeszült ajak e geológia ellen
 ott kövesülsz hiánytalan máris valami őskorba rajzolódasz
 E pillanatban még itt az előtérben ágálok érted
 a fókuszban küzdök még a síkokkal a sima keringéssel
 Még e pillanatban lüktet két szem érted
 s egy nézőpont görcsös pólusa rántana vissza
 De belémreked a hangom néma az idő is
 súrlódás nélkül csúsznak a síkok terjed a zajlás
 jeltelenül csöndben cserélődnek a táblák

1. IV. 24.
 2. 15. 19

Szárnyas cipők

Két lándzsa egymásnak támasztva befelé fordítva klasszikus történetben kalapot emel alatta mezítelen elefántcsont gondolat kerek jégmező sárga fényben megragadhatatlan erővonalak de talán kimondható ez a szekrényfal a jtáját vesztett polcos cipőkamra annyi éven át hullt kamránkba polcaira eső hólé annyi út a talpak alatt az esőben az esőben az esőben... odajutni odakapni odarendelni odarepülni a szívben eltűnt gondolathoz érni elefántcsontszilánkkal egy viaszbabon szemet száját az élettelen tárgyra felrajzolni egy cipőt egy szárnyát mivel nem volt ajtaja a cipősszekrényre vörös selymet tett em ezüstjelekkel bejelölve hol ragadja meg az időben a

mezítelen

érzelmeiket hol szívja be a jégcső vaakuma Bőrömbbe ég zöld lódenkabátom vörös selyme selyem-bélése BUDAPEST

november

éjjel szél süvit Bocsássanak meg nem tudják véletlenül hogy juthatok át a Duna másik oldalára? EZ életem 36 ik tele azt hiszem eltévedtem zöld gumicsizmámba még bepréselem Ady Endrét így 500 forinttal többet ér a lábam és a fél rumokat is beleöntöm és a kezét a kéz ujjait számszerint TIZET amikkel kezeltfogtam klasszikus beárpult előtt nézegetem a cipőmet két lándzsa keresi tühégyét elveszett élet a szememben rendezetlen kétnemű polarítások elhullattam keresgélem a földön (Venus lábjegyzetek közt) a kezedet és Te Mondd mit érzel mióta nem látod mert tény nem láthatod a cipőmet szép kék

BÖRCIPŐ

volt órákig esett szakadt bele az eső míg átázott a jobb és bal cipő is Rádtámaszkodom az időben Ó engedd! hogy kicsit ráddőljek míg kiöntöm előbb a jobb aztán a bal cipőmből azt a két majdnem három éve beléömlött állott vizet Csak egy pillanatra Hozzádérni kabátodnak támaszkodni míg fogod a jobb vagy bal kezem (a két három éve) leszakadó eső most a torkomból tör elő panaszos majdnem

sírás

meg vidám rajz is római vízközpő nő mozgó szökőkút eleven víztároló medence Ó engedd meg hogy feléd ússzam az

időben

Gondolataidig eljutni fölfelé a víz és akaratom sodrával ellenkezve két elefántcsontdárdát egymásnak szegezve mozdulatlan alabárdosok az alvó fejedelem kapujában

egyISTEN

*hivők ó melyik szobában ejtettem el Lándzsa ne repülj
magadtól szívembe! sárga fénymezőről lehasadt szilánk e
lefántcsontgolyó gurul a végtelenbe elefántcsontsima kl
asszikusra csiszolt gondolat a Létezés nem tesz föl töb
b kérdést az üres a kihalt tárgyalóteremben Itélkezők*

hazamentek

*a víz sodrával ellenkező irányt követ a vágy bennem DA
VID NEKED ADOMakék bőrcipőket. aztán Ország Lili fek
ete gombos vászoncipőit fényesre törülgetve újra és uj
ra megtisztelve az időben kapsz majd Van Gogh bakancsot
is égő búzamezőkre csillaghullástól perzseltet és Tol
nai Ottótól Alpokjáró enciánszin gojzercipőket lavinaje
lzót a gleccserekre most méretre még éppen egyformák a*

cipőink

*Rejtély miért rohangálunk mégis e pincétlen nedvesfalu h
ázban télen nyáron mezitláb ablakon ki be ki-be egy*

hajó

*fedélzetén nylonharisnyás női láb szépmetszésű bokája a
térből élesen kiválva bokáján ezüst bokaláncán fehér h
ab egy utolsó haldokló vízcsepp könnyű sóhaja szárad ige
n a cipőtlen lábak is az Örök Mezitláb Világa csavarg
ók koldusok sárbakancsa a női hajjal szárazra törülget
ett cédruskeresztre szögecselt FIŰ láb a térd a bok
ák köré fonódó vöröskék drapériák az ég esője mély seb
ek körül sárga FÉNYMEZŐK e-világi túl-világi örökség e
z mind és újra cipőben szögekkel tele a sellő késhegy
en táncoló lába végül a R A J Z most rajzoltam Neked*

péntek

*délután gyors vázlat csak mintha egy angyal bogozná f
üzné ki pertlivel odaerősített befűzött szárnyát vagy
lecsatolja kigombolja talán? Szárnytisztítóval fényesr
e dörgöli és párhuzamos szép mértani rendben össze-egy
máshoz illesztve a vörös selyemfüggönyű cipősszekrénybe*

teszi

Ha épp nem repül . . .

PILINSZKY JÁNOS

II.

Az ötödik osztálytól a Vörösmarty önképzőkör teljes jogú tagja, sőt hetedikes korában a tisztikarba is beválasztják: ő az egyik jegyző. Főként versmondásával vonja magára a figyelmet. Szavatait mint a gyűlések legsikerültebb műsorszámait említik az önképzőkori munkáról szóló beszámolók.

Az önképzőkör által hirdetett írásbeli pályázatokon nem szerepel, pályaművet nem ír, de hatodikos korában már saját versével mutatkozik be, és fölismerik tehetségét. „Nagy sikert és tetszést aratott az idén először megrendezett költői verseny – olvassuk a kör évi jelentésében. – Nyolc fiatal költő küzdött a babérért, és a döntés ugyancsak nehéz percekot okozott a bíráló bizottságnak. Végül is négyen részesültek jutalomban”, többek között Pilinszky János VI. B. osztályú tanuló.

Ezek a szereplések valósággal kis közösséget teremtenek körülötte. Az önképzőkör is hasznos, öntevékeny diákközösség volt, de Pilinszkyt néhány iskolatársához mélyebb, személyesebb kapcsolat is fűzi. Ők jelentik számára az iskola szellemét. Ők azok, akikkel rendszeresen találkozik, akiknek olvasmányairól beszámol, akiknek első verseit megmutatja. S ők lesznek azok, akiknek egy-egy korai versét ajánlja, akik első verseskötetének anyagi alapját megteremtik.

Mi ad tollat a diák kezébe? Mi indítja a tizennégy-tizenöt éves ifjút versírásra? Tóth Évának egy rádióbeszélgetés alkalmával utólag így magyarázza döntését: „Engem a világból rögtön életem kezdetén az érdekelt, ami látszatra kívül esett a világon. Tehát egy szép tenger hajnalban nem kíván bizonyítást. De egy eldobott újságpapíros igen. Engem tulajdonképpen ezek a dolgok érdekelték, a világ peremére szorult lények és a világ peremére szorult tárgyak, dolgok, és úgy éreztem, ha ezeket el tudom juttatni valahogy a világ szívébe, akkor fontosabbat csináltam, mint ha a bizonyított dolgokat énekelem meg vagy hagyom jóvá. Mert egy kicsit így voltam önmagammal is... én is úgy éreztem, hogy valahogy a világ peremén élek, hogy nem vagyok olyan, mint a játszótársaim. Ez nem büszkeség volt. És a költészettel is úgy voltam, hogy sose éreztem magamat költőnek, ma se...”

Még hetedik gimnazista, amikor 1938 tavaszán, az Élet egyik májusi számában megjelenik első verse nyomtatásban, a már idézett *Anyám*. A vers szöveggörnyezetét a lapban Thurzó Gábor novellája, Paul Bourget regényfolytatása, a 34. Eucharisztikus Világkongresszus budapesti megnyitására szóló tudósítás és Glattfelder Gyula megyéspüspök vezércikke adja. A lap helyettes szerkesztője Thurzó Gábor. Thurzó is a pesti piaristákhoz járt, édesanyja és Pilinszky édesanyja jól ismeri egymást. Ő az első „komoly” író, akinek Pilinszky megmutatja írásait, s aki helyet ad a lapban költeményeinek. „Az Élet szerkesztőségében – emlékezik Thurzó –, tanítás után, negyed kettőkor, felkeresett egy hetedikes, diáksapkás gimnazista. Tudtam róla, hogy jön, anyám barátnőjének a fia, Pilinszky János. Verseket hozott, sajátos, vonzó és talányos képzavarokkal. Igyekeztem megmagyaráztatni vele, mit is akarnak különös képei, hasonlatai? Sőt a parányi szerkesztőségi szobában nehezményeztem még nyelvtani nutaságait is. Két versét közöltem.” Thurzó jól emlékezik a versek esetlenségére, s arra is, hogy két verset közölt. A másik mogyorónyi, afféle helykitöltő vers, a címe: *Csönd*. Tóth Árpád-os hangulatot idéz, lágy, impresszionista futamokban.

Zárt az ablak.
Csöndre int a titkok titka:
két szemed,
míg az ingaóra bongva,
ó rugóra jár, ketyeg
hallgató szívünk felett.

Ez a vers már az év őszén, az Élet 1938. október 16-i számában jelenik meg. Pilinszky ekkor már a nyolcadik osztályba jár. Még nem fejeződik be a tanév, amikor a Vigília is helyet ad irásának. A lap 1939. évi februári száma közli az *Üzenet az Üvegvárból*-t. A terjedelmes, hét darab hatsoros strófából álló költemény lírai önarckép: a korábbiaknál érettebb, de kissé bőbeszédű, szenvedélyes, művésziességgel, még nem az igazi Pilinszky-hangot megütő vers. Nem is vette föl kötetbe.

Körülöttem hűvös, kék üvegfalat
kemény lapokból vont a végzetem,
magamba zárni minden élesen
kiszállni-készült, izzó nyílhegyet,
mit képzelet kovácsolt, vágó lövelt,
való világba ütni ércfejét.

A Vigiliát 1935-ben alapították, s ugyanannak a szellemi mozgalomnak köszönhetette létrejöttét, amely az Élet-et megfrissítette, új utakra kormányozta. A lapot mindenekelőtt a katolikus értelmiségnek szánták, s szerkesztői, munkatársai arra törekedtek, hogy Maritain, Claudel, Bernanos, Mauriac, Chesterton eszméit magyar talajba ültessék át, s fölneveljék a hazai gyökerű, katolikus szellemiségű szépirodalmat.

1939-ben a lap már ötödik évfolyamába lépett, s az a száma, amelyben Pilinszky verse megjelent, többek között modern francia költők verseiből publikált egy csokorral, valamint Toldalagi Pál versének, Rónay György regényfolytatásának adott helyet. A fiatal Pilinszky itt, az Élet és a Vigília háza táján ismerkedik meg Thurzóval, Toldalagival és Rónayval, és köt velük maradandó barátságot.

Egyelőre azonban még be kell fejeznie középiskolai tanulmányait...

1939. május-júniusban tesz érettségi vizsgát. A magyar irodalmi írásbelin a Gárdonyi Géza történeti regényei című tételt dolgozza ki. (Magyartanára Mihálikó Béla, egyben az önképzőkör vezető tanára.) Az írásbeli dolgozatokról szóló tanári jelentés egyik kissé cikornyásan megfogalmazott mondata bizonyára rá is vonatkozik: „Egyesek dolgozata tárgyismertükkel, egyéni ítéletükkel, szép előadásukkal kiválik.” A szóbeli érettségien magyar irodalomból két kérdést kap (a költői pálya ismeretében úgy érezzük, valami sugallatos van abban, hogy tizennyolc éves korában éppen ezekről a kérdésekről kell beszélnie): 1. Modern nagy lírikusaink. 2. A rim. (Mintha előre sejtette volna tanára, mivé lesz az, aki előtte ül.) A magyar nyelv- és irodalomból végleges érettségi osztályzata jeles. A többi tárgyból kapott érdemjegyei alapján „a szabályszerű követelményeknek jól megfelelt”.

A gimnáziumi években sokat tágul, gazdagodik Pilinszky emberi világa. Térben, geográfiai értelemben is, a társadalmi, történeti tapasztalatok tekintetében is.

A nyolc gimnáziumi évben öt különböző helyen lakik a család. Elsős korában még a Gróf Károlyi utca 5. szám alatti bérházból jár iskolába, innét a IX. kerület Angyal utca 7. B-be költöznek, két év múlva ugyanebben a kerületben, a Kinizsi utca 3. I. em. 6-ban találjuk őket, innét Budára mennek, a II. (ma XII.) kerület Ferry Oszkár (ma Kiss János altábornagy) utca 26-ba, ahol csak egy évig maradnak, és 1938-tól a család új címe: VIII. kerület Horánszky (ma Makarenko) utca 27. Iskolába változatlanul a Belvárosba jár, de délutánjait a város távolabbi kerületeiben, a Ferencvárosban, Budán, a Józsefvárosban tölti. A bérházakban különös, furcsa emberek élnek, az utcán meghökkentő arcokon akad meg a szeme, az adventi

hajnalokon misére siető gyerek útközben furcsa alakokkal találkozók. Az emberek iránt mély részvétet érez. Thurzó Gábor írja: „Tele volt a mi szomszédságunk... félkegyelműekkel, jámbor, lélektelen lelkekkel. Ismertem őket is... az egyik törpe... sokáig élt. Nemcsak így, hajnalonta, de nappal is. Csúnya, parányi hölgyecske, vedlő pézsmaboa a nyakán, a térdéig ért. Minden misén ott volt, egyszer a járda szélén térdepelt, és imádkozott. 'Milyen vallásos!' – mondta meghatottan P. J., az akkor még fiatal költő. Anyám – már ilyen volt – azt felelte rá: 'Még csak az se legyen?' Hát persze, mi egészségesek, ő, az anyám, egészséges. Lehet, hogy a 'keppes hölgy', így hívtuk egymás közt a költővel, még mindig él valahol, aprócska lábain, bőréig vedlett boájában...”

A család folytonosan vándorol, költözködik, a gyermek a főváros újabb és újabb negyedét ismeri meg. Egyetemista korában egy ideig a postás nyugdíjas otthonban él, a XIV. kerületben, a domonkos templom közelében, a Városliget szomszédságában, a Szent Domonkos – ma Cházár András – utca 6. szám alatt. A város élményét Budapest adja meg neki: fiatalon a fővárosi élet színeit, hangulatait szívja magába, s a világ számos nagyvárosát megismerve is a valódi város mindvégig Budapest marad a számára. Egy korai, 1942-ben kelt prózai írásában a téli fővárosról és gyermekkori önmagáról ad képet:

„A város állig gombolt házai beljebb húzódnak az út mellől, bokrok és fák önző várakozásban engedik el egymás kezét, s mintha valami rendkívüli hírre készül-nének, kíméletlenül vetik le minden emléküket a múltból. Egy madár rebben fel az üres levegőbe, az ég felé puhától, mint tó vizébe dobott kavics, majd egy kisdíák kapaszkodik fel a kiürült Gellért-hegy oldalán, szája körül ezüstlő lehellettel. Ennyi az egész, amit följegyezhetsz. Egy este pedig a körúton csatangolva is meghallod, amint a tetőkre süppedt ég alatt elszorul a város lélegzete. És másnap reggel lehull az első hó.”

Irodalmi műveltségének gyarapodása, elmélyülő olvasottsága, társadalmi és történelmi tapasztalatainak gazdagodása sajátos, egyéni lelki fejlődéssel jár együtt. Eleinte gyermeki ártatlansággal tekint a világra, elfogadja azokat az erkölcsi és hit-beli elveket, amelyeket a szülőktől, az iskolától kap, és hagyományként átvesz. Tizennyolc éves kora táján azonban olyan benyomások érik, amelyeknek hatására hite elbizonytalanodik, meginog, válságos állapotba, határhelyzetbe kerül. Az okok-ról jóformán semmit, s magáról a folyamatról mindössze annyit tudunk, amennyit a költő később elárul. A televíziós portréfilmben mondja Maár Gyulának: „Tulajdonképpen az érettségi után én hitetlen voltam... És egy nagyon nehéz éjszaka után elmentem győnni. Sohasem felejttem el, a domonkosok templomában gyóntam, kora hajnalban. Nem tudtam aludni egész éjjel. Vártam, mikor nyitják ki a kaput, és akkor hallottam, hogy kinyitják a kaput, és lementem hosszú esztendő után győnni. És elmondtam a bűneimet... A rács mögött, nem tudom elfelejteni a pap arcát, olyan volt, mint egy tisztára mosott kavics. Fiatalember volt. Amikor befejeztem bűneim felsorolását, azt mondta: 'Édes fiam, magát Isten nagyon szeretheti, hogy ennyire szenvedett.'” (A jelenetet szépirodalmi formában, önmagát harmadik személyben ábrázolva már korábban, 1961-ben „Nehéz órák” címmel önálló novellában megírta. A tévéinterjú hitelesíti, hogy a novella hőse maga a költő.) Pilinszky újra rátalál Istenre, de hite most már nem a tekintélyi elvek alapján elfogadott vallásos buzgóság, hanem egy személyes dráma gyümölcse: kiküzdött, megharcolt, s újabb és újabb válságokból, önmagával folytatott vitákból kimentett, megőrzött hit, személyes, belső meggyőződés, gyötrelmes és gyönyörű viszony.

Az édesanya az első pillanattól kezdve hitt fia költői tehetségében, de ennek elismerése és elismertetése a családban nem volt könnyű és egyértelmű. A nagybácsik nem vették komolyan az unokaöcs érdeklődését. Az érettségi után Attila nagybátyja akarja kézbe venni a rokon fiú jövőjét, s ragaszkodik hozzá – talán saját sorsán okulva –, hogy „legyen valami a kezében”, legyen kenyérkereső foglalkozása. Kívánságára – s talán jogot végzett apja halványuló példájának hatására – 1939 őszén beiratkozik a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jog- és államtudományi karára. Mindössze egyetlen félévet hallgat itt, 1940 őszén – úgynevezett

kereszt-félévesként – átiratkozik az egyetem bölcsészettudományi karára. Egyetemi lecke-könyvének tanúsága szerint művészettörténeti, olasz és magyar irodalmi és nyelvészeti előadásokat vesz föl. Pais Dezső, Zsirai Miklós, Horváth János, Gerevich Tibor előadásait hallgatja, az utóbbiaknál jelesen kollokvál. Eleinte rendszeresen látogatja az egyetemet, vizsgálják is, később elmarad az előadásokról, a lecke-könyvét sem iratja alá, de érvényességét mindig meghosszabbítja.

A hét félév elvégzése után a jogi karon eltöltött félév beszámítását kéri. Abszolutóriumra 1944. május 13-án kelt. Az év nyarán doktori disszertációját írja Péterfy Jenőről. A dolgozat elkészül, de az ostrom idején lakásukat találat éri, s a tanulmány – más iratokkal együtt – elég. A bölcsészdoktori címet a háború után sem szerzi meg.

Pilinszkyt az egyetemi előadásoknál jobban érdeklik a könyvek, az olvasás, a tanári pályánál jobban vonzza az élő irodalom, a tanításnál a költészet, az egyetemi kollégáknál a hajdani iskolatársak. A gimnáziummal nemcsak addig van kapcsolatban, amíg diák. A piarista iskola szelleme jóval az érettségi után is elkíséri, évekig a gimnázium kisugárzó szellemiségében él: visszajár az iskolába, iskolatársaival, volt tanáraival változatlanul tartja a kapcsolatot, az iskola ünnepélyein szerepel; igényli ezt a közösséget.

Az öregdiákok összefogására 1924-ben alakult meg a Budapesti Piarista Diák-szövetség. Pilinszky tevékenyen részt vesz a diák-szövetség munkájában: itt legyőzi félénkségét, amit az egyetemen érez. 1941-ben a rendkívüli tagok tisztikarába választják egyik titkárnak. 1942-ben ő emlékezik meg az Élet-ben a kegyestanítórend magyarországi megtelepedésének háromszázadik évfordulójára a Vigadóban rendezett ünnepségről. 1943-ban a Víg-színházban rendezett matiné műsorában szerepel: a Babits Mihály *Miatyánk*-ját előadó szavalókórus tagja. És a szövetség havonta megjelenő lapja, a Piarista Öregdiák 1941–42-ben több írását közli: könyvkritikáját (Vass Albert novelláskötetéről, Galamb Ödön József Attila-könyvéről), versét (*Megdicsőülésünk*, a költeményt nem veszi föl első kötetébe) és tanulmányát (*Írás a homokban* címmel Mauriac művészetéről.)

Szaporodó publikációi fokozódó elkötelezettségét mutatják az írás mellett: egyre jobban nyilvánvalóvá válik, hogy a költészetnek akarja szentelni életét. Kenyér-kereső foglalkozást is ebben az irányban választ. 1942-ben Thurzó Gábor az Élet-hez hívja, s a lap szerkesztőségében voluntörként (havi fizetés nélkül) dolgozik: mások cikkeit javitgatja, s alkalmanként maga is ír a lapba. Keres valami pénzt, s az egyetemre már egyáltalán nem jár be. Emlékezünk, a lap már 1938-ban közölte két versét, most, 1942–43-ban elég rendszeresen publikál az Élet-ben. 1942-ben közli az *Őszi vázlat*-ot. A rövid, tiszoros költeményben a tájélmény és a fájdalmas életérzés (szerelem?) fonódik össze. Ha változtat is majd egy-két helyen (például: „puhatol > szimatol; Riasztja hús, tavas szemed > Riadtan elszorul szíved”), ezt a versét már fölveszi első kötetébe. A lap azonban nem költőként foglalkoztatja, hanem kritikus-ként, cikkíróként. Ismeretes, hogy Pilinszky az ötvenes évek végétől rendszeresen publikál majd heti jegyzeteket, cikkeket, tanulmányokat. Ezekre a korai, Élet-beli írásokra azért érdemes figyelni, hogy világosan lássuk, ennek a prózairói tevékenységnek gyökerei vannak, publicisztikája másfél évtized múlva nem váratlanul, kényszeredetten és előzmények nélkül bontakozik ki.

Az Élet-ben főként film-, színház- és könyvkritikákat ír. Igaz, gyakran csak neve kezdőbetűivel szignálja az írásokat, de többek ezek, mint „aprócska alkalmi recenziók”. Mutatják a film, a színház iránti korai vonzalmát, s kritikai érzékének, esztétikai elveinek kialakulását kísérhetjük nyomon bennük. Alig húszéves, és már kiforrott esztétikai nézetei vannak. A szükségképpen rövid terjedelem tömör, plasztikus, szentenciózus megfogalmazásra készíti, illetve megfordítva: bőbeszédűséget kerülő stílusa, szűkszavúságra hajló fogalmazása ezekben a miniatűr kritikákban van igazán otthon.

A kritikánál is jellemzőbb, értékesebb az az öt publicisztikai írás, képes cikk, amit a szerkesztőség a lap élén közöl. Ezek közül három (*Szeszélyes április*, *Őszi csendélet*, *December*) afféle évszakot köszöntő, hangulatos tájleírás, városkép. (A

December-ből már idéztünk.) A negyedik a négyszáz éve használt zsebórát ünnepli (A cikk a költő sajátos időélményének első megfogalmazása!) Az ötödik – minden bizonnyal közvetett sajtóinformációk alapján – a német fogságban sanyalódó francia hadifoglyokról és az otthon maradtak aggodásáról és áldozatvállalásáról szól mély együttérzéssel (*Misszió a hadifoglyokért*). Meglepő a költő bátorsága, nyílt németellenessége és franciabarátsága, a hang, amivel a fasizmus áldozatai, a lerohant Franciaország mellé áll (1942-öt mutatja a naptár!), de még meglepőbb a beleélőképesség, mellyel „a vigyázó drótsövények és örködő katonák éber közelében” élő áldozatok sorsát megeleveníti. „Igazi megpróbáltatás azonban számukra az este, a pihenés órái: ilyenkor eszmélhetnek csak rá igazán gazdátlan sorsukra, a szülőföld vigasztalan hiányára... Egyedül ők vallhatnak a reménytelenül kopár telek és egyhelyben topogó őszök valószínűtlenül lassú múlásáról, a barakok végeérhetetlen éjszakáiról.” Vajon sejtette-e a költő, hogy a téma és a motívumok – az ő, a fogoly, a barak –, amelyeket 1942-ben a szerkesztőségi asztal mellett írt cikkébe sző, két év múlva mennyire megtapasztalt valóság és személyes verstéma lesz a számára?

Két évi szünet után a Vigília újra közli verseit: 1942 júliusában egyszerre három (*Könyörgés anyámért, Halak a hálóban, A távozó sereg*), majd 1943 decemberében a *Ne félj* címűt. Ezek a költemények már ott szerepelnek első kötetében.

Az ország szellemi élete egyre jobban elsötétedik: körül a fölgújtott, háborúba borult Európa. 1941-ben meghal Babits Mihály, kihuny az őrlámpás, akinek jelenléte, etikus komolysága, humanista elkötelezettsége igényt és mércét jelentett a fiatal költők számára. Megszűnik a Nyugat, illetve az örökébe lépő lap szerkesztését Illyés Gyula veszi át, aki Magyar Csillag néven kap lapengedélyt. A Magyar Csillag-ban tovább él a Nyugat szelleme, Illyés a megváltozott körülmények között is megőrzi Babits elveit, s a különféle irodalmi irányzatok összefogására, a magyar irodalom egységének megőrzésére, minden érték fölmutatására törekszik. Itt jelenik meg 1943-ban Pilinszky két költeménye, a *Miféle földalatti harc* és a *Te győzz le*. (A *Trapéz és korlát* kötet záró és nyitó darabjai lesznek.) Thurzó Gábor visszaemlékezése szerint a verseket először neki mutatta meg, s az Élet-be szánta a költő, de sajnálattal vissza kellett adnia: nem alkalmasak közlésre. „Az én képes családi hetilapomban nem alkalmasak. De elküldtem Örley Istvánnak, akkoriban a Magyar Csillag segédszerkesztőjének, pontosabban: Illyés Gyulának. Ezek a versek már ott jelentek meg... Ugyanis Pilinszky János – alighogy megszólalt – kinötte lapunk szerény kereteit. Mint költő nem kellett...”

A költő – sem akkor, sem később – nem tulajdonított különösebb fontosságot sem írásai megjelenésének, sem a közlés helyének. Pilinszky számára a mű megszületése a döntő, s legfőlőbb az, hogy a fejében hordott sorok papírra kerüljenek. Amikor 1971-ben Rónay László megkérdezte tőle, hogy „mit jelentett számára a Nyugat utódjában, a Magyar Csillag-ban való megjelenés?”, ezt válaszolta: „A kérdést magam részéről kissé mesterkéltnak tartom. Egy fiatal költő számára ugyanis nem annyira a fórum, hanem a megjelenés ténye a perdöntő.”

Bármennyire törekedett a Magyar Csillag szélesre tárt kapuit, a lapra nagy nyomás nehezedett. A folyóiratoknál az irodalmi szempontok egyre jobban háttérbe szorultak, személyeskedés, vádaskodás, a népi-urbánus ellentét szítása mérgezte az irodalmi élet levegőjét. A Magyar Csillag nehezen tudta célját egyedül teljesíteni. Ezért a Nyugat második nemzedéke után föllépő fiatalok saját fórum megeremtésére törekedtek. Babits példáját, a humanizmus, az irodalmi klasszicizmus eszméit kívánták követni; a formátlanság, a fegyelmezetlenség, az értelmetlenség, az ösztönösség ellenében az értelem, a formai fegyelmezettség, az etikus elkötelezettség fontosságát hirdették, a magyar irodalom egységét, a szabad, tiszta szó lehetőségét védtek. Nem konzervativizmus, nem visszatérés volt ez, hanem a folytatás, a továbbjutás, a szintézis megeremtésének az igénye. A címadással, az új fórum nevének megválasztásával is Babits szellemének hódoltak: Babits tanulmánykötete jelent meg előzően *Ezüstkor* címmel. A lapalapítók a sajtótörvény kiválmái miatt csak negyedévi folyóiratra gondolhattak. A borítón ezt olvassuk: „Lovass Gyula, Rónay György, Sötér István közreműködésével szerkeszti és a kiadásért felel Thurzó Gábor.” Thurzó ak-

kor az Élet-nél, Rónay a Révai Könyvkiadónál dolgozott, az Ezüstkor anyagi fedezetét a szerkesztők áldozatvállalása, a Szent István Társulat önzetlen nagyvonalúsága és a hirdetések biztosították. A kéziratgyűjtés már 1942 őszén megindult. Ekkor írja Rónay vidéken élő nemzedéktársának, Takáts Gyulának: „Thurzóval február 1-től Ezüstkor címen komoly negyedévi irodalmi lapot akarunk csinálni... a forma kb. olyan lesz, mint a Magyar Csillag... minden él nélkül ugyan, de nemzedékünk reprezentatív lapjának szánjuk. Sőtér, Örley, Keresztury Dezső, Mátrai László neve jut eszembe hirtelen az állandó munkatársak közül. Egy-egy költőtől verset is legálább három oldalt adunk egyszerre.” Rónay figyelmét Pilinszky verseire Thurzó Gábor hívja föl. „Majd megy hozzád egy fiú, a verseit viszi – mondta egy napon Thurzó. A fiú fölött (akkor a Révainál voltam lektor), hozta a verseit. Valóban fiú volt, egészen fiatal, majdnem gyerek még... Ne értsenek félre: egyáltalán nem képzelem magam Verlaine-nek, akkor sem képzeltem. Mégis: Verlaine érezhetett valami olyasmit, amit én akkor – Verlaine, amikor először fogta kezébe a kamasz Rimbaud költeményeit.”

1943 márciusában jelenik meg az Ezüstkor első száma. Valóban „nemzedéki” bemutatkozás, mindenekelőtt a Nyugat úgynevezett harmadik nemzedékének tagjait (Sőtért, Lovass Gyulát, Toldalagi Pált, Rónay Györgyöt, Thurzó Gábort, Ottlik Gézát stb.) juttatja szóhoz, de ott vannak az idősebbek is (Illés Endre, Keresztury Dezső, Sik Sándor, Szerb Antal), és a legfiatalabbak közül Pilinszky János. S ahogy Rónay tervezte: három nyomtatott lapon négy verse (*Tilos csillagon, Gyász, Trapéz és korlát, Téli ég alatt*). Napvilágot lát még a lap júniusi és szeptemberi száma is, ezekben nem szerepel, de ígérk mások – Hegedüs Zoltán, Illyés, Radnóti, Rónay, Takáts Gyula – versei mellett Pilinszky írásának közlését. Erre azonban nem került sor. A lap szerkesztőit többször a minisztérium sajtóosztályára rendelték, a lap hasábjain szereplő „sok gyanús elem” miatt megrótták, majd az Ezüstkor – mint Rónay mondja – „hatósági intézkedésre kimúlt”.

Már az Ezüstkor első számának megjelenése heves vitát váltott ki az irodalmi életben. Horváth Béla a folyóirat címét fordította a lap munkatársai ellen: *Ezüstkor vagy ezüst ketrec?* – kérdezte gúnyolódó kritikájának címével. De a Magyar Csillag hasábjain is éles bírálat éri a lapot. Először Halász Gábor és Sőtér István csörtéje zajlik le, majd Halász Gábor újabb támadására Rónay György válaszol. A vitának ebbe a menetébe a Sorsunk és a Diárium hasábjain mások is – Várkonyi Nagy Béla, Kenyeres Imre – bekapcsolódnak. Pilinszky nem vesz részt a polémiában. Csúpan Halász Gábor idézi legelső cikkében dicsőően a *Téli ég alatt* két sorát: „Mily jó a versek többségével is a szellemtől szított képzelet, a tudatban kigyulladt ösztönök világába kerülni. Ennél már semmi nem lehet / se egyszerűbb, se szörnyebb!” Hogy aztán annál keményebben fogalmazza meg általánosító, elmarasztaló ítéletét: „A szereplő költők formáikban sokkal inkább a készhez tapadnak, ihletésük sokkal másodlagosabb, hogy akár a visszatérés forradalma kapcsolódhatnék nevükhöz; nem új-rakezdők, csak folytatók, ami sajnos nem azonos.” Pilinszky neve nem hangzik el érvként a vitában, a cikkekben nem történik rá pro vagy kontra érdemi hivatkozás. Ekkor még nincs önálló kötete, s egyébként is több évvel fiatalabb, mint a Nyugat harmadik nemzedékének tagjai. Nemzedéki hovatartozásának kérdését majd a *Trapéz és korlát* megjelenése veti föl.

Rendhagyó, szokatlan pályakezdés a Pilinszkyé. Tizenhét éves korában megjelenik egy verse nyomtatásban. Ezt mindössze három olyan vers folyóiratpublikálása követi, amelyet nem vesz fel kötetbe. Jóformán nincsenek zsengei. 1942–43-ban a folyóiratok tizenkét versét közlik. Ekkor verset és prózát egyaránt ír. Költői pályáját 1941-től számítja. Első kötetében három év terméséből tizenöt vers szerepel. Korán érő, – ahogy Rónay György mondja – Rimbaud-i alkat. A magány, az egyedül-lét érleli. A gyermek- és ifjúkorban találkozik azokkal az alapélményekkel, amelyek szemléletére alakítóan hatnak. Húsz–huszonkét éves korára jóformán együtt van benne mindaz (az intézet, apja halála, az iskola, a város stb.), ami költészetét az induláskor meghatározza.

Milyen ez az ifjúkori költészet? – A formabontás, az avantgarde felől nézve akár

hagyománytisztelőnek, a rim, a ritmus törvényeit elfogadónak mondhatjuk. „E költészetben épp az a szép – írta róla Németh László –, hogy amint a Valéryé, alapjában véve konzervatív; az izlés engedte határon belül szeretne érthetően, világosan beszélni, s csak akkor veti oda magát a logikán túlinak, amikor az a kikerülhetetlen erejével jelentkezik.” Legtöbbet a francia szürrealizmustól, a látomásos lírától tanult. Belülről teremt, magamagából építkezik, képei a tudatalatti tartalmait közlik. A történeti és a társadalmi valóság, a kézzelfogható élethelyzet, az élményforrás megnevezése hiányzik a versekből, a megformálás során a közvetlen valóságselemek át lépnek és feloldódnak a költői látomás szférájában. „Ifjúkori verseim teljesen individuálisak, később tudtam meg, hogy mi a történelem” – vallja.

Verstípusai változatosak, de hagyományosak. Használja az egyenes versbeszédet, amikor egyes vagy többes szám első személyben szólal meg (*Éjféle fürdés, Halak a hálóban*). Van, amikor a vers kétpólusos: jelen van a megszólaló költő, és az a személy is, akihez beszél (*Te győzz le, Távozó sereg*). És megtaláljuk az önmegszólító verstípust is, ahol önmagáról második személyben beszél, ahol a „te” valójában az „én”, a költői szubjektum (*Gyász*).

Formai jellegzetességei az újítások kerülésével, a hagyományos kötöttségek elfogadásával, és nem újszerűségükkel lepnek meg. Kedveli a zárt – többnyire négy soros – strófaszerkezetet, a sorvégi, párosan kapcsolódó tiszta rímeket, a jambikus verslábát. Nyelvében fölbukkan már néhány olyan szó, amely lírájának alapmetaforája lesz: számos versében szerepel a „csillag” („tilos csillag”, „csillagcsoport”, „csillagöves”), a „szív” és a „kés” – ez utóbbi szinte Vajda Lajos képeire emlékeztető sejtelmes, baljós tartalommal.

A korai versek jórészt életérzés-versek: létérzékeléséről, magányosságáról adnak hírt: „nagyon egyedül éltam, és nagyon kerestem másokat” – vallja később prózában. Rádöbben személyiségére, sajátos alkatára, másoktól különböző természetére. A találkozást, az elmerülést, az eggyéválást keresi, de másságával, különbözőségével, magányával találkozik. Az ember egzisztenciális különvalóságát, a személyiség bezártságát, a megértés, a visszhang hiányát érzékeli: „Egymást túlkiáltó szónokra / visszhang sem felel; / öldökölnünk és csatáznunk / nincs miért, de kell.”

A kétpólusos versekben, ahol a költő invokációját egy másik személyhez intézi, egy nehezen jellemezhető emberi viszony, szerelmi kapcsolat körvonalai rajzolódnak ki. Vágy és tartózkodás, boldogság és pusztulás, az „egyetlen boldog pillanat” kívánsága és a „meglapuló szörnyektől” való félelem keveredik az érzésben. Ez a szerelem harc, „földalatti hajsza”, rabság és tűzvész. „Én félek, nem tudom mi lesz, / ha álom úrra fölvet? / Kivánlak, mégis kapkodón / hányom föld a földet” – írja. A szerelemnek, a ki nem élt (a soha ki nem élhető?) érzékiségnek egy furcsa, ritka, szokatlan változata ez. Valamiféle „komplexusos szorongás” tölti el. Pilinszkynek a nőkhöz való viszonyát a személyiségnek olyan pszichikai-biológiai adottsága, olyan vele született és (vagy) az évek során kiformalódó alkat határozza meg, amelyet a lélektan így ír le: „A gyümölcsöt csak megkívánta, de soha le nem szakíthatta. A kaland izgatta, s nem a beteljesülés.”

A versek harmadik rétegét az istenkeresés motívuma szövi át (*Stigma, Téli ég alatt*). A hit és a hitetlenség témáját a vallásos átlagköltészettől eltérő módon közelíti. (*A Téli ég alatt* két sora – „nem vált meg semmi szenvedés, / nem véd meg semmi isten” – minden bizonnyal a szerkesztők kérésére az Ezüstkor-ban így, dőccenő szóismétléssel jelent meg: „nem vált meg semmi szenvedés, / a szenvedés, a kín sem!”) De ez a hang csak annak furcsa, aki a vallásos hittől valamiféle jámbor derűt, áhitatos elmerülést vár, s azt föltételezi, hogy a transzcendens hit életre szóló biztosíték, s kizárja az elveszettség, a kitaszítottság élményét. Pilinszky meditatív, kontemplatív lírájából sem hiányzik a keresés, a kételkedés, a gyötörködés. Hangja Ady és József Attila istenkereső szenvedélyével rokon, de a közvetlen elődök mellett az inspiráló társakat is megtaláljuk. Sőtér István hívta föl a figyelmet először arra, hogy Toldalagi Pál volt az, aki sok mindent megkezdett Pilinszky előtt abból, amit az utóbbi megvalósított: „Toldalagi békéje és harmóniája köznapibb színezetű, mint Pilinszkyé, de a kontemplációnak köznap tárgyakkhoz, látványokhoz kötődését nála is-

merjük fel először.” Az istenkeresés motivuma költészetének később egyik fontos, meghatározó szólama lesz.

Milyen az a költő, aki korai verseiben előttünk áll? Milyennek ismerjük meg a pályakezdő író arcvonásait? – Egyéni ars poeticát még nem fogalmaz meg, de önarcképszerű versei, prózai önvallomásai, a jelzésnyi utalások kirajzolják alakját. Ha tudja is, hogy „tiltott csillagon született”, ha reménytelennek érzi is magányát, ha elfogadja is a testvértelenséget, az életet vállalja, sőt valamiféle magabiztos elszánással tekint a jövőbe:

Bátran viseld magányodat,
én számon tartlak téged,
ne hagyd a sorsod csillagokra,
benned érjen a végzet.

(Magamhoz)

Prózában megfestett önarcképe: „Nyitott ablakon át kihajolsz a parttalan hullámverésbe, elvakítva, kifogyhatatlanul bámulsz a havas éjszakába, mind beljebb sodródsz, öntudatlanul és fölszabadultan, egy veszélyes titok jegesen izzó magja felé; csillogó foszlányai, ismeretlen égővek megfejthetetlen, konokul ismétlődő üzenetei. Sokára tudsz csak megválni az éjszakai látványtól, s mikor hátat fordítasz az ablaknak, szinte büntetés viszontlátmod szobád falait, ágyadat a sarokban és a széket, hová levetkőzől, és elalvás előtt kirakod az órát.” Érzí, hogy „egy veszélyes titok” tudója, ismeretlen üzenetek birtokosa, meghallója lett. Olyan látomásai vannak, amelyek megkülönböztetik az emberektől, de amelyekről éppen ezeknek az embereknek kell elszámolnia. „A polgár nem azonosulhat a költővel”, a költő metaforája az április – mondja –, „igazában egyedül a költők békülnek ki vele, becézgetik egy-egy önfeléd, könnyű szívű pillanatukban”. A költőnek képzelete, látomásai vannak, az ágy, a szék, az óra, a valóság elemei csak áttételesen épülnek be világába.

Pilinszky korai lírája nem zsengék termőföldje, sugárzása van. De még hiányzik életéből az élmény, annak a rettentő kéznek a szorítása, amely új és súlyos szavakat présel ki ajkán. Hiányzik a rendező elv, amely tengelyét adja egész lírájának.

(Januári számunkban folytatjuk)

JÉKELY ZOLTÁN

KOLOZSVÁRI TESTAMENTUMA

III. Új műhely

1945 tavaszától egyre nyilvánvalóbb, hogy Jékely számára a Világosság nem egyszerűen munkahely, megélhetést és védelmet nyújtó intézmény, hanem műhely is – irodalmi értelemben. A napi (politikai) feladatokkal mind jobban azonosul, méltó megoldásukban alkotói problémát is lát. Nézzünk egy beszédes példát. A *Scinteia*, a Kommunisták Romániai Pártja központi napilapja 1945. március 29-én közli Ady politikai költészetének egyik kulcsversét, a *Magyar jakobinus dalát*, Eugen Jebeleanu fordításában; az eseményre a Magyar Népi Szövetség sajtójában nyilván reagálni kell. Mit tesz a *Világosság*? Egymás mellett közli (az április 15-i számban) a román fordítást és a vers eredeti szövegét, hangzatos cím kerül a két változat fölé: *Dunának, Oltnak egy hangja... Jebeleanu Eugen románra fordította Ady Endre legörökbecsübb versét*. És itt jön a költészet lényegi kérdéseire érzékeny szerkesztő munkája: néhány sornyi bevezetőjében a politikai és esztétikai lényegét kapcsolja össze, gyakorlati műfordítóra valló észrevételeiben. Nem kétséges, hogy Jékely mondatai ezek (noha sem aláírást, sem szignót nem találunk itt): „Megilletődve, szívünk táján áradó örömmel, kezdtünk belehatolni a testvérmép nyelvi törvényeihez igazodott, magyar tépelődés szülte remekműbe, s elsősorban azt keressük, hogy miként domborodik ki belőle egy másik európai nyelv érzékenységei által az örök emberi. Ebből a szempontból különösen figyelmet érdemel a lényegét hordozó harmadik, ötödik és hetedik versszak... azok a kőbevést érdemlő sorok, melyeket más, mint erdélyi származású költő le nem írhatott. Különben a műfordító, a tartalom csorbitatlan visszaadása érdekében, az eredeti vers 8–9 szótagos magyaros jambuszát 11-es szótagszámú európai jambuszokként adta vissza. Ez – tekintve Ady szokatlan tömörítő képességét – megbocsátható műfordítói szabadság. A helyel-közzel előforduló inverziók is a román nyelvi törvények megszabta, elfogadható engedmények.”

(Az igényes műfordítóval egyébként többször is találkozunk a *Világosságban* – általában ilyen rejtett, illetve közvetett formában. Néhányszor azonban közvetlenül is jelentkezik: 1945 júniusában például Jules Supervielle 1941-es, „A szerencsétlen Franciaország versei” című ciklusából fordítja le az *Éjjelt*, kitűnően, ezzel a két sorral benne: „El nem gondolhatom, mi köthet még a földre, / Hogy minden elveszett s országod összetörve!” Egy politikailag válságos pillanatban, 1945 augusztusában, amikor vasgárdista provokáció következményeként két kolozsvári magyar munkás hal vértanú halált, Jékely Zoltán, *Az írók politikája* című, messze visszhangzó publicisztikai állásfoglalásával egy számban románból készült versfordítását is közzé teszi: a nála tizenegy évvel fiatalabb, antifasiszta Ben Corlaciutól *Az árnyékot*. Kevés-sel a szerkesztőségből való távozása előtt pedig, 1946 második felében, Alexander Blok halálának 25. évfordulóján „a függetlenségért lelkesedő erős orosz hazafinak s az orosz nép történelmi hivatását mélységesen érző költőnek” *A Kulikovó mezején* című versét tolmácsolja: „S immár nem fáraszt a végetlen út, / – lehetségesse vált a lehetetlen – / s az út porában is megittasult / láng villan a fátylasodó szemekben, / mikor feltört a tompa harangszóval / a rabszíjra-fűzöttekből a sóhaj...”).

Olykor-olykor, főként évfordulókon, Jékely a távoli múltba fordul vissza (az idézett Blok-vers például egy 1380-as eseményre, a tatár kán elölyomulására utal), szerkesztőként, szerzőként azonban főleg a kortársi tennivalók kötik le. 1945 febru-

árjában „a készülő új tankönyvek műhelyébe” látogat el, s a „nem kizárólag pedagógiai termékeknek” kijáró figyelemmel követi a tankönyvszerkesztők munkáját. A változó idők parancsára egyrészt a tananyag, másrészt maguk a tankönyvírók is változnak, kicserélődnek. „Létay Lajost, Dsida Jenő lelki társát, eddig éteri, üveg-festményeszerű verseiről ismertük – írja Jékely –, de lám, a megváltozott világ egyelőre szegre akasztotta finom húrú lantját s a tankönyvszerkesztés feladatát róttá rá.” Az új, demokratikus szellem s az egészséges nemzeti öntudat ekkor még korántsem zárja ki egymást. Így: „Az első osztály anyagában megtaláljuk a honfoglalás élményének irodalmi feldolgozásait Anonymustól Arany Jánoson át Györffy Istvánig. A magyar nép foglalkozásai Veres Péter, Tamási Áron, József Attila, Illyés Gyula találon választott művein át érzékelhetők. Mindezt szórakoztató jellegű, nemes szépirodalmi anyag szövi át, Móricz Zsigmond, Móra Ferenc és Tömörkény István művei.” Különösen érdekes a történelemtanárok kísérlete: „a magyar és román nép történetét Erdély története köré csoportosítva adja elő”.

Elsőrendű feladatának nyilván az élő irodalom szolgálatát, alakítását tudja. Szentimrei Jenő hazatérését Budapestről (ahol sikerült elszakadnia a hadseregtől) felhasználja arra, hogy (1945. április 15-én) hosszú, tartalmas interjúban mondassa el a megkérdezett, hogyan élte át a háború utolsó heteit, kikkel találkozott, miképpen indult meg az irodalmi élet Magyarországon, ugyanakkor pedig rákérdez a soron levő erdélyi problémákra. Bajcsy-Zsilinszkyvel, Kovács Imrével lépett kapcsolatba Szentimrei az első időkben. Számon tartotta Tamásit, a zsögödi festőt, Nagy Imrét. Beszámol Gulácsy Irén tragédiájáról, Balassa József elvesztéséről. Kissé anekdotikus, de korántsem érdektelen leírást olvashatunk Szentimrei és a budapesti román követség kapcsolatáról: „Rendkívül érdekes találkozása volt a román követség tagjaival. A román diplomáciai kar, a román kolónia tagjaival együtt a Pannóniában volt elszállásolva. Remek kosztjuk volt, mindenki irigyelte őket. Szentimrei Jenő – mint román állampolgár – itt szeretett volna védelmet szerezni az elhurcolással fenyegető nyilasok ellen. A főkonzul személyében legnagyobb öröme régi kolozsvári barátjára, az erdélyi magyar irodalom román szakértőjére, Chinezu professzorra ismert. Örömlükben összecsókolóztak s Chinezu készséggel ígérte meg teljes támogatását. A román követség kebelében azonban nemsokára áldatlan viszály tört ki: az antonescanusok összecsaptak az új rezsim híveivel. A felszabadulás első napjaiban azután a szovjet csapatok hátrébb vitték az egész román követséget s többet nem találkozhatott velük.” Szentimrei pozitív élményeit eleveníti fel Mátyásföldről (már civilként tartózkodott ott), a román csapatok jelenlétéről. Tisztelettel említi Illés Bélát, illetve a magyar Írószövetség megalakulásának kezdeményezőit, Kárpáti Aurélt, Zilahy Lajost, Illyés Gyulát és Darvas Józsefet. Itt kérdez rá a riportert az erdélyi magyar kultúra szolgálatára. Szentimrei, aki a romániai magyar sajtóban több évtizedes tapasztalattal rendelkezett, az úttörők közé számított (az *Új Erdély*, a kolozsvári *Napkelet*, *Vasárnapi Újság*, az *Ellenzék* szerkesztője volt), így válaszol Jékelynek: „... végeredményben ott kell a dolgokat elkezdennünk, ahol 1920 körül elkezdtük. Napilapok vannak ugyan szép számmal – de nincsen semmiféle irodalmi fórum, ahol helyt lehetne adni az új szellemből táplálkozó, haladó erdélyi irodalomnak. Eltökélt szándékom, hogy mihelyt lehet, elindítok egy havi folyóiratot, mely az idők természetének megfelelően – az irodalom mellett arányosan tükrözné az [összes?] társadalomtudományi és természettudományos mozgalmakat is. A megvalósítás azonban nem egyedül rajtam múlik. Kérdés, hogy elgondolásom mennyiben fedi haladó szellemű íróársaim – idősebbek és fiatalabbak – elképzelését egy új, pezsgő irodalmi élet kialakítására.” Húsz nap múlva újabb beszámoló olvasható a *Világosság*-ban Szentimrei terveiről, „lázás, sokirányú munka jegyében” telő irodalomszervezői tevékenységéről, főképpen a Józsa Béla Athenaeum távlatairól. Szentimrei hazatérésével megoldódott a vezetés kérdése – jelenti ki a magát ezzúttal meg nem nevező cikkíró (nyilvánvalóan a rovatvezető Jékely), és ismerteti a Józsa Béla Athenaeum elnökeként nyilatkozó rangos kolléga elképzeléseit. A legfontosabb ezek közül, legalábbis a legtöbb realitást tartalmazó a könyvkiadásra vonatkozik (Szabédi László nevét említi elsőül a szakosztály vezetésében): „Most már megvan a lehetősége annak,

hogy tervbe vehessük erdélyi és magyarországi írók rendszeres kiadását.” Szó van a képzőművészeti és zenei szakosztályról is – és egy nagyobb tervről: Kolozsvár újjáépítéséről.

A korabeli erdélyi magyar irodalom másik nagy tekintélye, Benedek Marcell láthatóan még közelebb áll Jékelyhez, az ő irodalomestményéhez. Jékelynek tulajdoníthatjuk a *Benedek Marcell a Józsa Béla-Athenaeum előadói emelvényén* című beharangozó cikket is (*Világosság*, 1945. május 3.), a másnap teljes névvel vállalt műhely-beszélgetés pedig hangos és lelkes tanúságtétel „az európai csúcson hétföldes csizmával járó író és irodalomtudós” mellett. A várt előadás témaköréhez kapcsolódva, Benedek Marcell vesszőparipáját, az irodalmi műveltség kérdését, az olvasónevelést firtatja (tömegek kultúrája, műfaji változások stb.). Konkrétan, közvetlenül kérdez rá a riporter a hatvanadik évében járó esztétára: hogyan látja az erdélyi irodalom szerepét, jövőjét? Irodalompolitikailag is fontos választ kap: „Erdély irodalmának fejlődése egyrészt attól függ, hogy milyen mértékben kerülnek vissza az elment vagy elhurcolt írók – elsősorban Tamásira, Karácsony Benőre, Gaál Gáborra gondolk – , másrészt attól, hogy az új korszaknak szabadabb népnevelése hány olyan szerű tehetséget szabadít majd fel, mint például Tamásié, hiszen kétségtelen, hogy a régi iskolázás és szociális viszonyok közt nem egy Tamási és Nagy István kallódhatott el.” Az interjú következő része különös figyelmünket érdemli – mind a kérdező, mind a megkérdezett szövegezése okán:

„Hát a transzylvánizmussal hányadán van?

– Ezt mindig jogosultnak éreztem, sőt ezen belül a székely árnyalatot is, hiszen ezek az európai irodalom palettáján különös új színeket jelentenek, a színhatás egységét azonban nem bontják meg, csak kiegészítik. Tehát minél erősebb és színebb a transzylván irodalom, annál gazdagabb a magyar s ezáltal az európai...

Jólesik ezeket hallani olyan valakitől, aki az európai irodalmakat annyira és annyiszor átélte s akit Erdély mai kulturális vezetőinek bizalma a kolozsvári magyar egyetem esztétikai tanszékére helyezett.”

A kérdés, a válasz és a kommentár összecseng némiképpen a *Termésben* két évvel korábban Kós Károlynak szegzett kérdéssel és az ő higgadt (kevésbé esztétikai szempontú, inkább politikai természetű) feleletével. Jellemző mindenestre a Jékelyben és Benedek Marcellben (no és persze Kós Károlyban!) élő folytonosság-tudatra a két világháború közötti szellemi örökség ilyen felfogása. Érdekesekek persze „a másik végletet” felvillantó életrajzi részletek is (a Kunfi népbiztossága alatt, talán Lukács György javaslatára történt budapesti egyetemi tanári kinevezése), műfordítói munkásságának számbavétele, valamint újrakezdődő katedrai tevékenységének perspektívája – ezek azonban elsősorban a Benedek Marcell-pályaképbe kíváncsoknak. A Jékely-vonatkozások szempontjából sem mellőzhetjük azonban a köztisztelőnek és szeretetnek örvendő apa, Benedek Elek emlékét megidéző, s a maga örömét kifejező esztétika professzor nyilatkozatának zárórészét: „Érdemes ennek a népnek élni, mely így őrzi írói emlékét. Magam is nem egy értékes tapasztalatot szereztem a kisbaconi esztendő alatt s ezeket idővel tán hasznosíthatom Erdély kulturális kérdéseiben...” És jól figyeljünk Jékely megjegyzésére: „Az utolsó mondatból az csendül ki, hogy Benedek Marcell immár Erdélynek kívánja szentelni életét, Erdélynek, szűkebb pátriájának. Voltaire sok hányattatáson átesett s végül hazájába megtért hőse, Candide jut eszünkbe, aki ezzel a bölcsességgel foglalja össze tapasztalatait: »most aztán művelhetjük kertecskénket!» Benedek Marcellre nagy és meglehetősen gyomos kert vár: az egész Tündérkert.”

Jékely mint a *Világosság* irodalmi-művészeti szerkesztője mindvégig kedves kötelességének tudja Benedek Marcell munkásságának figyelemmel követését. Ott van Thornton Wilder Benedek Marcell fordította és rendezte darabjának, *A mi kis városunknak* kolozsvári próbáin, 1946 áprilisában, s amikor (szintén 1946-ban) megjelenik *Az irodalmi műveltség könyve*, „Benedek Marcell irodalmi kalauza”, áhítatosan követi a szerzőt (Jékely kifejezése!) „ez irodalmi családtörténet ágbogain”. A legméltóbb idegenvezetőnek nevezi őt, örömmel regisztrálja azt, amit a drámai műfajról, a görög drámáról, a francia klasszikusokról, a *Hamletről*, a *Bánk bánról*,

Az ember tragédiájáról, Adyról ír, de szemére vet bizonyos – személyes vonzalmakból következő – aránytalanságokat, és hiányolja például a *Faust* bővebb tárgyalását, Rilket, Apollinaire-t, Krúdyt. „Annyira tiszteljük Benedek Marcellt – magyarázza Jékely a kritikái megjegyzéseit –, hogy minden általunk tisztelt íróról szeretnők véleményét hallani.”

Hasonló tisztelettel közeledik a francia kultúra másik jeles – ezekben az években a kolozsvári egyetemen tanító – letéteményeséhez, Zolnai Bélához. (A Magyar Életrajzi Lexikon III., kiegészítő kötete rosszul tudja, hogy Zolnai 1945-től már a budapesti egyetemen van. A *Világosság* 1947. október 29-én számol be arról, hogy Zolnai Béla elbúcsúzott a Bolyai Tudományegyetemtől – és nem is akárhogyan! „A kitűnő szellemtörténész emberi és tudósi arcát Jancsó Elemér dr. rajzolta meg.” A cikk idéz Jancsó szövegéből; a kolozsvári piarista gimnáziumi érettségi, a budapesti, müncheni, berlini, párizsi tanulók után kifejtett gazdag tudományos, irodalmi és publicisztikai tevékenységét méltatva, kitér a napilapokban és az *Utunkban* Garázda Péter álnéven közölt „échóira” is, amelyekkel „szellemtörténeti tájékozódásunkat s az együttélő román és magyar nép baráti megbékítését szolgálta”. A távozót arra kéri Jancsó, hogy Budapesten is képviselje a Bolyai Tudományegyetem szellemét.) Jékely a kolozsvári egyetemen francia és német kurzusokat tartó Zolnait a tudós őstípusaként mutatja be, aki azonban nem zárkózik elefántcsonttoronyba; a fasiszta örvöngés idején bíráló, csipkelődő, figyelmeztető cikkeket írt a *Magyar Nemzet*be. („Ő volt e baloldali irányzatú s 1944 márciusában betiltott lapnak nevezetes Garázda Pétere...”) Az interjút készítő Jékely pontos képet rajzol Zolnai háború utáni hónapjairól. „Az októberi változások itt találták Kolozsvárt. Nem tudott s nem is akart Erdélytől elszakadni.” Feldúlt lakása sem változtatott elhatározásán. „Egy szál ruhában maradt bútorai és jegyzetei szemétdombbá változott törmeléke közt. Így nőtt az erdélyi tudós jelképévé mindnyájunk szemében, azé, aki egy élet szorgalmas munkáját kell esetleg a semmiből újrakezdeni, mint néha való Pápai Párizs Ferenc, szótáríró elődje, aki Enyeden, a kuruc-labanc világ pusztításai után, „romlott iskoláknak hamva közt» kezdte meg fordítgatni Kálvin Intitucióját.” (Hasonló történelmi gyökerű metaforával él az erdélyi magyar tudományosság távlatait elemző, esszé igényű publicisztikai írásában, 1946 februárjában.) A riporter részletesen kifaggatja a professzort műtről, jelenről, közeli és távolabbi terveiről. A magyar tudomány halottjai közül Zolnai Béla számára a legfájdalmasabb veszteség: Szerb Antal. „Készülök egy tanulmányt írni róla – nyilatkozta – a nemsokára meginduló „Magyar Fáklya» című folyóiratba, amelyet Szentimrei Jenő szerkeszt.” (Az interjú a *Világosság* 1945. május 20-i számában jelent meg, amikor a lapindítási terv még megvalósulni látszott!) Reményt keltőnek minősíti Zolnai az egyetem jövőjét is, beszél frissiben kinevezett kollégáiról, az esztétikát előadó Benedek Marcellről, a germanisztika tanszékre került Molter Károlyról; ő maga francia nyelvészeti kollégiumot tart és német irodalmat ad elő, emellett azonban dolgozik a *Jean Christophe* fordításán, a háromkötetes Világirodalom-történeten (modern fejezeteit Benedek Marcell írja), és gyűjti az anyagot a magyar Larousse-hoz, amely teljes képet fog adni az élő nyelvről, az európai közkincshez tartozó kultúrszó-készletről.

A „min dologzik az erdélyi tudós?” kérdése egyébként nemcsak a saját vonzalmához (így a francia és német irodalomhoz, esztétikához) közel eső területeken foglalkoztatja Jékelyt: irodalompolitikai koncepciója mellett tudománypolitikai elképzelései is kirajzolódnak publicisztikájából. Mielőtt még megírná ragyogó vezércikkét (*Soha senki el ne olthassa!*), rögzít minden biztató jelet. Ő számol be a *Világosságban* az *Erdélyi Múzeum* ötvenedik kötetének megjelenéséről (1945. június 3.). A szerkesztőt, az ismert nyelvtörténészt, Szabó T. Attilát idézi, miszerint a folyóirat korszerűségét mindenkor az adta meg, „hogy mennyire tudott és akart... erdélyi, magyar és tudományos lenni olyan időkben, amikor e hármas célkitűzés elé az akadályok és nehézségek garmadája merevült”. Jékely helyeslően regisztrálja, hogy az *Erdélyi Múzeum* új kötetében kitekint a környező területek és népek felé is (például Buza László és László Gyula tanulmányaiban).

Különböző műhelyekbe tekintve, Jékely – talán önmaga számára is észrevétlenül – ugyancsak műhelyt teremt: a jelent formáló, a jövőt építő kritikai szemlélet, a korszerű esztétikai gondolat műhelyét. A közéletivé váló ember és a költő hovatovább egyszerre van jelen ebben a valóban „világosságot” kereső, hirdető műhelyben. Egy nehéz, kétfrontos küzdelmet vállaló, olykor váratlan fordulatokkal is szembenéző napilap hasábjain viszonylag ritkán szólal(hat) meg versben, de annál inkább jelen lehet publicisztikában, irodalom- és színházkritikában, sőt esszéiben is. Az életét demokratikus alapokon, nem csupán elvileg, hanem gyakorlatban is az egyenlőség jegyében újjászervező romániai magyarság célkitűzését Jékely a sajátjának tudja, s az író eszközeivel szolgálni akarja. Nem kell földadnia önmagát. Ha számba vesszük a *Világosság*nál eltöltött két év érdemi termését, meglepő gazdagságra bukkanunk. Az egyetemes kultúra, a világirodalom, a XX. századi magyar irodalom számos kiemelkedő egyéniségéről az újsághasábjakon ír időszzerű, ám maradandó értékű kritikai méltatást: például Romain Rolland-ról, Valéryről, Krúdyról, Móricz Zsigmondról, Bartókról, a festő Nagy Istvánról, József Attiláról, Illyés Gyuláról, Reményik Sándorról, Szerb Antalról. (A *Bárány Vére* című 1981-es gyűjteményében szűkkeblűen válogatott ebből az anyagból is, bár még mindig jóval többet mutat meg akkori esztéta-önmagából, mint a nemes célokért harcoló publicistából!) Jékely Zoltánról, persze, elképzelhetetlen volna, hogy a nagy humanista hagyományoktól függetlenített forradalmi művészet szószólója legyen (az egykori naiv, de rejtettebb formában felbukkanó jelszó: „Semmisítsük meg a kapitalista vasutakat!” értelmében). A példát, a folytatás lehetőségét, a kiteljesedést keresi – nem utolsósorban innen származnak majd konfliktusai az irodalom (és a társadalom) alakulását, irányítását más-kepp elképzelőkkel. (Az osztályharc éleződésének teóriáját és gyakorlatát már nem ebben a közegben éri meg.)

1945 januárjában ez a kérdés így még nem tevődik fel, Jékely azonban a *Romain Rolland* halálára, illetve „a béke csökönyös álmodójára” emlékező írásában felvil-lantja író és társadalom lehetséges összeütközését, művész és közönség egymástól való távolságát. Apodiktikusan jelenti ki az emberiség lelkiismeretévé vált Rolland-ról: „A nagy népszerűtlének sorába tartozik, akikre, mint a mi Ady Endrénkre is, nem méltó a kor, melyben él.” De a remény is beszüremkedik Jékely már utókori ítéletébe: „A gyűlölet sötét korszakában ő álmodta meg egy igazságos korszak határ-talan emberi boldogságát.” A gyűlölet áldozatát, a személy szerint is közeli embert, örök barátot, már-már családtagot siratja el Szerb Antalban – a versek mellett pró-zában is (*Elkésztett koszorú Szerb Antal sírjára*. *Világosság*, 1945. április 25.). E kései nekrológnak van néhány irodalomtörténeti mozzanata, amelyet Jékely nyomán hang-súlyoznunk kell. A *Világosság* olvasóinak tudatába idézi a vesztesség Erdély-közeli voltát. Hivatkozik Szerb Antal kolozsvári rokonságára, a nekik küldött levélre, de ennél nyilván fontosabbnak mutatja az irodalomtörténeti kapcsolatokat: „Szerb Antal, mindjárt Szabó Dezső után, irodalmunk második nagy halottja. Életének csúcsa, amint tudjuk, 1934-ben Kolozsvárral érintkezik, kétkötetes Magyar Irodalomtörténete megnyerte az Erdélyi Szépmíves Céh pályázatát, s ez a diadal egycsapásra ismertté tette nevét mindenütt, ahol magyarul beszélnek.” Jelentős érdemének nevezi Krúdy-újraértékelését – és egy évvel az *Újhold* megindulása előtt Jékely megfogalmazza az „újholdas” ars poeticát! Íme, a forrásértékű Jékely-szöveg: „Ezzel [a Krúdy-újra-értékeléssel] kezdődött a »Hold rehabilitálása«, mely annyi nem-naturalista írótehet-ség öntudatosodásával hozzájárult a mai harmincasok egyik csoportjának kristályoso-dásához.”

A *Világosság*ban felállított költői arcképcsarnok következő modellje: Paul Valéry. Az 1945-ben elhunyt nagy franciában Jékely a költői emelkedettséget és tisztaságot ünnepli; ezekre a tulajdonságokra a méltató nem kevésbé fogékony, mint Romain Rolland közéletiségére. És kitűnő apropó, hogy e két magatartás-végletet együtt szemlélje: Reményik Sándor alakjának felidézése. Ez a Jékely-cikk tulajdonképpen nem is alkalomra készült – az alkalmat ő keresi hozzá, pontosab-ban a történelem teremti meg, újra meg újra. Amennyire meglepő ez a Reményik-

méltatás a *Világosság* 1945. október 26-i számában, annyira fontos is, mind gondolatilag, mind költői szövegezésben. Olvassuk egészében (annál is inkább, mert kimaradt *A Bárány Véréből*):

„Négy esztendeje, hogy Reményik Sándort megszámlálhatatlan siratója kikísérte a házsongárdi temetőbe. Halála egy eredendően introvertált és most végképpen életkedvét veszített léleknek a testet is magával rántó homálybafordulása volt. Csalódottan, kiábrándultan hullott előbb a vacogó magányba, mely a halálnak már pitvara. Életének utolsó szakában, amikor a háború már javában perzselte a világot s amikor sokan, hályogosszeműek, a világégésből épségesen és győzelmesen kikerülő Magyarországon délibábjában ringatóztak, és a »honfi láznak örültjei« porfelhővé korbácsoltak egy »vad politikai divatot« – a költő joggal érezhette magában: »Az állam mostan én vagyok.« Mert valóban ő volt akkor a sajtó magyar lelkiismeret.

Ő, aki mindenkor a kisajátító nemzeti önzés ellen küzdő pallos volt, 1941-ben tragikusan érezte, hogy fegyverét maholnap saját nemzete ellen kellene fordítania. Meghasonlított szava, sajnos, még csak pusztába kiáltó szó sem lehetett: a szabad véleménynyilvánítás hóhéra, a cenzúra agyarogva utasította vissza, kárhózzátván »korszerűtlen verseit« géppel sokszorosított példányokban való titkos terjesztésre. Ezt az utat kellett a történelmi fordulatokra népszerűtlenül reagáló költőnek a Végváriságtól a korszerűtlen versek Reményikéig megjárnia! Megértjük, miért nem voltak ezek a versek a sajtó ellenőrzője s mindazok előtt, akiket képviselt, kedvesek: a jelen álmvilágából riasztotta a jövőendő könyörtelen valóságára őket. Szinte nyöszörögve kért megértést: »Ma nem tudok a tömegekkel menni... Ma az is fáj, ami beteljesedett.« – »Ki kezdte?« – kérdezni máskor, idézve a szemet-szemért elvet alkalmazó sovinizmus örök-bárgyú érvelését s minden kivert szemnél jobban sajog neki a megtorlások örülete. Sajog az emberségért és sajog a nemzetért, mert tudja: »Megtorlás megtorlást követ, egész világon mindenütt.« S ezeket a verseket, Vörösmarty előszavának(!) méltó párjait, jóformán egyetlen napon, 1941. május 13-án írta! Buján vi-rágzó fák, reménységtől és nemzeti mámorban tobzódó szívek közt mert írni ily novemberi, halálos verseket.

Ebből a világból ki kellett hullnia. Szinte úgy érezzük, távozása percét az igazi nagyok titkos felségjogával élve, maga határozta meg. Eltűnt a pillanatnyilag olcsónak tetsző, de idővel szörnyű drágán megfizetett politikai sikerek majálisává vált, balsorsos világból és hogy Molter Károlyt idézzük: a tolakodó anyaggal szembeállította a lélek hatalmát.

Reményik Sándor árnyéka ma köztünk van. Mintha az erdélyi őszök kissé az ő képére formálódtak volna. Korszerűsége és korszerűtlensége túl, politikai divatokon felül, tapinthatatlan szoborként van ő jelen Erdély sok bajt látott piacain.”

Kiváló irodalomtörténeti, de szétválasztva is írhatjuk: irodalmi és történeti esszé, a közelmúlt szomorú tanulságainak politikus, példásan etikus összegezése, egy jelkép-emberré vált költő életművének alapján. Lehetetlen ki nem hallanunk belőle az írói-erkölcsi azonosulást, amely lényegesebb Jékely szemében, mint az esztétikai minőség maradandóságának méricskélése. Pontosabban, találóbban azóta sem határozta meg senki Reményik lírájának szerepét, ezen túlmenően pedig egy nemzet-nemzetiség sorsával azonosuló értelmiségi egyedül-elfogadható magatartását, a kötelező etikai parancsot.

(Januári számunkban tolytatjuk)

Mandulacsemetémhez

*Kezdem szimatolni hogy valami baj van
éppenséggel benned avagy a talajban
holott elgondozlak ez nem múlik rajtam*

*Bősz Boreás ellen kezdtetek karózni
fakéreg-lerágó kisvadaktól óvni
csemeteségednek mégse akarózik*

*Pedig jól meglennél enyhe szélmentében
nem csapna meg hűv nyár se zimankó télen
nem tengnél aléltna vézna-csenevészen*

*Miként királylánynak jól menne a dolgod
nem okoznál egyre kövesedőbb gondot
de szándékod ellen hogy lehetnél boldog*

*Kis mandulafácskám szelíd szóval kérlek
kölletlenségedről mihamarabb tégy le
és szerezzél nekem szép örömet végre*

Gesztenyefák

– A paksi Dunapart tervezőinek –

*Tudom, nagyon kellett a szárnyvonal
A végállomástól az Erőműig.
Megértem, mennyi mindent nem sokall*

*Az ember, mikor a jövőbe les.
De fájt volna, ha mégiscsak kinyűvik
A fákat, mondván: mind fölösleges.*

*Bár anti-romantikus ez a század,
Van szárnyvasút s a gesztenyék is állnak;
A hasznosat a szép így igazolja,
Emlékeinket őrzi a fák lombja.*

*Mert addig élünk, míg az emlék éltet,
Fölsóhajt egy-egy szívszorító ének;
Megsimogatjuk a gesztenyefákat,
Kik szép hűsége intve visszavárnak.*

Itthon

*Itthon lesz végállomásom.
Fönn a Kálvária-hegyen
Vár a jótét-nyugodt álom.*

*Életemben nyugalmatlan
Tűnődöztem sírhelyemen,
Játszódva a gondolattal,*

*Hogy még síromból is lesem:
Dunánk fodor-gyöngy hullámon
Tempózik ős-futamatban,
Míg a hajóállomáson*

*Nyüzsgő-tolong szakadatlan
A hajóra váró Jelen;
Én meg odalenn sóvárgom
Örök-utas Szerelmesem.*

Paks, 1985. márc. 13.

MAGYAR URBANIZÁCIÓ— EURÓPAI URBANIZÁCIÓ

A MAGYAR TELEPÜLÉSFEJLŐDÉS EURÓPÁBAN

Az urbanizációnak – hol szűkebben, hol tágabban értelmezett – folyamatai az elmúlt években egyre nagyobb figyelmet keltenek a szakmai körökön kívül is, mind a nagyközönség, mind a politikai döntést hozók körében. Növekszik az a felismerés, hogy a fejlődés nem azonos egyszerűen a termelés növekedésével, az emberi célok között nem csupán a munkavégzés lehetősége, hanem az egyén céljainak megfelelő lakó-, települési környezet is szerepel. Az urbanizáció alatt sokan csak a városnövekedést értik. Én ezt a folyamatot szélesebben értelmezem, amely nemcsak a falu és város közötti népességarány módosulását, hanem azt a társadalmi folyamatot is jelenti, amelyben a technikai civilizáció a településhálózat egészében elterjed, felszámolódik a falu és város közötti társadalmi szakadék, módosul az életformák, hagyományok, magatartások erős települési elkülönülése. Az urbanizáció kérdései iránti közfigyelem érthető: a település a teljes társadalmi tevékenység szervezeti-táji-műszaki kerete; és ez a keret jelentős részben megszabja a tevékenységek körét és formáit is. Életkörülményeink, a magyar társadalomban elfoglalt helyünk nemcsak iskolázottságunktól, foglalkozásunktól, jövedelminktől, életkorunktól függenek, hanem lakóhelyunktől, az életterünket megszabó településkörnyezettől is.

A magyar településfejlődés körüli viták gyakran csak egy-egy jelenségre korlátozódtak, és azokat próbálták jónak vagy rossznak ítélni. Emlékezetesen heves érzelmeket váltott ki a falusi elnéptelenedés felgyorsulása; viták voltak a városi lakótelepek lakóhely-értéke körül stb. Az urbanizáció egyes jelenségeit azonban tudományos szempontból nem jónak vagy rossznak (hiszen ez egyéni megítélés kérdése), hanem szabályosnak vagy szabálytalan-nak kell minősítenünk. Egy szabályos, azaz a társadalmi fejlődésnek és az urbanizációs szakasznak megfelelő jelenséget akkor sem tudunk eltüntetni, ha ez egyesek érdekeit sérti, csupán a sérelmek enyhítésére, tehát a kedvezőtlen mellékhatások mérséklésére tehetünk kísérletet. Hazánk mai urbanizációs állapotának megítéléséhez és az elkövetkezendő évtizedek képének felvázolásához tehát abból kell kiindulnunk, hogy a magyar urbanizációs fejlődés jelenlegi normális pályájának mik az ismérvei?

A válasz kereséséhez két feltételezésből indulunk ki.

Az *első feltételezés*, hogy a magyar urbanizáció szerves része az európai urbanizációs folyamatnak, és ezért alapvonásaiban nyilván ehhez lesz hasonló. A modern – tehát az iparosítással kezdődő – urbanizáció Európában a 18. századtól tart, és ebben világosan elkülönülő szakaszok különböztethetők meg. Az egyes szakaszok nem válnak el élesen egymástól, párhuzamosan is

léteznek, egy-egy országon belül is, időben is. A történelmi elemzés azt mutatja, hogy az egyes szakaszok a legkorábban urbanizált nyugat-európai magterületből fokozatosan terjedtek Európa periférikusan fejlett területei felé, először északi, majd déli és keleti irányban. Ebben az urbanizációs történetben a népesség koncentrációs és dekoncentrációs szakaszai váltják egymást, tehát – a konkrét városnövekedési adatok elemzése alapján – elvetem azt az elterjedt felfogást, hogy az urbanizáció egyik lényegi vonása az állandó városnövekedés, a népesség állandóan erősödő települési koncentrációja.

Az urbanizációs szakaszok alapján a gazdaság növekedési szakaszaihoz kapcsolódnak. Így pl. elkülöníthető az ipari forradalom, az ipar rohamos elterjedésének szakasza; a gazdaság minőségi-szerkezeti átalakulásának, a hazai szakirodalomban intenzív gazdasági fejlődésnek nevezett szakasz, vagy a legfejlettebb ipari országokban az ún. ipar utáni szakasz, amikor a fejlődést elsősorban a technológiai tökéletesedés jellemzi és a termelőszektorokban egyre kevesebben dolgoznak.

A másik kiinduló pont, hogy jóllehet a magyar urbanizáció is követi ezeket az urbanizációs szakaszokat, ám – periférikus helyzetünkől fakadóan – késedelemmel követi. A késedelem a modern fejlődés kezdetei óta tart, és bár az elmúlt évszázad során voltak átmenetileg sikeres felzárkózási kísérleteink, ezek különböző okokból félbemaradtak, és az európai fejlődés magterületéhez viszonyított távolságunk nemigen csökken.

A késedelem annyit jelent, hogy amikor hazánk egy bizonyos európai urbanizációs szakaszba lép, azt más világgazdasági és többnyire más belső politikai viszonyok között teszi meg, mint amilyen viszonyok között ez a szakasz a legfejlettebb európai országokban kifejlődött. Ebből következik, hogy a magyar modern urbanizáció nem egyszerűen egy néhány évtizeddel korábbi nyugat-európai modell követése, hanem ebben a modellben részben a nemzeti sajátosságok, részben a történelmi időszak sajátosságai lényeges módosulásokat eredményezhetnek. A késedelemben levő ország mindig egy fejlettebb mintát követve igyekszik elmaradását pótolni, ám a minta alkalmazásának társadalmi körülményeire, feltételeire nagy figyelemmel kell lennünk.

AZ IPARI FORRADALOM ÉS A VÁROSROBBANÁS

A modern urbanizációs ciklus első szakasza a *városrobbanás*, a rohamos városnövekedés. Ez egyértelműen a népesség települési koncentrációjának időszaka. A szakasz kezdete az ipari forradalomhoz, általában a modern gazdaság elrugaszkodásához kapcsolódik. Nyugat-Európa e szakaszba a 18. század második felében lépett. Részben a korabeli technológiával összefüggésben, részben a már a középkorban kiépült széles városhálózat következtében az iparosodás a településhálózat mélységében kiterjedt. A városnövekedés e hálózat számtalan pontján megindult, nem korlátozódott – az egyébként szintén látványosan bővülő – nagyvárosokra.

Magyarországon ez a szakasz, tehát a modern urbanizáció kezdete kb. egy évszázaddal később, az 1860-as évektől jelenik meg. Egyik nagyon jellemző sajátossága, hogy ez a városrobbanási szakasz két részre tagolódik, és nagyon sokáig, gyakorlatilag száz éven keresztül tart. A két részt egymástól

tartós stagnálás választja el; az első és a második „robbanás” társadalmi és gazdasági körülményei pedig lényegesen különböznek.

Az 1860-as évek magyar ipari forradalma méretében, elterjedtségében elmaradt a nyugat-európai mögött. Ezt az ország korlátozott függetlensége, majd az a tény is okozta, hogy a magyar urbanizáció kizárólag belső forrásokra, jelentős részben a mezőgazdasági export akkumulációjára támaszkodott, míg a nyugat-európai városrobbanást az ottani országok világkereskedelmi pozíciója és többségük jelentős gyarmatbirodalma is táplálta. Amint méretében és szerkezetében korlátozott maradt a magyar ipari forradalom, így maradt korlátozott a városrobbanás is: ez szinte csak a magyar fővárosra és néhány dunántúli középvárosra korlátozódott. (Az ország mai területén.) A gyorsan gyarapodó bányász- vagy vasgyári telepek nem tudtak teljes értékű várossá válni. A középkori, nagyhagyományú városok jelentős részét az iparosítás elkerülte – gyakran maguk tiltották ki falaik közül – és így nem tudtak bekapcsolódni a modern urbanizáció áramába. Ebben az időszakban még mindig tart az Alföld agrárgazdaságának expanziója, és az ország eme nagy táján a falusi népesség gyarapodása többhelyütt erőteljesebb, mint a szerepüket lassan veszítő mezővárosoké. A legnépesebb vidéki városok nagy része mezőváros volt és maradt. Az ipari forradalom ágazati jellege (élelmiszeripar, bányászat, egyes kohászati ágak) sem orientálta az ipart egyértelműen a városokba. A főváros kiemelkedő szerepében fontos tényező volt, hogy az ipari forradalommal egyidőben átalakított közigazgatási rendszerben, továbbá a megkésett iparosításból következő erős tökekkonzentrációban és állami protekcionizmusban a főváros-szerepnek különösen nagy volt a jelentősége. Az ipari tevékenységet azonban még hosszú évtizedekig az ország nagy régióiban főleg a kisipar jelentette.

A magyar ipari forradalomban igen nagy szerepet játszott az infrastrukturális fejlesztés. 1870 és 1890 között az összes beruházás 60%-a jutott a háttérágazatba. A századfordulón a magyar főváros modern nagyváros volt, messze kiemelkedett Délkelet-Európa városai közül; az országban sűrű vasúthálózat épült ki; olyan innováció, mint a városi tömegközlekedés, közvilágítás, telefon stb. Nyugat-Európához képest csekély késedelemmel jelentek meg hazánkban. Ez az infrastrukturális fejlesztés egy sor, akkoriban korszerű iparágat – pl. elektromos gépgyártást – indított útjára. Urbanizációs szempontból a századforduló kétségkívül a felzárkózás, a lemaradás pótlásának időszaka volt, bár, ismét hangsúlyozzuk, korántsem fogta át a magyar településhálózat nagyobb részét. Az ipari forradalom folyamatát azután az első világháború, majd a trianoni béke következményei, továbbá a társadalmi elmaradottság konzerválódása megakasztotta. A két világháború közötti negyedszázadban a magyar gazdaság gyakorlatilag stagnált, csak a háborús előkészületek élénkítették fel átmenetileg. A városfejlődés szinte csak a fővárosra korlátozódott, amelynek viszonylagos jelentősége a lecsökkent országterületen belül megnőtt, és az elcsatolt területekről menekülők jórésze is Budapest lakosságát duzzasztotta.

A második városrobbanás a szocialista iparosításhoz kapcsolódik az 1950-es, 1960-as években. Ez a második iparosítási szakasz jóval nagyobb méretű, korszerűbb szerkezetű volt, és mélyrehatóbb társadalmi változásokkal járt együtt. Kezdetben mesterséges falusi válságot teremtettek, részben azért, hogy az extenzív iparosításhoz szükséges munkaerőt a falu elhagyására bírják. Ez az iparosítási szakasz is a mezőgazdasági felhalmozás elvonásából,

ill. a lakossági életszínvonal alacsonyan tartásából táplálkozott. Az ambíciózus iparosítási program mindenképpen megkívánta az ország településhálózatának módosítását, hiszen a magyar városállomány jelentős része negyven éve még az iparosítás előtti állapotban volt. Budapest 1 és 3/4 millió lakosával szemben csupán két város, Szeged és Debrecen lakossága haladta meg valamelyest a 100 000 főt, ezek is csak igen kiterjedt tanyavilágukkal együtt. A mezővárosok meglehetősen bezártak maradtak közvetlen mezőgazdasági vonzáskörükkel, a városállomány modern értelmű hálózatot nem jelentett.

A magyar urbanisztika előtt tehát az a feladat állt, hogy ezt az elmaradt magyar városállományt alkalmassá tegye az iparosítás befogadására, és egyidejűleg olyanná formálja a városokat, hogy ezekben az új szocialista társadalmi viszonyok markánsan kifejeződjének. E feladatot új városok és új városrészek építésével vélték megoldhatónak – hiszen a meglévő várostestek egy letűnt társadalmi korszak igényeit és társadalmi viszonyait fejezték ki. A „szocialista város” építésében pedig egyértelműen a szovjet városépítés volt a követendő példa, jöllehet a háború utáni újjáépítés folyamatában Európa-szerte épültek új városok.

Mindez azt a felfogást fejezte ki, hogy építéssel, a városok vagy a lakóházak és lakások új szerkezetével módosítani lehet a társadalmi viszonyokat. Ez a felfogás az egész 20. századi modern urbanisztikán végighúzódik. A nyugati nagyvárosok térben is kifejezett társadalmi problémáit (a barakkvárosok vagy a városközponti szegénynegyedek) új épített terekkel remélték megváltoztatni. Ebből a szempontból sok azonosság volt az 1920-as évek szovjet avantgarde építészete és Nyugat-Európa modern építészete között. Az 1950-es évek magyar urbanisztikai felfogása tehát nem volt egyszerűen elszigetelt, politikai kényszer alatt kiötlött ideológia, beleillett, túlzásaival együtt, Európa akkori urbanisztikai áramlataiba – és osztozott kudarcaiban is.

Az ipari forradalom e második szakaszát erősen központosított tervgazdaság vezérelte. A központi tervezés alapján gazdasági tervezés volt. Ebben a felfogásban a település fő szerepe a termelés, a városoké az ipar, a falvaké a mezőgazdaság. Az a feltételezés élt, hogy a gazdasági növekedés automatikusan elvezet a jóléthez és így a települések sokoldalú fejlődéséhez is. Bár a városok mint egyetlen modern településforma önmagában vett magasabbrendűsége is kialakult, a városok közül azok részesültek a központi elosztás kitüntetett figyelmében, amelyekbe ipar telepedett. Az urbanizációt tehát az ország gyors iparosítását kiszolgáló városfejlesztő folyamatnak tekintették és alapvetően gazdasági szempontok szerint szabályozták.

Az 1960-as években a városnövekedés folyamatában elsősorban a gazdaságpolitika és a területfejlesztési politika hatására módosulások következtek be. Az urbanisztika ezeket a módosulásokat kevésbé érzékelte; az 1963-ban közzétett első átfogó településpolitikai koncepció (ún. keretterv) a várost továbbra is az ipari termelés helyeként fogta fel és a fejlesztendő városok körét az ipartelepítési alkalmasság alapján jelölte ki és rangsorolta. Az 1959-ben meghirdetett első átfogó méretű területfejlesztési politika elsősorban a főváros gazdasági túlsúlyának mérséklését, a vidéki iparosítást szolgálta. A vidéki iparosítás már tervszerűen törekedett a vidéki városok megerősítésére, elsősorban az öt ún. vidéki nagyváros gazdasági súlyának fokozására, majd a középvárosok – főleg a megyeszékhelyek – iparosítására. Ily módon az ipari forradalmat kísérő városrobbanás a magyar településhálózatban sokkal egyen-

letesebben jelent meg, mint az ipari forradalom első szakaszában. Ebben szerepet játszott a korszerű gépipari ágazatok gyors előretörése, amelyek földrajzilag sokkal szétszórtabban telepíthetők, mint a hagyományos nehézipar.

A modern urbanizációnak ez az első szakasza az 1960-as években gyakorlatilag befejeződött. Ám befejeztekor két nagyon lényeges vonatkozásban eltért Nyugat-Európa hasonló időszakától.

Az egyik ilyen eltérés, hogy a városrobbanásnak e második, a szocialista iparosításhoz kötött szakaszában mindvégig az infrastrukturális fejlesztés sokkal szerényebb mértékű volt, mint a múlt század végén. A termelés olyan abszolút prioritást kapott a beruházásokban – és ezek rossz hatásfoka miatt a felhalmozást növelni nem tudták –, hogy különösen az időszak első felében, az infrastrukturális beruházások szinte csak a gazdaság fenntartásának elemi szükségleteit biztosították. A városfejlődés pedig még a több évtizeddel ezelőtt létrehozott infrastruktúra tartalékainak felélésére, túlzott használatára hagyatkozott. Az infrastrukturális hiány az egész magyar urbanizációs folyamatnak egyik fő feszültség-forrásává és torzító elemévé lépett elő – és ma is az.

A másik nagyon jellemző sajátosság, hogy a városnövekedésnek ez az első szakasza úgy zárult le, hogy a városi népesség aránya – Nyugat-Európa azonos időszakához hasonlítva – alacsony maradt, csupán a lakosság felét jelentette. Ez alapvetően abból a sajátos helyzetből következik, hogy az ipari forradalom befejeztével sem épült még ki az ország kisvárosi hálózata, az iparosítás a városi állomány felső szintjeit volt képes kiépíteni. A kisvárosi hálózat bővülése ezért tovább tart a következő urbanizációs szakaszban is. Objektív adottságként el kell fogadni azt a sajátos helyzetet, hogy a falu-város viszonyok és arányok a kelet-európai periféria iparosítása során más-képpen jöttek létre, mint a nyugat-európai magterületen. Nem egyszerűen „alulurbanizáltságról” van szó, tehát gazdasági fejlettségükhöz képest elmaradott urbanizációról, mint Szelényi Iván feltételezte, hanem arról, hogy a 20. század második felében végbemenő iparosodás eleve más települési rendbe fog betagozódni, mint a 19. századi, eleve kevesebb munkaerőt fog foglalkoztatni és ezeket nem telepíti be kényszerűen a városi lakóterületekre, mert a modern ipari technika kevesebb munkaerőt kíván, és a modern közlekedési technika a távolabbról történő munkabajarást megkönnyíti. A nyugat-európai központ magas városi népességaránya jórészt annak köszönhető, hogy egy erős kisvárosi hálózat már az iparosítás előtt kialakult, és ez magához vonzotta a kezdetben kis egységekben telepedett ipart. A nyugat-európai ipari forradalom a kisvárosok iparosításával kezdődött. A legnagyobb különbség a magas és az alacsonyabb városi népesség arányú iparosított országok között soha nem a nagyvárosok létében vagy népességében mutatkozik – hiszen a világ legnagyobb városai egyre inkább a gyengén iparosodott országokban duzzadnak fel –, hanem a kisvárosi hálózat méretében, sűrűségében.

Én tehát úgy vélem, hogy a jelentős, nagyméretű rurális szektor fennmaradása hazánkban az urbanizációs ciklus megkésetttségének részben természetes következménye, ezt nem restellünk kell, és főleg nem a rurális szektor tönkretételével kell „javítanunk” a városi népességarányon, hanem egyszerűen a magyar urbanizációs modell egyik sajátosságaként kell regisztrálnunk és ehhez kell mérnünk az urbanizáció tervszerű irányítását.

Az ipari forradalomhoz kapcsolódó városnövekedési szakasz Európa legfejlettebb országaiban századunk elején nagyjából befejeződött. Az urbanizációs folyamat második szakaszát viszonylagos dekoncentráció jellemzi. Ez az időszak a legfejlettebb európai országokban az 1950-es, 1960-as évekig tartott. Ebben az időszakban az ipar nagyméretű mennyiségi növekedése lefékeződik és elsősorban szerkezeti átalakulások, új iparágak megjelenése, a technológia fejlődése jellemzi. Csökken az iparban foglalkoztatottak aránya és egyre többen dolgoznak az ún. nemtermelő szektorokban (amelyekben egyébként a termelés modernizálását is előkészítik). A városnövekedés jelentősen lefékeződik és a nagyvárosokból részben kisebb városokba, részben pedig nagyobb településeggyüttesekbe helyeződik át. Ebben a szakaszban bontakoznak ki a városi agglomerációk, a különböző városhalmazok, általában tehát az urbanizált település-eggyüttesek. A falusi településeken belül jobban elválík egymástól a dinamikus és a hanyatló falvak csoportja. A városrobbanás időszakában, a jelentős elvándorlás ellenére is még általában növekszik a falusi népesség – ám a viszonylagos dekoncentráció időszakában már találkozhatunk a falusi népesség általános csökkenésével, különösen pedig egyes településkategóriák rohamos népesség-fogyásával. Elsősorban nem annyira a népesség méret – mint hazánkban feltételezik – a falusi települések dinamizmusának vagy hanyatlásának kulcsa, hanem inkább helyi – mezőgazdasági vagy egyéb – gazdasági erőforrásaik minősége, különösen pedig földrajzi fekvésük, tehát az a képességük, hogy bekapcsolódjanak valamilyen urbanizált település-eggyüttesbe. A viszonylagos dekoncentráció olyan értelemben is végbemegy, hogy a nagyvárosok népessége alig növekszik vagy csökken, de gyorsabban növekszik agglomerációs övezetük; olyan értelemben is, hogy a korszerű gazdasági ágak jelentősebb és többnyire a kormányok által is támogatott széttelepülése korszerű urbanizációs központokat hoz létre korábban elmaradott rurális térségekben is.

Úgy vélem, hogy a viszonylagos dekoncentráció szakaszának mind gazdasági alapjai, mind urbanizációs jelenségei az 1970-es évek elejétől Magyarországon jelen vannak. Régi megállapítás, hogy hazánkban az extenzív gazdasági fejlődés nem folytatható, hiszen ennek minden tartaléka már kimerült, és olyan szerkezeti és technológiai váltással jellemezhető szakaszba kell lépünk, amelyet a fejlett európai ipari országok már sok évtizede megkezdtek. Az intenzív szakasz megszületése úgy látszik nagyon hosszú vajúdást kíván, amelynek hosszát megnövelte a világ gazdasági helyzet, a magyar gazdaság újraközpontosítása az 1970-es évek első felében és az alapvető döntések halogatása 1978 után, amikor a kormányzat a reform folytatása mellett foglalt állást. Az mindenesetre tény, hogy a nagy ipari növekedés korszaka már vagy másfél évtizede lezárult, így a magyar gazdaság előtt csak az intenzív fejlődés útja áll nyitva. Az is természetes, hogy az intenzív gazdasági fejlődés tartalma jelentősen eltér a mai Magyarországon attól, mint amit ugyanez például Nagy-Britanniában ötven évvel ezelőtt jelentett. Szerkezetében, technológiai alkalmazásban a magyar gazdaság megkísérli rövidíteni az elmaradást. Ezért ez az intenzív gazdasági szakasz – és az ehhez kapcsolódó urbanizáció – *olyan jegyeket is tartalmaz, amely napjaink fejlett ipari országainak sajátossága.*

Az 1970-es évektől a magyar gazdaságban is jól mutatkoznak a területi

dekoncentráció jegyei. Ez részben tudatos és tervszerű állami programok következtében – mint amilyen a vidéki iparosítás volt – alakult ki. A budapesti ipar az ország ipari munkáslétszámából 1964-ben még 51%-kal, 1982-ben már csak 25%-kal részesült. Az ipar nemcsak a vidéki városokba telepedett. Jelenleg 1000 községben – vagyis minden harmadik községben van tíz főnél többet foglalkoztató, gyáripari jellegű telephely. Ezekben 370 000 főt foglalkoztatnak. Ha a termelőszövetkezetek ipari műhelyeiben dolgozókat (kb. 65 000 fő) ehhez hozzáadjuk, akkor a községek ipartelepein dolgozók száma kb. azonos a budapesti ipartelepek dolgozóival. Ez az ipar területi eloszlásának roppant jelentőségű megváltozását jelenti.

A termelőerők térbeli dekoncentrációját támogatta a természeti erőforrások gazdasági felértékelődése. Ez részben szénbányászati körzeteink újjáéledését, részben – mezőgazdaságunk sikeres modernizálásának köszönhetően – agrártájak megnövelt gazdasági stabilitását eredményezte. Az agrár-ipari integráció előrehaladása bővítette az élelmiszer-gazdasági szektor foglalkoztatási képességét. A népgazdaság szerény gazdasági növekményének is egyre nagyobb részét adta a falusi gazdasági szektor. Ez is jelzi, hogy a nyugat-európainál nagyobb rurális szektor nem feltétlenül teherterele a hazai urbanizációnak, mert e szektor gazdasági teljesítő képessége és a lakosság számára nyújtott jövedelemtermelő képessége nem rosszabb mint a városi szektoré.

A viszonylagos dekoncentráció jegyei kimutathatók a településhálózatban is. Lelassult a városok növekedése általában, a nagyvárosoké különösen. Az 1960-as évek első felében Budapest lakossága 7,4%-kal nőtt, a 70-es évek második felében mindössze 0,1%-kal; azóta pedig a népessége csökkent. A községek népességfogyása pedig a két fenti időszakban -3,3%-ról -0,6%-ra mérséklődött. Az 1970-es években 600 000 fővel nőtt az országban a városi népesség. Ám ebből mindössze 200 000 főt tett ki a bevándorlás többlete, a többit a városok természetes szaporodása és a közigazgatási várossá nyilvánítás adta. A községekből a városokba irányuló vándorlás erősen mérséklődik, a községek népességstabilitása erősödik. Az kétségtől elválasztható, hogy az ország egész lakossága csökken, és ezért egészen kivételes, hogy néhány település lélekszámának növekedésével találkozhatunk.

A viszonylagos dekoncentráció szakaszára utal a városi agglomerációk általános megjelenése az ország térképén. Budapest e szakaszba is évtizedekkel korábban lépett, mint vidéki városaink: agglomerációs gyűrűjének települései már a századfordulón gyorsabban gyarapodtak, mint a város közigazgatási határain belüli népesség. Hosszabb ideje tart a városközpont népességszökkenése, a korábbi ipari városnak tercier várossá való átalakulása. Az 1970-es években az agglomerálódás számos városunk körül általánossá vált, bár a peremközségek gyakori adminisztratív bekebelezése a folyamat statisztikai kimutatását nehezíti. 1980-ban az ország lakosságának már 60%-a lakott különböző fokozatú településgyűttesekben (ezek fele nagyvárosi agglomerációkban), és ezekben dolgozott az iparban foglalkoztatottak háromnegyede.

Végül, az urbanizációs szakasznak megfelelő a falusi településállomány differenciálódása is. A községek egy csoportja gyorsan urbanizálódik, népességét megtartja, gyakran növeli is. Egy részük kisvárosi szerepkört tölt be és várossá nyilvánításuk indokolt – mintegy 40 ilyen nagyközségünk van. Más községeink földrajzi fekvésüknek köszönhetően mutatnak dinamizmust

(városközeliség, a fő közlekedési-urbanizációs tengelyek mentén való elhelyezkedés, üdülőövezeti fekvés). Legfontosabb agrártájainkon a többnyire népes falvak lakosságukat lassan veszítik, a stabilitás és a bizonytalanság egyidejűleg vannak jelen, de – ha infrastrukturális elmaradottságuk mérsékelhető – jó esélyük van a fejlődés fő vonalának követésére. A magyar községek nagy része a hanyatlás jeleit mutatja: lakosságuk gyorsan fogy, intézményeik elhagyják, gazdasági létalapjuk gyenge. A faluhálózaton belül helyi központok kiemelkedése, népesség-átcsoportosulás folyik, és új falusi települések is létrejönnek. A községek átlagadatai egyre inkább a szélsőségeket elfedő absztrakciók és nem a többség jellemző jegyei; egyre kevésbé van értelme általában a magyar falu helyzetéről beszélni.

Megállapítható tehát, hogy a magyar településhálózat több sajátossággal, de szabályosan követi az európai urbanizációs modellt. Az egyik sajátosság, hogy bizonyos elemeiben részben az előző szakasz befejezetlensége, részben ellenszabályozások miatt még folytatódik a városnövekedési szakasz. További sajátosság, hogy a rurális szektor nem egyszerűen nagyobb mint Nyugat-Európában volt a megfelelő időszakban, hanem előnyösebb és hátrányosabb szerepet is játszik az urbanizációs folyamatban. Előnyösebb annyiból, hogy nem jelent a falun élés általában jövedelmi hátrányt, és a korszerű, nagyüzemi integrált mezőgazdaság sokkal többoldalú foglalkoztatást kínál, sokkal inkább stabilizáló eleme a falunak, mint a legkorszerűbb tőkés magángazdaság. Hátrányt az jelent, hogy az infrastrukturális fejlesztés tartós elhanyagolása és a csekély fejlesztési erőforrások szélsőséges városi koncentrációja miatt a falusi és a városi életkörülmények nagyobb mértékben különböznek, mint a legfejlettebb nyugat-európai terület azonos szakaszában.

Az 1970-es években megkezdődött új urbanizációs szakasz idején fogalmazódott meg először átfogó, hosszú távú elképzelés a magyar urbanizációról (az 1971. évi minisztertanácsi határozat az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepcióról). E koncepcióban az urbanizációs folyamat jellegéről vallott korábbi felfogás jelentősen megváltozott. Társadalmi folyamatok kaptak elsőlegességet és ezek szolgáltatára rendelték az urbanizáció menetét. A központok hierarchikus rendjét tercier és tájszervező funkciók szerint állították fel, vagyis a várost „termelőhelyből” visszahelyezték eredeti társadalmi funkciójába. A koncepció arra törekedett, hogy a központok színvonalra (az általuk nyújtott szolgáltatások köre) azonos legyen az ország különböző részein – hogy ezáltal a lakosság életkörülményeinek területi különbségei mérséklődjenek. A koncepció végrehajtása számos elemében támogatta az új urbanizációs szakaszt. Támogatta annyiban, hogy elősegítette a középvárosi hálózat megerősödését és a kisvárosi hálózat bővülését. A városhálózat kiterjedése, a városi területek megszerződése a termelőerők regionális kiegyenlítődését is elősegítette, az életkörülmények közelítését is könnyítette. Megteremtődött Magyarország modern városhálózata. A koncepció tervezői azonban továbbvitték a városok társadalmi felsőbbrendűségének értékét. A városok azonos jellegű fejlesztését mereven értelmezték, nem vették figyelembe az Alföld és az ország többi része közötti jelentős településhálózati különbségeket. Különösen pedig nem ismerték fel jól, hogy az ipar extenzív fejlődési szakasza és az ehhez kapcsolódó gyors városnövekedés lezárult. A népesség erősödő városi koncentrálódását tervezték. Jóllehet mind a gazdaságban, mind a településhálózatban már jelentkeztek a dekoncentráció előbb idézett jelei. Az 1970-es évek egész településirányítása – nemcsak

az idézett OTK – sok elemében koncentráció jellegű maradt, és ezzel ellene szabályozott a természetes folyamatoknak.

Koncentráció maradt pl. a településfejlesztés pénzügyi mechanizmusa. Jóllehet az 1971. évi 3. tanács törvény a helyi tanácsok önállóságát jelentősen növelte, ez az önállóság – említést érdemlő saját erőforrások híján – tartalom nélkül maradt. Amennyiben a településekben keletkező gazdasági erőforrásokat túlnyomórészt elvonják, akkor egy-egy település fejlesztési esélye a központi források újraelosztásától függ. E forrásokat pedig az 1970-es években fokozódó mértékben összpontosították a városokba. (A központi forrásoknak 1968-ban 22%-a, 1980-ban 10%-a jutott a községekbe – ahol ez utóbbi évben az ország népességének 47%-a élt.) A települések fejlesztését természetesen indirekt módon az útépités vagy az ipartelepítés, tehát ágazati jellegű fejlesztések is támogatják, de a tanácsai fejlesztési források azok, amelyek legközvetlenebbül a település-környezet módosítását érintik.

Erősen koncentráció hatású volt az a szervezeti centralizáció, amely az 1970-es évek elején a gazdaságban (vállalatok, mezőgazdasági termelőszövetkezetek összevonása) az évtized egész időtartama alatt pedig a tercier szektorban végbement (igazgatási összevonások, áfészek összevonása, iskolakörzetesítés stb.). Ez részben a politikai recentralizációs törekvések lecsapódása volt, részben talán ismét külföldi mintákat követtek, ám sajátosan szelektív módon. A falusi közszolgáltatások koncentrációja ugyanis általános a legfejlettebb európai országokban és ez gyakran szolgált érvül. Ám Nyugat-, vagy Észak-Európa falusi ellátási modellje csak fejlett infrastruktúra – megfelelő távközlési hálózat és egyéni motorizáció – esetén működik, ekkor sem gond nélkül (és a lakosság csekély részét érintve). Az elmaradott magyar infrastrukturális színvonal mellett ez az ellátási modell rosszul működik, és ezért a falusi lakosság jelentős részének ellátása kifejezetten romlott az 1970-es években. A magyar településállomány sajátosságai – az átlagos magyar falu lélekszáma 1800 fő, az ország lakosságának 82%-a él 2000 főnél népesebb településen – nem is indokolták a ritkán lakott, szórványtelepülésekből vagy apró falvakból álló nyugat-európai rurális térség ellátási modelljének átvételét.

Jól ismert, hogy az ellenszabályozás keltette konfliktusok sok vitát váltottak ki, a kormányzat felülvizsgálta e településpolitikát és a parlament 1985 áprilisában jóváhagyott egy hosszú távú településfejlesztési koncepciót, valamint egy új tanácsai gazdálkodási rendet, amely fontos első lépésnek minősíthető egy decentralizáltabb, demokratikusabb településfejlesztés szempontjából. Az új urbanizációs politika leglényegesebb vonásai a következők: – megnövekszik a helyi döntések köre és lehetősége, továbbá a lakosság részvétele a döntésekben. A település infrastruktúrájának, helyi intézményeinek fenntartása és fejlesztése a helyi tanács hatásköre. A helyi társadalom tényleges szükségleteit kifejező fejlesztési rangsor tehát a jövőben jobban kialakítható.

– A helyi tanácsok pénzgazdálkodása jelentősen módosul. Először is, megnövekszik a helyi bevételeik; azután a központi támogatások egy részét normatív úton, a lakossággal arányosan minden településbe eljuttatják; konkrét fejlesztési célokra pályázat útján nyerhetők el további fejlesztési források; végül a helyi tanács valamennyi pénzforrásának felhasználásáról szabadon dönt, sem a beruházásokat, sem a célcsoportos fejlesztéseket sem a fenntartási költségeket többé külön megkötöttségek nem terhelik.

- A megyei tanácsok újraelosztó szerepe csökken, viszont szabadabbak a központi költségvetési juttatások felhasználásában. Kevésbé szólhatnak bele egyes települések életébe, de önállóbban alakíthatnak ki a megyén belül a megye adottságait kifejező településfejlesztési politikát.

Megállapítható tehát, hogy a megváltozott településpolitika a korábbiaknál jobban támogatja az új urbanizációs szakasz kibontakozását.

A KÖVETKEZŐ ÉVTIZEDEK

Végezetül megfogalmazzuk azt a kérdést, hogy vajon milyen utat fut be ezen az új pályán a magyar urbanizáció? Vajon belép-e a legfejlettebb ipari országok jelenleg érvényes urbanizációs szakaszába, amelyet a dekoncentráció (a dezurbanizáció) szakaszának nevezhetünk. Vajon lehet-e egyáltalán az elkövetkezendő évtizedek urbanizációját tervezni, amikor a holnap is sok szempontból bizonytalan?

A jövő persze mindig bizonytalan. Am hosszú távú stratégiára talán még inkább szükség van olyan időszakokban, ahol a közeljövő bizonytalannak tűnik. Amellett feltételezhetjük, hogy amint a magyar urbanizáció eddigelé is követte az európai modellt, ezután is követni fogja, természetesen ismét a kornak, a magyar hagyományoknak és a magyar társadalomnak megfelelő sajátosságokkal. Valószínűnek tartom, hogy az intenzív gazdaságnak ez a lassan elkezdődő szakasza le fog rövidülni Nyugat-Európa korábbi évtizedeihez képest, és a magyar gazdaság belép abba az „ipar utáni” szakaszba, mondjuk a jövő évezred elejére, amely a legfejlettebb ipari országokat napjainkban jellemzi. Ezért ez a dekoncentrációs szakasz hazánkban is bekövetkezhet.

A dekoncentrációs szakaszban a városnövekedés megáll, a falusi népesség száma és aránya növekedni kezd. Ennek első jelei Nagy-Britanniában már az 1950-es években megmutakoztak, az 1960-as években egyre több fejlett tőkés országban bukkantak fel és az 1970-es évtized tapasztalatai alapján már e szakaszt általános szabálynak nevezhetjük. Jellemzői:

- a városok növekedése után az agglomerációk bővülése is megáll vagy lefékeződik és a népességyarapodás fő színterei az agglomerációtól távolabbi rurális térségek. Ez a jelenség az Egyesült Államokban igen erőteljes, Nyugat-Európában a népsűrűségtől és a településhálózat jellegétől függően különböző méretű. Az 1970-es években azonban már pl. Franciaországban, a falusi elnéptelenedés klasszikus hazájában is mutatkozott.
- A népesség-dekoncentráció jelentős részben a gazdaság számottevő földrajzi széttelepülését követte. A 60-as és 70-es évek fordulójának gazdasági konjunktúrája mindenütt jelentős ipartelepítést hozott.
- A népességnövekedésnek a falusi térségbe való áthelyeződése nem a régi falu újjáéledését jelenti. A dinamikus nem-városi települések nem agrárjellegűek, a lakóhely technikai civilizációs foka nem marad el a városokétól. A falura annyiban hasonlítanak, hogy méretük lehetővé teszi lakóhelyi közösségek kialakulását, a természetközeli életforma folytatását. Ezek az újonnan dinamizált rurális térségek tehát kívül esnek a nagyvárosi agglomeráció területén. Ez az új falusi expanzió nem támasztja fel az elnéptelenedett falvakat, és nem állítja meg mindenütt az elnéptelenedési folyamatot. Nem mindegyik falu képes részt venni ebben az új fejlődési szakaszban.

Nyilvánvaló, hogy ezt a dezurbanizációs szakaszt nem vetíthetjük ki vál-

toztatás nélkül a magyar urbanizáció jövőjére. Nagyon eltérőek pl. a világ-gazdasági körülmények napjainkban és a közeljövőben attól, amilyenek az 1960-as évek nagy konjunktúrája idején voltak. Ha azonban azt az alapkérdést fogalmazzuk meg, hogy az elkövetkezendő évtizedeket a településfejlődés dekoncentrált jellege kíséri-e vagy újra visszatér egy városi koncentrációs szakasz, akkor a lehetséges fejlődési elemek vizsgálata a dekoncentráció folytatására utal. Tegyük mérlegre néhány ilyen fejlődési elemet.

A gazdasági fejlődés várható hatása. Az intenzív gazdasági szakaszban a népesség városokba tömörülése a gazdaság szempontjából kevésbé indokolt.

- A termelésben foglalkoztatottak száma és aránya csökken – ez a folyamat hazánkban is már évek óta tart. Az ipari koncentrációk népességtömörítő hatása tehát enyhül.
- Megváltozik az ipar szerkezete és technológiája. A technológiai váltás – pl. a robottechnika elterjesztése – ismét munkaerő-mérséklő hatású. A szerkezeti átalakulás pedig azt fogja eredményezni, hogy az ipar kisebb méretű, tehát kisebb településekben is elhelyezhető, részben bedolgozók munkájára támaszkodó telephelyekben jelenik meg. A hatalmas méretű, sokezer munkást foglalkoztató gyárak azokban az iparágakban alakultak ki, amelyek még a 19. század ipari forradalmának hordozói: a kohászatban, nehézgépgyártásban, textil-alapanyagok gyártásában. A legújabb iparágak, különösen az elektronikai ipar, egy-egy telephelyen kevés embert foglalkoztatnak, vállalati szervezeteik rugalmasan módosulnak, egyáltalán nem kötődnek nagyvárosokhoz.
- A nagyvárosok azért is vonzották az ipari, kereskedelmi nagyvállalatokat, mert sok előnyt jelentett az azonos település az együttműködés könnyű megszervezése szempontjából. A közlekedés és a távközlés különböző formáinak fejlődése azonban ezt az előnyt mérsékeli.
- Külön ki kell emelni a technológiai fejlődés sorából a mikroelektronika várható elterjedését nemcsak a termelés irányításában, hanem a közigazgatásban, általában a nem termelő szektorokban és a háztartásokban. Mindez a munkavégzés helyének, a munkabajárásnak települési jellemzőit meg fogja változtatni. Éppen a legjobban terjedő szellemi tevékenységben lesz felesleges nagyméretű közös munkahelyek fenntartása, hiszen az otthoni számítógép-terminálok segítségével nagyon sokféle szellemi munka otthon végezhető és a felhasználó vállalatoknak – hivataloknak – a munka eredménye személyes bejárás nélkül eljuttatható. Műszaki tervezés, fordítás, gazdasági számítás egy kis mátrai falu házából is végezhető akár egy fővárosi, akár egy külföldi vállalat részére. Mindössze egy *ma* már tömegesen gyártott mikroszámítógép, egy, a *tegnap* technikáját jelentő telefonvonal – és egy kellően művelt és kiképzett elme szükséges hozzá.
- A munkatevékenység jelentős része tehát az otthonokig széttelepülhet, ezért a települések foglalkoztatást nyújtó, munkahely-szerepe jelentősen csökkenhet. Az várható tehát, hogy a települések fejlődésének vagy hanyatlásának fő motívuma lakóhelyértékük lesz. Az ezredforduló embere vonzó – művi, természeti és társadalmi – környezetű településeken kíván élni és lakóhelyét eme igénye alapján választja ki; a gazdaság földrajzi eloszlása is jórészt ehhez fog igazodni.
- Fontos kérdés, amire a választ nem ismerem, hogy milyen lesz a *második gazdaság* jövőbeni szerepe? A második gazdaság minden modern országban – különböző okok miatt – jelentős, tartós jelenségnek tűnik, sajátos

szervezeti-társadalmi formái is kialakulnak. A második gazdaság szerepe oly fontos a lakosság jövedelemképzésében, hogy egy település csupán e gazdaság jó adottságai miatt is vonzó lehet. Jövő társadalmi fejlődésünk egyik alapkérdése lehet, hogy a második gazdaság helyzete milyen módon alakul. Megmarad-e részben a fél-legalizáltság, éppen-megtűrtség állapotában – ebben az esetben a nagyvárosok vonzzák elsősorban, ahol e gazdaság könnyebben rejtőzhet el. Vagy átalakul egy, az állami, szövetkezeti nagyvállalkozással egyenrangú magánszövetkezeti kisvállalkozási szférává, amely rugalmasságával az innováció egyik kezdeményezője lesz – ez esetben szintén jelentősen széttelepülhet és a kis településközösségek még előnyt is jelenthetnek.

Környezetminőség és településtejlődés. A környezetminőség társadalmi szerepének, jelentőségének alapos növekedését várhatjuk. Ez részben a természeti környezet egyelőre fokozódó romlásából ered, aminek következtében feltehetően bizonyos környezeti katasztrófákat is el kell szenvednünk. Másfelől a vonzó környezetet egyre nagyobb tömegek tartják majd fontos értéknek. A környezetvédelem szempontjai is a dekoncentrált településfejlesztés mellett érvényesülnek jobban. A nagyvárosok vagy a nagyméretű, hagyományos nehézipari körzetek rendkívül koncentrált terhelést jelentenek a földfelszín viszonylag kicsiny részére, és a környezetben visszafordíthatatlan károsodást okozhatnak. Az egészséges és vonzó környezetű települések lakóhelyértéke növekedni fog.

Változások következhetnek be a mezőgazdaság környezet hasznosításában is. Az iparszerű mezőgazdaság – pl. tömegesen használt vegyszereivel – jelentős környezetszennyező. A termelésnövelés már jó ideje a kivitel céljait szolgálja, mivel a hazai lakosság élelmiszerszükségletét a jelenleginél mintegy 30%-kal kisebb termelés is fedezné. Mivel az élelmiszerkivitel gazdaságos növelése ma számos akadályba ütközik, elképzelhető, hogy a mainál szerényebb hozamokkal is megelégedünk, és környezetkímélő mezőgazdaságot folytatunk. Ez esetben a mezőgazdasággal foglalkozó falusi lakosság száma lassabban csökken.

A felsorolt tendenciákból egy olyan jövőkép tűnik logikusan felrajzolhatónak, amelyben a települési decentralizáció folytatódik. Úgy vélem tehát, hogy:

- a főváros megerősíti nemzetközi szerepét, de jelenlegi kulturális, gazdasági, politikai monopolhelyzetét feladja és e szerepeket megosztja vidéki város-társaival;
- a városhálózat kibővül, gyarapodik a kisvárosok száma és szerepe, a jelenlegi nagyközségek jelentős része várossá válik;
- a falu-város különbség tovább mérséklődik, és e két egyenrangú, együttműködő településtípus egységes településegységekbe szerveződik;
- a falvak nagy része gazdasági és népesedési szempontból stabilizálódik, jelenlegi hátrányai mérséklődnek;
- a települések irányításában kitüntetett szerep jut az önkormányzatnak, a helyi társadalom érdekeit kifejező és érvényesítő helyi akaratnak.

Mindez nem alakulhat ki egyszerűen, jelentős mértékben a közép-európai fejlett szocialista társadalom új modelljétől függ. Éppenséggel elképzelhető a centralizáció újraerősítése, a városok mindennek feletti növelése, az infrastruktúra fejlesztésének, a technológiai váltásnak további elodázása is. Ám ez elmaradásunkat a modern Európától oly mértékig fokozná, hogy nem tekintethetjük valós alternatívának.

NEMZETISÉGI VALÓSÁGIRODALOM

– Dobos László és Zalabai Zsigmond könyveiről –

A nemzetiségi irodalom, ahogy Németh László mondotta 1932-ben a dunatáji nemzetek irodalmairól, ma is „a szellemi élet mindenese”. „Az író, ha író akar lenni, be kell ülnie a néptanító katedrájába, nyakába kell venni a béna tudományt s hogy levegőhöz jusson, tisztítania kell a levegőt és irányítania a politikát.” Ez a közösségi küldetés, egyszersmind felelősségvállalás a forrása a szomszédos országokban kifejlődő magyar „valóságirodalomnak”. A fogalom a régi Korunk szótárából való, Gaál Gábor és Fábry Zoltán használta és alakította ki, s ha volt is valamelyest „weimari” gyökere, ha némiképp egybecsengett is a Neue Sachlichkeit naturalisztikus töltésű fogalmával, azért a nemzetiségi irodalom kulcsszavai és jellegzetes fejleményei közül való. Nem világrámlatok, nem külföldi hatások következményeként jött létre, hanem a nemzetiségi irodalmak sorsának, küldetésének eredménye gyanánt, s mint ilyen nemcsak a harmincas évek irodalmában terjedt el, ma is feladata és szerepe van. A nemzetiségi valóság nyomatékos jelenléte a szépirodalom tárgyai között, a szociográfiai és az önéletrajzok előadásmódjának erőteljes hatása a narratív szerkezetek kialakulására – nos, mindez a kisebbségi irodalmak önkéntes elkötelezettségéből, nagyfokú erkölcsi tudatosságából következik. A „valóságirodalomról” elmélkedve, 1965 őszén Fábry Zoltán is egymással összefüggően határozza meg a valóság és az írói erkölcs fogalmát: „A valóság nehéz, kemény, igazság. Embert, népet, nemzetet vizsgáztat: állásfoglalásra kényszerít. Ezért lehet erkölcs. Morális elsődlegessége kétségtelen, kivédhetetlen.” S ezt meg is erősíti: „A valóság: erkölcs. Az erkölcsöt a valóság váltja ki, provokálja és határozza meg. Valóság erkölcsi vállalás nélkül elképzelhetetlen, és megfordítva: erkölcs elképzelhetetlen valóságvállalás nélkül.” A nemzetiségi és közép-európai író egy lehetséges ars poeticája ez: Fábry mindenestre az alkat nem ismerő antifaszizmus politikai iskolájában alakította ki, s a nemzetiségi elnyomatás, a magyar kisebbséget érő kollektív megtorlások nehéz tapasztalatai között is érvényesítette.

A szlovákiai magyar irodalom manapság erősebben tartja számon ennek a nemzetiségi „valóságirodalomnak” a hagyományait, s részben egy új „valóságirodalom” létrehozásában látja egyik fontos feladatát. Midőn *A műtáj neve: önismeret* című írásában Zalabai Zsigmond számot vetett a kisebbségi irodalmi szociográfia első eredményeivel, joggal figyelmeztetett a két világháború közötti szlovákiai magyar „valóságirodalom” értékeire: a többi között Fábry Zoltán, Sziklay Ferenc, Darkó István, Balogh Edgár és Jócsik Lajos egykori írásaira. És ahogy valamikor Németh László, ő is az irodalomtól, pontosabban a nemzetiségi társadalom gondjait és törekvéseit rögzítő „valóságirodalomtól” várta egész sor hiányzó intézmény munkájának pótlását. „Hosszú időbe telt – olvassuk – az a rádöbbenés is, hogy nemzetiségi kultúránk szerkezete féloldalas: a társadalomtudomány, a valóságot *egy az egyben* rögzítő és elemző történettudomány, a hely- és kultúrtörténet, a néprajz, a szociológia, a demográfiai tanulmányok hiánya nemzetiségi önismeretünk fehér foltjait, föltáratlan területeit jelzi; azokat a pontokat, melyeket – a földadat szinte reformkorbéli! – szükségszerűen a szépirodalomnak s ezen belül is főként a valóságirodalmi műfajoknak kell bejelölniök a nemzetiségi tudat térképére.” A szlovákiai magyar irodalom maga is ennek a felismerésnek a birtokában fogott hozzá, még a hatvanas évek végén, hogy számot

adjon az ottani magyar kisebbség történelmi tapasztalatairól: ez a törekvés hatotta át Dobos László, Duba Gyula, Mács József és Gál Sándor prózai műveit, szociográfiáit és irodalmi riportjait.

A nemzetiségi valóságirodalomnak az egész magyar nyelvterületen elismert és becsült képviselője Dobos László, aki korábbi – *Messze voltak a csillagok, Földöntutók és Egy szál ingben* című – regényeiben a szlovákiai magyarság nehéz történelmi tapasztalatait, az 1945 és 1948 között elszenvedett súlyos sérelmeit idézte fel, azzal a kétségtelen írói igénnyel, hogy a nyilvános vallomás, a közösségi számvetés gyógyító erejével oldja fel a kisebbségi magyarság elfojtott lelki feszültségeit. A „valóságirodalom” ebben a tekintetben a be nem vallott múlt hiteles életre keltésének, a kisebbségi tudat mélyén rákosodó sérülések orvoslásának, a nemzetiségi identitásban bekövetkezett kényszerű zavarok tisztázásának az eszköze. Hasonló szerepet adott új, *Sodrásban* című regényének is; ebben a művében észrevehetően önéletrajzi motívumok felhasználásával eleveníti fel nemzedékének indulását és körötte az ötvenes évek történetét. Egy fiatal házaspár nehéz körülmények között indult közös életének rajzát adja, a férfi és az asszony egyaránt távoli vidékről, az ország keleti végeiről kerül a rohamosan fejlődő szlovák fővárosba, otthont szeretnének alapítani, törekvéseik azonban minduntalan elakadnak a köznapi élet megoldhatatlan gondjai között. Lakás nélkül vannak, kezdetben egy bőrrönddel járkák a várost, nem egyszer pályaudvari várótermekben ütnék tanyát, később nagynehezen egy romos szobához jutnak, amelyet helyreállítanak, de ahonnan elűzik őket az átnedvesedett falak s a téli hideg, aztán a férfi az ifjúsági szervezet székházában húzza meg magát, az asszony vidéki szüleihez költözik, itt hozza világra első gyermeküket is, végül azonban ismét összeköltözhetnek egyetlen szobába, s reménykedhetnek, hogy lakásigénylő kérvényeikre egyszer biztató válasz érkezik.

Köröttük az új társadalom létrehozásának küzdelme zajlik, lázadó hitekkel és ijesztő fanatizmussal, legendába illő személyes áldozatkészséggel és szörnyű embertelenségekkel. Jeromos, a férfi őszintén bizik a társadalomépítő küzdelem akkor érvényes taktikájában, a vezetők ígéreteiben, és különösebb fontolgatás nélkül hajtja végre a felülről érkező utasításokat. Nemcsak azért, mert ő maga is osztozik a szegények történelmi reményeiben, azért is, mert az új társadalom és személyesen Sztálin érdemének tudja a szlovákiai magyarságot sújtó további jogtalanságok felszámolását, és bizik abban, hogy a szocialista hatalom a valódi nemzeti egyenjogúságot fogja megteremteni. „Nagy történelmi pillanat részesei vagyunk, te is, én is... – érvel a nyomorúságos életkörülmények miatt panaszkodó asszonya előtt. – Nagy történelmi pillanat részesei vagyunk, óriási dolog, csak nem szabad belesüllyednünk a mindennapok posványába. Most új perspektíva születik...” Képzeletét egy nagyszerű utópia tartja fogva, a forradalmi idők fanatikus chiliazmusával veti magát a politikai munkába, és kételyeket nem ismerő gyanútlanlaga következtében bizony vétkeisé is válik, midőn részt vesz abban a tanárképzőn folyó „tisztogatásban”, amelynek során kíméletlenül távolítják el a hallgatók közül mindazokat, akik kispolgári származással gyanúsíthatók, vagy akik egyszerűen nem tanúsítják ugyanazt a fanatizmust, mint a vezetők.

A *Sodrásban* a közelmúlt történelmileg érthető, mondhatnám így is: szükségszerű, ugyanakkor rendkívül veszedelmes, igen sok szenvedést és csalódást okozó politikai illúzióival vet számot, és ez a visszatekintő számvetés szabja meg epikai koncepcióját, valamint szerkezetét. Dobos László regénye személyes, illetve nemzedéki értelmű számvetés, és ennek a számvetésnek a hitelessége követeli meg, hogy egyszerre érzékeltesse a lelepleződött és leküzdött politikai illúziók szubjektív jogosultságát, ugyanakkor objektív veszedelmességét: azokat a történelmileg megalapozott igazságokat, amelyek révén az egykori voluntarista fanatizmus létrejött, és azokat a társadalmi károkat, amelyeket ez a fanatizmus okozott. Mindez éles ellentétek feszültségét oltja a regényvilágba, és Dobos László érett elbeszélő művészetét éppen az jellemzi a legjobban, ahogyan ezeket az ellentétező szerkezeti elemeket kialakít-

ja, elhelyezi. Ilyen ellentétes erőket jelentenek a politika harsogó szólamai és a köz-napi élet szomorú szegénysége, az illúziókat hirdető férfi és a józan realitást képviselő asszony alakja, a gyökeres újításnak az a fanatizmusa, amelyet a város és a hagyományoknak az a biztonsága, amelyet a szülőfalu képvisel. Általában értékek ütköznek össze, és ezeknek az összeütközéseknek a következményeként alakul ki a regényszerkezet. A visszatekintő és számadást végző író végül is ironiával, mi több, bölcs humorral számol le ifjúságának illúzióival, és biztos kézzel jelöli meg azokat az értékeket, amelyeket a történelmi idők zajlásából meg kell menteni.

Biztos értékeket keres Zalabai Zsigmond falutörténete vagy miként pontosabban nevezhetnők: történeti faluszociográfiája; a *Mindenekről számot adok* is. A fiatalabb nemzedékhez tartozó szlovákiai magyar irodalomtörténész és kritikus ebben a munkájában szülőfalujának, az egykori Hont megyéhez tartozó Ipolypásztónak a múltját dolgozza fel. Oklevelek, régi falutörténeti feljegyzések, egyházkerületi iratok, néprajzi és művészettörténeti feldolgozások alapján rajzolja meg a falu történetét a honfoglalástól egészen az 1918-as „államfordulatig”. Egy helyen megemlíti, hogy 1774-ben, a Pásztót pusztító tűzvész során, odaégett az eklézsia irattárának nagyrésze, benne a falu korai történetére vonatkozó dokumentumok. Mégis addig kutatott, amíg eligazító feljegyzéseket talált, így például a Magyar Országos Levéltár jobbágylevelei, úrbérrendezési iratai között, Gál András lelkésznek a múlt század elején lejegyzett *Az Ipoly Pásztói Reformata Szent Eklézsiaának magános történetit jegyző könyve* című munkájában, Pongrácz Lajos 1848-ban közreadott *Honti krónikájában* vagy Kovács Géza *Az ipolypásztói református egyház története* című kéziratos művében. Hatalmas forrásanyagot gyűjtött össze, s ennek az anyagnak a nyomán érzékletes képekben eleveníti fel a kicsiny, színmagyar falu élettörténetét, történelmi hányattatásait.

A falukrónikából s az előadásba ékelt dokumentumokból, levelekből, népdalanyagból egy jellegzetes magyar parasztközösség küzdelmes múltja bontakozik ki az olvasó szeme előtt. Törekvő emberekkel, nemegyszer a történelem súlya alatt vergődő emberi sorsokkal ismerkedünk meg, emberi közösséggel, amelyet ezer esztendő története során többször is eltapostak a rázúduló események, idegen hadak, mégsem adta meg magát, s ha „szélárnyékos” idők érkeztek, csendben dolgozott, művelődött, gyarapodott. Többször vált áldozatává a vallási vagy nemzeti elfogultságokból táplálkozó intoleranciának, mégis mindig fel tudott emelkedni a porból, begyógyultak a sebei, s végezte a maga munkáját tovább. A falutörténet írója arról a névtelen, egyszerű nemzetfenntartó munkáról ad képet, amelyet egy kicsiny emberi közösség végzett el hosszú évszázadok során. Vannak ennek a beszámolónak jelképes értelmű pillanatai is. „Falum 1621-ben vágott pecsétjén – olvasom egy helyen – az *„Ipoli Pásztó talu pecséti*” körfelirat közepén egy pelikán áll. Szent madár. Önnön vérével táplálja fiait, hogy megőrizze s általadja őket az időnek, amely – vonzva magához a reményt – mindig eljövend.” Erről a reményről – a fennmaradás reményéről – tanúskodik az írói vállalkozás is: Zalabai Zsigmond nem pusztán emlékművet akar állítani szülőfalujának, midőn megírja történetét, hanem tanulságot is keres: a szociográfiai „valóságirodalom” eszközeivel nyilvánítja ki bizalmát egy sokat próbált emberi közösség jövője, megmaradása iránt. Szeretnők hinni, hogy a történeti falurajz minden bizonytalankövetkező folytatása – az 1918 utáni idők pásztói krónikája – ugyanezt a jövőbe vetett bizalmat fejezheti ki majd.

NAGY-BUDAPESTI RÉM- ÜLDÖZÉS

„Segélykiáltás? Provokáció? Biztatás? Pszichés hideg-meleg? A titok bizonyossága? Bizonytalanság? A kontroll fölényérzete? Nevetséges hanyagság? Nagyvonalúság? Kiszámítottan adagolt póráz? Profi munka? Dilettantizmus? Rögtönzés?” – így kérdez a *Tornác* című novellában nem tudjuk ki, nem tudjuk mivel kapcsolatban. Hogy homályosságuk ellenére mégis miért e sorokkal kezdjük Márton László első könyvének ismertetését, annak nagyon egyszerű oka van: a szerző önfaggatásaként, önmeghatározási kísérleteként fogjuk fel ezeket, a könyv műfajára, tartalmára, a szellemiek birodalmában elfoglalt státusára vonatkozó definíció-próbálkozásokként. Az említett novella ugyanis egyik dimenziójában Albert főherceg útirajza, második szintjén viszont szerzői reflexiókat tartalmaz, illetve azt az ál(?)-valóságot festi, amelyben a szerző és a szöveg megszületett és mozogni kénytelen. S mint auktori megszólalás: egyszerre segélykiáltás, provokáció, biztatás, pszichés hideg-meleg stb. Segélykiáltás – a megbomlott világszemlélet félelmes víziókat kelt, s ezek elől menekül az epikai alany. Provokáció: a hagyományos prózaolvasási szokások rabságával szemben. Biztatás az olvasónak: Találd ki, mit rejt az ezüstszelence! És pszichés hideg-meleg, mert hol hevesebben ver az ember szíve, úgy érezvén: közeledik a Lényeghez, hol viszont dühroham kerülgeti, mivel rájön: amit ő lényegnek sejtett, nem is létezik.

De mindezen a frappáns meghatározásokon túl és elsősorban: modern próza. Elolvasásra ingerlő, vitára készítő, elgondolkodtató vagy elhajítandó. Furcsa árnyék-bokszolás, melyben nem tudjuk ki kivel küzd, miért, mi ellen, de harcias bátorságával és csiszolt technikájával rokonszenves.

Modernségének kulcsszava: a relativitás. Egy relativizált világ, pontosabban relativizált világok úsznak szemünk előtt – egy huszonöt esztendősi fiatalember tapasztalatai, leszűrve és stilizáltak. Bomlott, kiürült, törvényeit vedlő vagy -vesztett valóság körvonalai bontakoznak ki. Ez a *felrobbant regény* – úgy hisszük, nyugodtan használhatjuk ezt a kategóriát, annál is inkább, mivel Márton maga jegyzi meg egy helyen, hogy

képtelen a regényírásra, ugyanakkor viszont az is világos, hogy egy homogén művalóság ábrázoltatik általa, egy regényvilág –, nos ez a felrobbant regény egy felrobbant valóság hű lenyomata. Látjuk tehát: írói mondandó és kifejezésmód tökéletes harmóniában áll egymással. Ilyen értelemben nem modern, hanem a klasszikus irodalmi mű kritériumának megfelelő novella-füzérről van szó.

Mint említettük, a mű világa relativ, vagyis az ábrázolt valóság nem rendelkezik abszolút változatlan tulajdonságokkal; a mindennapi gondolkodás által tér- és időbelileg meghatározott pontok eltolhatók, elmoshatók, s helyükbe a semmi settenkedhet, vagy a múlt, vagy a képzelet. A *Rosta* című novella hőse megdöbbenve tapasztalja, hogy Nagy-Budapest utcái-terei-lakosai a semmibe hullanak. Ő ugyan fennakadt a rostán, de ki tudja: büntetés-e ez vagy discsőség. „Ha végignézek a vidéken, arra gondolok: belső táj” – vallja a *Tornác* című írás Énje, s valóban az álomi vasútállomás, ahol évekre megrekedt a szerelvény, Albert főherceg agyveleje! A *Horog* című elbeszélés horogra akadt mesélője így filozófál: „Milyen kerek a tér! És milyen rozsdás a láthatár! És milyen közeli és mégis milyen végtelen! Óraszám úszom mellette, nem változik, nem mozdul: én elvergődöm és ő visszatér elém. És víz, milyen sok víz: anyag és dimenzió, ugyanazt jelenti, mint a tér. Igen, a víz és a tér: két oldala egyazon dolognak.” De megváltozott, megszűnt, feloldódott a hagyományos történet is, a protagonistákkal együtt. Az *Ésvagy* című írás címszereplője egy ritka kötőszó, helyszíne az arc, ideje nincs ésvagy végtelenné tágult, cselekménye nincs, helyét emléktöredékek, illetve a belőlük felépülő allegória-szerkezetek foglalják el: pl. kivonulás az arc-síva-tagba, a nőtestű tégladombormű, Gaia halála, vagy a félbevágott ház, ez utóbbi Nádas Egy családregegy vége című művéből ismert.

Íme az anyag, mely megmunkálásra vár. Sivár illúziótlanság, mondhatnánk, vagy perverz (*pervező*) fantázia-önkielégítés. De helyzetfelmérés is, nosztalgiaiktól ment felelős felmérés. S mint ilyen, nem vethető szemére pesszimizmus, mely amúgy sem esztétikai kategória.

A kötet egyik legfőbb jellegzetessége barokkos, máshol szecessziós stílus. Ez érteke, de talán – túlzásai, elburjánzása miatt –

hibája is ennek a fiatalos-túlhevültségben született könyvnek. Az ihlet első, nagy hevéét csak néhol tudja lehűteni a távolságtartóan ironikus hangvétel.

Mitől válik olyan jellegzetessé e stílus? Az újfajta (legalábbis még-meg-nem-szokott) elbeszélői magatartásmódtól. A hagyományos próza-alkotói eljárás sematikusan a következőképp írható le: a szerző mondanójának megfelelő struktúrát épít, majd e vázra feszíti fel élményeit. Márton ehelyett – sematikusan véve – a következő módon jár el: élmények érik, ezeket egy stílárisszűrőn átengedve lejegyzí, s az így nyert élményhalmaz a lejegyzés során maga építi fel struktúráját. Mintha a szerző tolla alól szétfolyna a tinta: egy siktartomány keletkezik, mely szerkesztetlen, s addig tart, amíg a szem ellát, ahelyett, hogy épp fordítva, addig láthatnánk el, amíg a mű tart. Ez ismét a relativizáló szemlélet eredménye: az író szakít a mindentudó szemszöggel. Egy lesz azok közül, akikkel a dolgok – a cselekmény – megtörténik. Megsokszorozza magát, hogy a létező világok sokaságát ábrázolni tudja. Márton megpróbálja kikapcsolni a szerzői közvetítést mű és befogadó között. Ő maga felolvad a szereplőkben és a befogadókban. (Még akkor is így van ez, ha hangsúlyozottan vállalja a hagyományos szerzői kiszólásformákat.) Vagy másképp fogalmazva: az anyag tűnik bele a szerzőbe. Mintha egy olyan tudatfolyam-regényt olvasnánk, mely a szerző belvilágát ábrázolja. Beszél, beszél – számunkra ismeretlen, megmagyarázatlan eseményekről és be-nem-mutatott emberekről, s mi csak zsongó fejjel hallgatjuk és nézünk; nézzük őt, az agyongyötört szellemi embert, aki kibeszéli titkait, hogy szabaduljon tőlük.

A könyv egészében „halálosan őszinte”, minden elképesztő látszólagos hazugsága, irreálisokba való tévedése ellenére. Mert írója komolyan veszi szerepét, bármennyire igyekszik is ezt elegáns ironiájába takarni. „A nagy Thezauroszt kell megalkotnom – szoltam. – Kevesebbel, mint a világ nem érhetem be. Feladatam, hogy eljussak az emberek, események, dolgok és művek összeforrásához. Az egész világot kell illetékepp megverselnem, és a helyében létező számunkra láthatatlan világokat... ám a Nagy Thezauroszt akkor lesz csak teljes, ha mindenki segít, aki nyelvünket beszéli.”

Ez az írásmód egyébként a stílus uralma az anyag felett, irreálisba, szubjektív-

musba burkolózás azért, hogy megmentse a hiteles ábrázolás lehetőségét, nos ez egyúttal az új magyar próza egyik kétségbevonhatatlan vívmánya. E magatartást szokás mind távolságtartónak mind pedig lírainak nevezni. Holott alapvető tulajdonsága inkább az, hogy nagyobb szabadságot nyújt az írónak, nemcsak élményei burkolt megvallására, de a mára pluralizálódott valóság megfelelő ábrázolásához is: „Belső gazdagságod a világ ürességéből fakad, mondta halkan. Még az eszköz is látja a megvalósulások térképzet mivoltát. Ilyennek jelölték ki ezt a tájat az egymásra növe nemzedékek; a világ jelek halmaza, kényszerítő hiedelemgubanc”. Az íróval járó homályosság, elfüggönyözés lehetőséget nyújt a valóság általánosabb tulajdonságainak megközelítésére, a filozófiai problémák kezelésére, viszont a befogadás számára is nagyobb nehézségeket okoz.

Márton László markáns kötete: vízió. Szubjektív mítosz – felépített világ. Ezt mutatja a könyv szerkezete is. A két részre tagolás, s a részek viszonya. Az első egységben mintha egyetlen téma (az individuum lehetőségei) egyre erőteljesebb újraírásának lehetnének tanúi. Ebből következik, hogy a legutóbb keletkezett *Keresztváltás* című írását tartjuk a három közül legjobbnak. A kötet második részében nem a téma, hanem a megközelítésmód azonos. Mindegyikben (mai) álomszerű fantáziavilágok jelennek meg. Ezek közül a legötletesebbnek s így legjobbnak az *Ésvagy* című novella tűnik, illetve a *Tornác* című, amely utóbbit azonban nem sikerült befejezni.

Látható tehát az író nagyobb, összefüggő egységek létrehozására irányuló törekvése. Ez biztató megoldásnak tűnik a relativvá vált világ újratörvényesítésére: a relatív – szubjektív – világok egyesítését a mű világteljesége végezhetné el. Csak az a fontos, hogy az egyesítő burok, a gyönyörködtető, cizellált felszín alól kivillanjon a nemesfém mag; a mítosz számunkra is megszólaljon: „Vajon *üreges* Vergilius belseje, vagy éppenséggel *tömör* érc? Ezen tündökölt az Albinó. Lehet ez a ridegen is megindító szépség pusztá héj? Vagy a belső szervek egymásba vannak olvasztva: csak sejdíteni lehet a szívet, a vesét, a májat és szeretetre méltó szöveteket, a siketen egységes, tömör ércmasszában? Az Albinó végigsimított a hűvös ujjakon, a törekény kézfejből kidomborodó, gyöngéd ereken.”

HORKAY HÖRCHER FERENC

A REPÜLŐ EGÉR

Színházi rendezői tanfolyamot végzett, diplomát szerzett a Zeneművészeti Főiskolán, végül mégis író lett Székely Júlia. Első regénye, *A repülő egér* 1939-ben jelent meg, s jó fogadtatást kapott. Több évtized után most másodszor is megjelenhetett magyarul (közben külföldön, más nyelveken, voltak kiadásai), a Szépirodalmi Könyvkiadó jóvoltából. Első gondolatom az volt, hogy összehasonlítom az 1939-es és a mostani kiadást, mert a könyv fülszövegében ez áll: *„Székely Júlia első, nagy sikert aratott regényének átdolgozott kiadását tartja a kezében az olvasó.”* Hamarosan elvettem azonban az ötletet, meggondolván, hogy egy regényen, annak lényegén nagyon sokat változtatni, „átdolgozni” nem lehet. Legföljebb apró igazításokat tudok elképzelni. A mostani kiadáshoz írt utószóban Székely Júlia megnyugtatóan igazolta meggondolásomat. Eképp vall: *„... a regényt nem írom újra. Nincs is hozzátennivalóm a negyven évvel ezelőtti úgynevezett mondanivalóhoz. Még a világnézetem sem változott.”*

Egyik neves kiadónk vállalta az ismételt megjelentetést, közel fél évszázad után. A recenziés feladata az, hogy elolvasva a mostani kiadást, mérleget, jogos, illetve érdekes volt-e az újbóli megjelentetés. Ha igen, válaszol, arra kell rámutatnia, miért érdekes nekünk, mitől mai is ez az alkotás?

A legrövidebben fogalmazva: érdemes volt Székely Júlia regényét ismét közzétenni. Egy jómódú pesti fiatalember öngyilkosságával kezdődik a könyv, s azzal folytatódik, hogy a hozzá egészen közel állók, illetve vele lazább kapcsolatban levők miképpen gondolják végig a fiatalember életét és saját szerepüket abban, hogyan próbálják megtalálni, felfogásuk szerint, a tett okát, s igyekeznek tisztázni önmagukat a lelkiismeretük előtt. Vallomásaikból, monológjaikból, gondolataikból rajzolódik elénk a század első feléből egy család s ezzel együtt a korabeli főváros élete. Plasztikusan ábrázolt jellemek és izgalmat keltő, a figyelmet mindvégig ébren tartó váratlan fordulatok jellemzik a regényt.

S még valami: a mai értelmezésben is modern, hatásos forma. Tizenkét fejezetre

bontotta regényét az író. Minden fejezet egy-egy önvallomás vagy vallomás. Az oda-vissza utalásokból, az előző szereplők által felvázoltakat újabb részletekkel kiegészítésből áll össze a teljes kép, kapjuk meg a végén a kerek élet-, család- és kortörténetet. Tulajdonképpen az egyik filmes eszközzel élt az író, snittek egymás után sorakoztatásával. Ennél a formánál, a megírás igényességén kívül, a sorrend megválasztásától is függ az eredmény. Székely Júliánál a sorrend, bár első regényéről van szó, mégis gyakorlott prózaíróra vall. A távolállókkal, a fiatalembert csak érintőlegesen ismerőkkel kezdődik a sor; a rikkancssal, a sarki rendőrrel, a házmesterrel, akik néhány futólag is megfigyelhető, nem a legfontosabb információval szolgálhatnak. Ezután növekszik a feszültség, miképpen a balladák építkezésében. Megszólal a fivér, aki születése óta ismerte. Majd jönnek más családtagok.

Nem attól mai ez a regény, hogy az újságíró-barát szájába adva ilyen mondat is olvasható benne: *„Tuti, hogy bedilizott a pali.”* A gondolatísága emeli a behatárolható történelmi korszakok fölé. A humánuma. Még egy idézettel hadd érzékeltessem ezt! Vajon nem így megyünk el nagyon gyakran ma is egymás mellett?! *„Miért tette ezt? Miért hajította el magától az életet? Mi volt az oka? Ki volt az oka?... sohasem fogom megtudni?... Nagyon keveset beszéltem vele. Elmúlt az élete, anélkül hogy egyszer is megkérdeztem volna tőle, hogy... Mit is? Talán még nem késő... Hiába, nem jut eszembe... Az utóbbi években alig beszélünk egymással.”* Az öngyilkos fiatalember bátyjának monológjából idéztem. A testvéreéből! Mit várjunk azoktól, akik ennél távolabb állnak tőlünk?

Az írói szerkesztést dicséri, hogy a könyv harmadánál, az édesanya vallomásában találkozunk az első lényeges váratlan fordulattal. Eddigre szükség is van ilyesmire, ami a cselekményt továbblendíti, figyelmünket felélel. Megtudjuk, hogy az édesapja kényszerítette a férjéhez, anyagi s részben lovagias ügy miatt. De ezt a férfit, két gyermeke apját harminchat év alatt sem tudta megszeretni. Mi több, gyűlöli, mert boldogtalan mellette. Igazi szerelme az unokatestvére volt, aki papnak állt, amikor ő férjhez ment. Éppen neki vall, gyón, panaszkodik a tragédia után. A kisebbik fia a férjére hasonlított sok mindenben. Ezért nem szerette. Csak a nagyobbikat. Ettől füg-

getlenül természetesen ő is a bűntelenségét hangoztatja.

Újabb „csavarás” a történeten – az apa monológja. A leghatásosabb váratlan fordulat. Egyedül ő tud arról, hogy öngyilkossá lett fiának gyermeke van, korábbi mindenesüktől. Láttá is a gyermeket, beszélt is vele, anélkül, hogy felfedte volna előtte a kilétét. S itt egy nagyon szép érzelmi szálat lop be az író a regénybe és érzéseinkbe. Kiderül, hogy az apa nagyon szerette kisebbik fiát, s az unokáját is szeretni tudná, ha ebben a családban nyíltan vállalhatná. Merthogy maga is szegény sorból küzdött föl magát pénzes emberré, a feleségét ő sem szerette, de a gyermekeinek mindenképpen előkelő anyát akart, hogy ne ismételjék apjuk sorsát. Hogy nekik már könnyebb legyen az akkori Magyarországon. Az unoka emlékeket idéz és addig ismeretlen érzéseket kelt benne. De a keze szinte valóságosan is, jelképesen is, mindenképp kötött.

A kisgyermek anyjának monológja eltér az addigiaktól. Önzőségével hökkent meg bennünket. Félelmetesen hatásos viszont a kisfiúé. Apjára jobban rávilágító. S itt fordul ismét a regény. Fordít vélekedésünkön, s elfelejteti velünk, hogy mikor íródott, mely időszakban játszódik. Nekünk, értünk szól. Minket figyelmeztet. Mert Székely Júlia regénye a magunkra maradás, a különböző megfontolásokból elfutni engedett élet, valamint, divatos kifejezéssel, az elidegenedés fájdalmas, korai megérzésű dokumentuma. Akár tegnapelőtt is írhatta volna.

MÁTYÁS ISTVÁN

Sobor Antal:

PERELJ, URAM!

A történelem már korábban is fontos szerepet játszott a Székesfehérváron élő írótanár prózájában. Elég utalunk néhány novellájára, mindenekelőtt a második világháborút idéző *Az éjjel hazamentek a katonák* címűre, vagy éppen a Wathay Ferenc korát idéző *Hosszú háború* című regényre. A történelmi érdeklődés mellett végig kíséri Sobor Antal pályáját a mindennapjain-

kat kutató szándék, az ember mindenkori lehetőségeinek vizsgálata.

Most az 1848–49-es szabadságharc idejébe visszavivő kisregénnyel jelentkezett. A *Perelj, Uram!* történetének drámaiságát valódi élettények adják. Haynau rendeletére 1849 nyarán kivégeztek két Fejér megyei (csákberényi) papot, akik rokonszenveztek a szabadságharcos eszmékkel. Az eseményeket rögzítő levéltári anyag volt az író nyersanyaga, és ebből alkotott pergő cselekményű művet.

Újra régi erényeire figyelhetünk: a hagyományokhoz hű mesélő kedvre, a realista próza értékeire. A történet kerek, a mondanivaló világos; beleillik irodalmunk ama vonulatába, amely a dicső eszméket magukénak tekintő hazafiakat örökíti meg. Az sem véletlen, hogy ifjúsági könyvkiadó vállalta a könyv megjelentetését, hiszen különösen fontos, hogy a nemes vállalkozás az ifjabb nemzedékek körében hasson. Manapság, amikor annyit beszélünk történelmi tudatról, hazaszeretetről. S ebben az esetben olyan papok a kisregény főhősei, akiknek fajtája nem ismeretlen a történelemből; a szószéket politikai célokra is fölhasználó, a nemzet lelkiismeretét ébren tartani akaró prédikátorok múlt századi megfelelői ők. Mind a református Szikszai János, mind a római katolikus Manszbarth Antal alakjának megrajzolásában ezekre a vonásokra összpontosít Sobor Antal. Erkölcsi parancsaik mozgatják őket, az a biztos tudat, hogy helyesen, „Istennek tetszően” cselekedtek. Ez az egyértelmű hit kizárja bennünk az árulás lehetőségét, sorsuk bevégeztetése így törvényszerű, s a mű logikus menetéből is következő megoldás. Még akkor is, ha fogságuk idején még reménykednek a szabadon bocsátásban. „Lehetetlen, hogy offenzívát vezetve Kossuth hadai ellen, hanyatt-homlok ugorjanak minden kis falusi besúgásra.” – vélekedik ekkor még Manszbarth Antal. Később majd kiderül, hogy Haynau és emberei egyáltalán nem ismerik a lehetetlent...

A *Perelj, Uram!* egésze tárgyyszerű és korhű. Sobor megismétli korábbi alapos és precíz korrajzait, nyelvileg is hűséges ábrázolásait. Itt szólhatunk arról, hogy miközben sorban húzzák deresre a lázadó sorstársakat, Szikszai János fennhangon mondja a Függetlenségi Nyilatkozat súlyos szövegét. A nemzeti eszme így szembeesül a megcsúfolással. Sobor Antal nem fokozza túl a han-

gulatokat, tömören és drámaian mesél. És közben – a kisregény főhőseinek beszélgetésével – találó jellemzéseket kap az olvasó. A tapasztaltabb és realisabb gondolkodású református lelkész mellett a fiatal, katolikus plébános az álmodozóbb és naivabb.

Kettejük kapcsolata – a két egyház viszonyát is jelképezendő – a szomorú rabság óráiban teljesedik ki igazán. Kézfogásuk egyházaik, tágabb közösségük kézfogásaként is fölfogható. A történet tehát módot ad az írónak többféle jelentésréteg föltárására. A Szikszai és Manszbarth képviselte törekvések közösek a szabadság utáni vágyban, a hitben, a kitartásban, a méltóságban. A veszélyhelyzetben szembe tudnak nézni őseik gyarlóságával, az évszázados előítéletekkel. „Ha sok egyéb más hasogatta, szagatta is széjjel a Kossuth trikolórja alá gyülekezőket, azt azonban senki nem mondhatja, hogy a ránk bízott falu közösségében keresztények meghasonlása történt” – halljuk a katolikus pap szájából. Egymásra ta-

lálásuk előzménye a kolerajárvány idejéből való: akkor a betegség, most pedig a magyar nemzet sötét helyzete, a szabadságharc bukásának ideje járul hozzá a humánus kapcsolathoz.

A *Perelj, Uram!* szerzője ugyanakkor nem helyezi új megvilágításba a történelmi tényeket. Az ismert igazságoknak felel meg kisregénye. A leszámolásnak olyan epizódját állítja műve középpontjába, amelyből megszámlálhatatlanul sok zajlott le a világo-si fegyverletétel előtt és után. A hazafias érzületű lelkészek, a sorsukat tehetetlenül szemlélő és velük rokonszenvező parasztok, a nekik ételt és italt juttató asszony, illetve Haynau és kiszolgálói, a besúgók, mind-mind típusok. Egy válságokkal terhes, rendkívül tragikus történelmi korszak típusai. S bár Sobor Antal kisregénye egy behatárolható korról szól, nem feledhetjük, hogy hősei a mindenkori morális helytállás és áldozat példái. (Móra, 1985)

BAKONYI ISTVÁN

